

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Historie obecné dějiny

Ústav světových dějin

Disertační práce

***Vědomí vlastní svébytnosti u Srbů z Dalmácie a rozvoj srbské státní
myšlenky v Království Dalmácie v letech 1878 – 1905***

***Awareness of their own distinctiveness among Serbs from Dalmatia
and development of the Serbian state idea in the Kingdom of Dalmatia
in the years 1878 - 1905***

Vedoucí práce: doc. PhDr. Jan Pelikán, CSc.

2016

Daniel Slavík

Poděkování: Rád bych zde poděkoval zejména mému školiteli *doc. PhDr. Janu Pelikánovi* za průběžné vedení, směřování k úspěšnému dokončení práce a mimořádnou trpělivost v průběhu celého studia.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 21. 11. 2016

.....
Jméno a příjmení

Abstrakt

Tématem mojí práce je přiblížení sporných otázek týkajících se národního vymezení srbské komunity v Dalmácii mezi lety 1878 až 1905. Jedná se o dílčí posouzení vztahu pravoslavné církve a srbského národního hnutí v Dalmácii. Dále se disertace zaměřuje na zformování komunity římskokatolických Srbů a jejich vnitřní profilaci. Zkoumán je rovněž srbský přístup k jejich konfliktu s Chorvaty v rámci Dalmácie. Práce má též přiblížit historiografické spory vedené na toto téma mezi chorvatskými a srbskými historiky.

V práci přibližuji okolnosti zformování srbského národního hnutí a vzniku samostatné politické srbské strany. Ve zvoleném období se věnuji v rámci strany prezentovanému přístupu k pravoslaví a přístupu vedení pravoslavné církve k vymezení srbské národní identity. Dále se zabývám římskokatolickými Srby a spornými otázkami s nimi spojenými. Zaměřil jsem se také na postoj srbské reprezentace k chorvatskému národnímu hnutí a vypořádání se s jeho nároky v rámci vlastního národního projektu.

Zjistil jsem, že propojení mezi liberálním srbským národním hnutím a místním vedením pravoslavné církve bylo těsnější, než je běžně uváděno v odborné literatuře. V případě Srbů katolíků se mi podařilo přiblížit konflikt mezi jejich vírou a národní identitou, ale i jejich roli v místním srbsko-chorvatském konfliktu. Dále jsem podchytil vliv dubrovnické nobility na jejich šíření v pozitivním i negativním smyslu. Podařilo se mi osvětlit tehdejší srbskou rezistenci vůči chorvatskému integračnímu konceptu. Zjistil jsem, že srbský přístup charakterizovala jak opakující se přímá konfrontace, tak průběžné úsilí o koexistenci a spolupráci. Objevil jsem, že jeho součástí bylo jak uznání srbských dílčích nároků, tak i kompromisní jihoslovanská idea. Také jsem prokázal značnou míru účelovosti spojenou s veřejným šířením srbských představ o jejich identitě. Práce by měla pomoci korigovat zjednodušená a jednostranná hodnocení obsažená v řadě prací zabývajících se stejnou tematikou.

Abstract

This work examines issues related to the national definition of the Serb community in Dalmatia between 1878 and 1905. It provides a partial assessment of the relationship between the Orthodox Church and the Serbian National Movement in Dalmatia. The thesis focuses on the formation of the Roman Catholic community of Serbs and the internal profile of this community. It also studies how the Serbians approached their conflict with the Croats within Dalmatia. This work also closely considers the historiographical disputes held on this topic between Croatian and Serbian historians.

The work examines the circumstances leading up to the formation of the Serbian national movement and the creation of the independent Serbian political parties. I specifically focus on the political parties within the selected period for which Orthodoxy and the Orthodox Church are closely tied to the definition of the Serbian national identity. I also deal with the contentious issues with the Serbs and Roman Catholic communities. I also study the attitude of Serb representatives to the Croatian national movement and deal with their rights under this national project.

I found that the connection between the liberal Serbian National Movement and the local leadership of the Orthodox Church was closer than is commonly reported in the literature. In the case of the Catholic Serbs, I found a deep conflict between their faith and their national identity, and in their role in the local Serbian-Croatian conflict. I also look at the positive and negative impact of the Dubrovnik nobility and the dissemination of this impact.

I manage to shed light on the former Serb resistance to the Croatian integration. I found that the Serbian approach was characterized by recurring direct confrontation and ongoing efforts to coexistence and cooperation. I discovered that it included both a Serbian recognition of partial claims, and the idea of a Yugoslavian compromise. I also demonstrate that there was a considerable focus on the public dissemination of Serbian ideas about their identity. The work should help to correct a simplified and one-sided assessment contained in a series of other works dealing with the same theme.

Klíčová slova: Dalmácie, národní identita, Srbové v Dalmácii, katoličtí Srbové, srbská pravoslavná církev, srbsko-chorvatský konflikt

Key words: Dalmatia, National Identity, Serbs from Dalmatia, Catholic Serbs, Serbian Orthodox Church, Serbo-Croatian conflict

Obsah

1. Úvod	9
2. Kořeny dalmatských Srbů	17
2.1 Původ a formativní sociální specifika.....	17
2.2 Vliv pravoslavné církve na etnogenezi budoucích Srbů.....	19
3. Srbský vývoj v království Dalmácie před rokem 1878.....	21
3.1 Dalmácie v 19. století	21
3.2 Srbské národní hnutí ve spojení s ilyristy.....	24
3.3 Srbské národní hnutí ve spojení s Národní stranou	28
4. Srbská národní strana - stručný vývoj	39
5. Pravoslavní Srbové	42
5.1 Role pravoslavné církve v procesu srbské identifikace	42
5.2 Role řadových pravoslavných věřících v procesu srbské identifikace.....	56
6. Katoličtí Srbové.....	63
6.1 Základní vymezení katolického srbství.....	63
6.2 Katoličtí Srbové v Dalmácii před srbskou politickou emancipací	65
6.3 Početnost a sociální skladba katolických Srbů.....	70
6.4 Důvody přijetí srbství.....	75
6.5 Příčiny omezeného úspěchu katolického srbství	90
7. Spory o srbské národní vymezení a jejich význam.....	101
7.1 Přístup oponentů z chorvatských stran k srbské otázce	101
7.2 Program srbské národní strany a jeho specifika	112
7.3 Politický spor o kulturu a historický odkaz jako zdroj legitimacy nároků	119
7.4 Srbské popření Chorvatů jako národa v souvislostech	127
7.5 Srbské úsilí o smíření a vyrovnání se s Chorvaty	143

8. Závěr	156
Prameny a literatura	162
Publikované prameny	162
Sekundární literatura	164

1. Úvod

Ve své práci se chci zabývat problémy souvisejícími s vymezením srbství v dobových politických strategiích. Pod Srby rozumím nositele moderní srbské národní identity. Právě oni projevovali zájem o promyšlené vymezení jejich společenství a obecně o moderní nacionální integrační koncepty. Pod rozvojem srbské státní ideje chápu vytváření a šíření představ o srbství celé země či regionu, jak v rámci konfliktní propagandy, tak v konstruktivních návrzích učiněných protistraně. Pod rozvojem srbské státní tradice rozumím také její osvojování mezi místními katolíky. Rovněž mám v úmyslu v uvedené souvislosti zmínit hledání kompromisních modelů spolužití s místní prochorvatskou většinou populace. Právě v jejich rámci srbští aktivisté přizpůsobovali jejich „oficiální“ pohled na svoje národní společenství. V mém textu používaný pojem „prochorvatští“ zohledňuje volnější přístup k chorvatské identitě u části podporovatelů dalmatské Národní strany (později Chorvatské národní strany). Jeho použitím tak zohledňuji, že chorvatský národní integrační program v některé z jeho místních variant přímo podporovali i místní obyvatelé, kteří byli nacionálně nevyhranění nebo se považovali za Jihoslovany či dokonce za Srby. Mým cílem je podat celý tento rozvětvený problém v rámci politických dějin.

Dalmácie byla vybrána pro unikátnost v ní panujících poměrů. To se týká jak tehdejších dalmatských srbsko-chorvatských vztahů (větší stupeň vzájemného propojení před sledovaným obdobím), tak i konfesního složení tamní srbské komunity (existence nezanedbatelné menšiny katolických Srbů). Rád bych se pokusil zodpovědět alespoň některé sporné otázky k nacionalizaci dalmatských Srbů, které jsou reflektovány v rámci historiografie. Ty se týkají katolických Srbů, ideových preferencí v rámci tamního srbského hnutí, a také s nimi související vnitřní dynamiky jejich národního hnutí. Vznik katolicko-srbské komunity byl přímým dokladem úspěšnosti konceptu nadkonfesního srbství, s ohledem na její nezanedbatelnou početnost a vliv, boj za srbská práva byl i bojem za její uznání od místních chorvatských rivalů. Místní srbští reprezentanti si budovali svůj vztah k zemi i místním Chorvatům právě na základě svého přístupu ke katolickému srbství. Se zmíněným souvisel i jejich přístup k jihoslovanskému hnutí, což chci také načrtnout v rámci práce.

Rád bych tedy v konkrétních politických souvislostech přiblížil srbské představy o oporách jejich národní identity, o vydělovacích specifikách i o kulturním sdílení. Jejich prostřednictvím vyjadřovali Srbové svůj přístup k místním Chorvatům, a také se dovolávali svých kolektivních práv. Dále bych rád podchytil dualismus, až rozvoj hybridních představ, jenž se týkal vztahu místních srbských představitelů k domovské zemi i k jejich vlastnímu národu. Tehdejší srbští národní aktivisté hlásali představy, které spolu buď kolidovaly, nebo se zdály být obtížně slučitelné. Nesporný vliv na ně měly i vnitřní konflikty uvnitř místní srbské komunity, ale také srbské úsilí o národní prosazení a zabezpečení. Rád bych alespoň rámcově posoudil rozpor mezi místními církevními institucemi a komunitami věřících ohledně propojení víry a identity. Právě zmíněné mělo mít dost značný vliv na prezentaci srbské identity v politické rovině.

Tématem mojí práce nebude komplexní rozbor srbské nacionální ideologie, ta už byla dosti podrobně zpracována jak na srbské, tak na chorvatské straně. Mám naopak v úmyslu přiblížit s ní související hlavní kontroverze a sporné otázky, a to jak ty v rámci dobového konfliktu, tak i rozpory v soudobé historiografii. K nim patří posuzování dobových kolidujících nároků srbského a chorvatského národního hnutí, hodnocení cílů jejich nositelů, ale právě i vnitřního vývoje v rámci srbského hnutí. Hlavním problémem bývá hodnocení z vyhraněných nacionálních pozic u chorvatských a srbských badatelů.

V rámci své práce se zabývám do značné míry srbským využitím prezentace vlastní identity v politice. Toto pojetí identity lze nejnáze podchytit v dobových pramenech, souhrn nacionální ideologie formující moderní národní vědomí. Na druhou stranu je však těžké určit, nakolik měla „oficiální verze“ srbství přímý vztah k živému národnímu citění. Politicky angažovaná tvorba byla pochopitelně ve zvýšené míře zatížená účelovými manipulacemi, a to i v případě dobového posuzování jejího ohlasu.

Při práci s prameny jsem se zaměřil na oficiální noviny Srbské národní strany, jím byl zprvu „Srpski list“, později pak „Srpski glas“. Jednalo se o jedinou srbskou politickou stranu v Dalmácii, která ve svých řadách sdružovala poměrně široké spektrum podporovatelů. Její tiskový orgán pak byl její hlásnou tribunou. Jedná se o dosti obtížně posuzovatelný pramen. Srbští straničtí představitelé na jeho stránkách často

šířili rozporuplné či ne zcela jasně formulované představy o svém národním společenství, o svých kolektivních požadavcích i o jejich chorvatských oponentech. Zajímal jsem se i o „Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora dalmatinskoga“, v novinové podobě vydávané záznamy z jednání dalmatského sněmu. Právě na zasedáních zadarského zemského sněmu docházelo k přímé komunikaci s představiteli chorvatského i srbského národního hnutí. Poslanci na zadarském sněmu měli poměrně širokou svobodu slova, jejich projevy tak mohly být volně šířeny bez omezení cenzury, která byla jinak tvrdá. Zdrojem poznání byla i tehdejší publicistika, paměti a osobní dopisy. Ty poskytly užitečné údaje zejména v rámci dobových polemik. Jejich problémem však byla účelová obhajoba postojů jejich autorů. Dost často neměli odvahu či ochotu hovořit otevřeně o problémech, zejména v případě hodnocení předešlého dění ve větším časovém odstupu. Značně účelově pojaté jsou i práce Nikodima Milaše, které v nemalé míře zastírají minulé autorovy úmysly, nicméně i tak pomáhají odkrýt některé tehdejší konflikty. Tvorba dalmatských srbských politiků poskytuje řadu užitečných údajů, třebaže pro jejich správné zařazení je třeba přistupovat se zvýšenou kritičností. Problémem všech výše uvedených zdrojů je právě již zmíněná značná tendenčnost, tvůrci se snažili často v jejich rámci učinit dojem na cílové skupiny jejich čtenářů či posluchačů, ať už v pozitivním, nebo negativním smyslu. Nicméně někteří z nich místy projevili až šokující upřímnost. K pochopení obsahu této tvorby mohou zčásti dopomoci některá souborná zpracování soudobých historiků odkrývající širší souvislosti spolu s kritickým rozбором rozporů v dobových prohlášeních.

Problémy týkající se identity v Dalmácii nebyly původně systematicky zkoumány a rozebírány. Nicméně ve starších souborných pracích jim byl věnován určitý prostor. Ve vícerych novějších i starších obecně zaměřených pracích byly též podchyceny četné sociální, hospodářské, politické a kulturní vlivy na nacionální identifikaci v Dalmácii. Předmětem jejich zájmu bylo hodnocení ideového zaměření dobových nacionálních aktivistů, spolu s přinejmenším dílčím rozбором jejich myšlenek. V rámci biografí či životopisných črt pak byla podrobněji rozebrána identita některých známých a vlivných příslušníků místního srbského národního společenství. Tehdejší srbské představy o národní identitě, příslušnosti k srbství a jeho specifikách závisely také na přístupu jejich místních rivalů, především Chorvatů, do určité míry

ale i autonomistů a vládních představitelů. Dalmatští Srbové je prezentovali právě na základě aktuálních politických konfliktů a pokusů o spolupráci.

Jak již bylo řečeno, srbská identita obecně nebývá ani v novějších pracích samostatným předmětem zájmu. K jejímu přiblížení a analýze dochází při studiu problémů s ní úzce souvisejících. K nim patří právě rozbor dobové nacionální ideologie, posuzování průběhu ideového střetu v srbsko-chorvatském konfliktu a vlivu jihoslovanské myšlenky na tehdejší národní hnutí, případně i zjišťování míry zapojení církví do procesu nacionalizace. Potřebu podchycení geneze představ o srbské identitě a jejím vymezení vyzdvihl ve své disertační práci právě Vladislav Sotirović.¹ Podle něj je zmíněné užitečné nejen pro poznání procesu srbské nacionalizace, ale i pro pochopení kořenů, na nichž stojí současné srbství. Mělo by to rovněž usnadnit porozumění vývoje srbsko-chorvatského konfliktu. Dílčí rozborů byly vypracovány již před ním, dvěma hlavními staršími autory věnujícími se problematice související s nacionalizací v Dalmácii, jmenovitě srbským Kostou Milutinovičem² a chorvatským Nikšou Stančićem.³ Oba ve svých pracích se širším zaměřením přiblížili srbsko-chorvatský konflikt v někdejší rakouské Dalmácii. Variabilitu představ o srbské identitě uvnitř srbské komunity přiblížili jen v omezené míře, nepřikročili k jejich detailnímu rozboru. V přístupu obou zmíněných badatelů jsou patrné rozpory, týkající se hodnocení angažovaných osobností (včetně jejich vztahu k identitě), mj. při

¹ SOTIROVIĆ, Vladislav B., *Lingvistički model definisanja srpske nacije Vuka Stefanovića Karadžića i projekat Ilije Garašanina o stvaranju lingvistički određene države Srba*, disertace, Vilnius 2006, s. 12.

² MILUTINOVIĆ Kosta N., *Vojvodina i Dalmacija. 1760–1914*, Novi Sad, 1973; MILUTINOVIĆ Kosta N., *Dvije faze u političkom razvoju Save Bjelanovića*, Benkovački kraj kroz vjekove 1, Zadar 1987.

³ STANČIĆ Nikša, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji. Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869*, Zagreb 1980; STANČIĆ Nikša, *Hrvatstvo, srpstvo i jugoslavenstvo u Dalmaciji u vrijeme narodnog preporoda*, Časopis za suvremenu povijest 2, 1970, s. 229-238; STANČIĆ Nikša, *Nacionalna integraciona ideologija dalmatinskih narodnjaka 1860/61. godine*, Radovi Instituta za hrvatsku povijest 11, 1978; STANČIĆ Nikša, *Srbi i srpsko-hrvatski odnosi u Dalmaciji u vrijeme narodnog preporoda*, Zadarska revija 39/5-6, 1990, s. 587- 619.

posuzování role srbské pravoslavné církve v národotvorném procesu. Milutinović zřejmě ve snaze vyhnout se přílišným kontroverzím prezentoval Bjelanoviće po roce 1888 jen jako stoupence jihoslovanství. Také měl až příliš zevšeobecnit smířlivý postoj k Chorvatům u Srbů katolíků, ba dokonce přecházet agresivní konfrontační propagandu. Naopak Nikša Stančić hleděl na srbské pravoslavné hierarchy prakticky jen jako na nositele modernizovaného spojování srbství s pravoslavím.

Podrobněji se otázce identity věnoval chorvatský historik Ivo Rendić-Miočević.⁴ Ve své hlavní monografii se zaměřil především na Chorvaty ze Záhori, nicméně poměrně dost prostoru v rámci následné komparace věnoval i tamním Srbům. Jeho přístup je však problematický, přisuzuje Srbům do značné míry jednostranně větší konfliktnost. Navíc zdůrazňuje, že transformace spojená s nástupem modernizace neměla mít na rozvoj místního národního vědomí podstatný vliv, neboť mělo být převážně již starším produktem (třebaže nepopírá, že se jedná o produkt vývoje). Lze jej proto označit za umírněného primordialistu. V dalmatském literátovi Kačićovi vidí nositele a šířitele moderního chorvatství. Zejména pak zdůraznil působení místních katolických duchovních, kteří měli podnítit mezi katolickými vesničany z dalmatských hraničářských území určitý stupeň sounáležitosti s Chorvaty, podobně jako tehdejší pravoslavná církev rozvíjela u věřících vazby na dávné Srby.⁵ Profilaci dalmatských Srbů spojených se Srbskou národní stranou zpracovala srbská badatelka Sofija Božić.⁶ Poměrně podrobně rozebrala myšlenky šířené v hlavním stranickém tisku dalmatských Srbů, zprvu „Srpskem listu“ a později „Srpskem glasu“. Její chorvatský protějšek Tihomir Rajčić⁷ se pokusil též podchytit nacionální ideologii dalmatských Srbů. Oba projevíli přitom zaujatost ve snaze hájit dobové reprezentanty svého národa. Třebaže významně přispěli k poznání související téma-

⁴ RENDIĆ-MIOČEVIĆ Ivo, *Hrvatski identitet. Trajnost i fluidnost. Uporedba Kvarnera i gorske Dalmacije*, Rijeka 2006.

⁵ RENDIĆ-MIOČEVIĆ Ivo, *Hrvatski identitet. Trajnost i fluidnost. Uporedba Kvakera i gorske Dalmacije*, Rijeka 2006, s. 27-28, 83, 96-97, 104-119, 126-127, 133-135.

⁶ BOŽIĆ Sofija, *Politička misao Srba u Dalmaciji. Srpski list/glas 1880-1904*, Beograd 2001.

⁷ RAJČIĆ Tihomir, *Srbi u Dalmaciji od pravoslavnog tradicionalizma do nacionalnog radikalizma*, disertace, Zadar 2012.

tiky, nepřikročili v plně šíři k podchycení a rozboru sporných témat souvisejících právě s identitou a srbským vztahem k Dalmácii či Chorvatsku. Božić částečně zkritizovala dobovou srbskou nacionalistickou ideologii. Odmítla ale kriticky hodnotit tehdejší srbskou protichorvatskou kampaň, respektive podchytit emancipační strategii srbské strany. Přístup dalmatských srbských představitelů k myšlence jihoslovanství a jejich snahu o kolektivní zabezpečení tak opomíjí či hodnotí jednostranně a povrchně. Rajčić zase svoji hlavní práci pojal jako jednostrannou obžalobu dalmatských Srbů, bez pátrání po hlubších souvislostech, v rámci toho pak ani on nenabízí hlubší a vyváženější pohled na srbský přístup k místním Chorvatům.

K dané problematice přispívají i práce zaměřené přímo na rozvoj národního vědomí v Chorvatsku. K nim patří zejména rozsáhlé dílo radikálního instrumentalisty Koruniće, jenž formování národní identity degraduje víceméně na pouhý důsledek působení propletence vnějších vlivů spojených s nástupem modernizace. Dobové představy o národní příslušnosti a jejich ideových oporách označuje jako tzv. „duchovno“. Pod ním rozumí konglomerát zkreslených představ o formování národa a jeho specifikách, jimž dle jeho názoru nelze přisoudit rozhodující význam v rámci národotvorného procesu. Svoji kritiku přitom zaměřuje na dobovou produkci národních aktivistů, nikoli vůči kritickým rozborům vědců připisujících tomuto obsahu podstatnější význam. On sám sice i „duchovno“ chápe jako užitečný pramen, ale nikoli pro přímé poznání procesu nacionalizace. Korunić je přesvědčen, že na národní formování na chorvatském území měly mít vliv hlavně státní instituce a s nimi spojené kulturní působení. Z jeho pohledu se v 19. století v Chorvatsku zformoval pouze jeden moderní národ, a to národ chorvatský, Srbové a další menšiny v něm měli představovat pouhá subetnika se subkulturou, a to s ohledem na předpokládaný vysoký stupeň jejich kulturní integrace.⁸ Poměrně významný příspěvek představují práce a studie srbského historika Bojana Aleksova, jenž se zabýval srbskou nacionalizací, s velmi kritickým zhodnocením samotné konstrukce národního vědomí u Srbů. Podchytil vliv srbské církve na nacionalizaci (v návaznosti na výsledky bádání Milorada Ekmečiće), a rovněž do určité míry vývoj srbských představ o vymezení

⁸ KORUNIĆ Petar, *Rasprava o izgradnji moderne hrvatske nacije. Nacija i nacionalní identitet*, Slavonski Brod 2006, s. 12-27, 37-38, 62.

svého národního společenství.⁹ Již dříve zmíněný litevský historik Vladislav Sotirović s vazbami na Srbsko se touto problematikou zabýval mimo své disertační práce i v dalších studiích týkajících se nejen Srbů, ale i Bosňáků, Albánců a tzv. Vlachů.¹⁰

Problematikou identity se zabýval ve svých starších i novějších pracích chorvatský badatel Ivo Banac, a to jak v rámci celého srbsko-chorvatského prostoru, tak zejména v souvislosti s menšinou katolických Srbů.¹¹ Právě on se zasloužil o uvedení s nimi související problematiky týkající se mj. jejich nacionalizace. Zformování komunity dubrovnických katolických Srbů detailněji zmapoval Nikola Tolja,¹² jenž nabídl sice velmi obsáhlý, ale zčásti poněkud tendenčně zaměřený pohled na jejich volbu. Právě otázka srbských katolíků představuje problém sám o sobě, zatížený snad nejvíce nacionalistickými spory. Důvodem je jejich rozporuplné hodnocení coby produktu srbské integrační nacionální kampaně, většinou dělící srbskou a chorvatskou odbornou historickou veřejnost. U srbských badatelů je častý apologetický přístup, spojený někdy až s nekritickou prezentací dalmatských katolických Srbů jako součásti slavné minulosti srbského národa. Oproti Srbům je postoj Chorvatů k srbským katolíkům ve zvýšené míře kritický až odmítavý, s pozitivním hlubším zájmem o komplexní analytické podchycení celého fenoménu. Tendenčnost se u nich projevuje někdy v podceňování významu katolických Srbů v rámci dalmatské společnosti, resp. v odsuzování jejich samotného přijetí srbství. Referují o nich jako o tzv. Srbo-katolicích (např. Banac, Ćosić, Macan), čímž zdůrazňují jejich specifický etnický charakter. Přijetí srbské identity částí katolíků obecně většinou vnímají jako proble-

⁹ ALEKSOV Bojan, *Die Interpretation des religiösen Bekenntniswechsels bei der Herausbildung des serbischen Nationalbewusstseins*, in: *Jahrbücher for Geschichte und Kultur Südosteuropas* 4, 2002, s. 1-24.

¹⁰ SOTIROVIĆ Vladislav B., *Lingvistički model definisanja srpske nacije Vuka Stefanovića Karadžića i projekat Ilije Garašanina o stvaranju lingvistički određene države Srba*, disertace, Vilnius 2006.

¹¹ BANAC Ivo, *The Confessional Rule and the Dubrovnik Exception. The Origins of the Serb-Catholic Circle in Nineteenth-Century Dalmatia*, *Slavic review* 42, 1983; BANAC Ivo, *Vjersko „pravilo“ i dubrovačka iznimka. Geneza dubrovačkog kruga „Srba katolika“*, *Dubrovnik* 33/1-2, 1990.

¹² TOLJA Nikola, *Dubrovački Srbi katolici. Istine i zablude*, Zagreb 2011.

matický neúspěšný experiment spojený s chorvatskou národní etnogenezí, nikoli jako součást srbských dějin. Poznání profilace srbské církve pak byly věnovány hlavně předešlé práce, zejména od Milutinoviće, Aleksova, Stančiće, Rajčiće a Božić. Zmínit lze novější tvorbu Vojina Kaliniće, jenž se zaměřil na Nikodima Milaše. Významně přispěl k rozšíření poznání o působení této osobnosti, třebaže dosud nenabídl hlubší kritické zhodnocení jeho přístupu k nacionální otázce.¹³

Srbští badatelé se při posuzování konstrukce srbského národního vědomí musejí potýkat s jednostrannou obhajobou svých dobových národních reprezentantů a s nimi spojených představ. Chorvatští historici zase nezdědka vyzdvihují srbskou konfliktnost a nesnášenlivost. U řady chorvatských a srbských badatelů zabývajících se touto problematikou je velkým problémem odhlédnout od někdejších zájmů svého národa a někdy je i výstižně pojmenovat. Dost se často se pak vyjadřují selektivně či účelově k pramenům, a to právě při posuzování konkurenční strany v dobovém konfliktu. Ve zvlášť vyhraněných případech se dokonce soudobí badatelé dodatečně fakticky zapojují do někdejšího konfliktu na straně příslušníků svého národa. Na konkrétní příklady přímo spjaté s tématem hodlám poukázat a následně nabídnout vyváženější vysvětlení či dobové realitě více odpovídající pravděpodobné závěry. Pojetí srbské identity v Dalmácii představovalo ve své době palčivý politický problém. Následně byla s ní související tematika do značné míry probrána v řadě prací zabývajících se nacionální ideologií a srbsko-chorvatským konfliktem v politické rovině. Bohužel v podstatných věcech si tato zpracování odporují, respektive dokonce nabízejí na základě stejných pramenů dosti odlišné závěry. Mým cílem je pokusit se tento rozpor alespoň zčásti překonat.

¹³ KALINIĆ Vojin, *Doprinos Nikodima Milaša kulturnom preporodu Srba u Dalmaciji*, Beograd - Šibenik 2009; KALINIĆ Vojin, *Slika N. Milaša o italijanskoj kulturi u Dalmaciji*, dostupné na [http://www.academia.edu/2612758/Slika_N. Mila%C5%A1a_o_italijanskoj_kulturi_u_Dalmaciji](http://www.academia.edu/2612758/Slika_N._Mila%C5%A1a_o_italijanskoj_kulturi_u_Dalmaciji), zobrazeno 26. 11. 2016.

2. Kořeny dalmatských Srbů

2.1 Původ a formativní sociální specifika

Původ předků dalmatských Srbů není zcela jasný. Podle pramenů byly budoucí hlavní srbské sídelní oblasti původně označovány jako Morlakie. Ve 14. - 17. století byla takto nazývána jak pozdější srbská sídelní oblast v severní Dalmácii, tak budoucí srbská část Boky, dokonce i širší zemědělské zázemí Dubrovníku. Jako Morlachové (Černí Valaši) či Vlaši bývala označována jednak populace románského původu, jednak pastevecké obyvatelstvo spojené rodovými vazbami a disponující specifickými právy ve vztahu k místním suverénům. Tyto dvě kategorie dost často splývaly. Nicméně prameny dokládají, že stejný sociální status měli zčásti i Slované. Jako Morlaci byli ovšem označováni i lidé pouze pocházející z území, kde Morlaci žili. Přesný podíl slovanské a románské populace na budoucí srbské etnogenezi nelze z písemných pramenů určit. Podle genetických studií by však měla výrazně převažovat románská složka u dnešních Srbů i Chorvatů z „horské“ části Dalmácie a i z dalších částí předmětného regionu.¹⁴

Etnická specifika předků dalmatských pravoslavných Srbů měla být spojena do značné míry právě se sociálním statutem. V 16. - 18. století se společenství Morlaků-Vlachů obecně transformovala v tzv. hraničáře obdařené zvláštními privilegii spojenými primárně s jejich vojenskou službou. Stalo se to na územích pod kontrolou jak nových křesťanských suverénů, tak i Turků. Na počátku 18. století byla Benátsčany dobytá tzv. podhorská část budoucí Dalmácie, přičemž obdobně výrazně

¹⁴ ROKSANDIĆ Drago, *Dinarski Vlasi/Morlaci od 14. do 16. stoljeća. Koliko identiteta?*, Academic annual Titus. Annals of interdisciplinary research in the Krka river basin, 1/1 2009, s. 9-12; MATAS Mate - FARIČIĆ Josip, *Zagora - uvodne napomene i terminološke odrednice*, in: *Zagora između stočarsko-ratarske tradicije te procesa litoralizacije i globalizacije*, zbornik radova, ed. MATAS Mate - FARIČIĆ Josip, Zadar 2010, s. 45-48; RENDIĆ-MIOČEVIĆ Ivo, *Hrvatski identitet. Trajnost i fluidnost. Upreredba Kvakera i gorske Dalmacije*, Rijeka 2006, s. 99-101; BOGOVIĆ Mile, *Katolička Crkva i pravoslavlje u Dalmaciji za mletačke vladavine*, Zagreb 1993, s. 14-16.

bylo tehdy rozšířeno zázemí tehdejší benátské Boky. Obyvatelé nových území pak byli přeměněni právě v hraničáře. Dalmatští hraničáři však neobdrželi žádná kolektivní privilegia, na rozdíl od jejich protějšků z Uher a Chorvatska. Výsady byly uděleny jen jejich předákům a skrze ně pak přeneseny na jim podléhající populaci. Habsburští hraničáři proto oslavovali jako předmět hrdosti a kolektivních jistot právě privilegia, zatímco ti benátští opěvovali ve stejném smyslu kult junáků vzešlých z rodů jejich předáků. U druhých zmíněných hraničářský status neznamenal přímé spojení konfesního a etnického vyloučení. Habsburští hraničáři z území Chorvatska (Vojenské Hranice) byli totiž v naprosté většině pravoslavní, zatímco v Dalmácii tvořili značnou část etnicky se vydělující hraničářské populace právě katolíci. Kvůli špatné osobní zkušenosti se vůči sobě negativně vymezovali obyvatelé dalmatských „starých“ a „nových“ území, hlavním hodnoceným specifikem byl proto odlišný sociální status. Nevraživost panovala mezi selskou populací z původních pobřežních a ostrovních benátských částí Dalmácie a hraničáři. Hraničáři ty první nazývali urážlivě Boduly, sami pak byli od nich označováni jako Vlaši. Navíc „Bodulové“ někdy hanlivě prohlašovali tyto hraničáře kolektivně za pravoslavné „Vlachy“, bez ohledu na jejich skutečné vyznání. Oproti habsburským hraničářům ale benátští pravoslavní Morlaci neměli garantovány náboženské svobody. V důsledku toho čelili silnému nátlaku ze strany katolické církve ke konverzi k řeckokatolické či přímo římskokatolické víře. Nicméně Benátčané s ohledem na své zájmy přistoupili na tichou toleranci jejich pravoslavného vyznání.¹⁵ K vydělení místních pravoslavných tak přispíval více nedostatek záruk, což byla situace opačná oproti poměrům na Habsburky spravovaných územích.

Etnický původ předků dalmatských Srbů představuje složitý problém, nicméně neměl mít přímý vliv na jejich budoucí nacionalizaci.

¹⁵ ŠARIĆ Marko, *Planine i morlački svijet u Dalmaciji. Ekohistorijski osvrt*, Ekonomika i ekohistorija. Časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša 6/1 2010, s. 10-32; RENDIĆ-MIOČEVIĆ Ivo, *Hrvatski identitet. Trajnost i fluidnost. Uprédba Kvakera i gorske Dalmacije*, 2006, s. 157,160-172; SEKULIĆ Nađa, *Neki društveni aspekti oblikovanja etničkog identiteta Srba krajišnika na hrvatskoj granici od 16. do 18. veka*, Sociologija 41/ 4, 1999, s. 451-462.

2.2 Vliv pravoslavné církve na etnogenezi budoucích Srbů

Na zformování dalmatské srbské komunity měla hlavní podíl právě místní pravoslavná církev. Až do 17. století byl její vliv slabý, místní pravoslavní věřící byli silně integrováni v rámci místních venkovských společenství spolu s tamními katolíky. K jejich vyčlenění za osmanské nadvlády přispěl právě Pečský patriarchát, jenž byl obnoven v roce 1557. Podléhali mu pravoslavní věřící žijící v západní části Balkánu, a také na přilehlých územích dobytých Turky ve střední Evropě. Před svým prvním zánikem v 15. století byl významnou srbskou státní institucí, právě na tuto tradici se rozhodl obnovený patriarchát navázat. Začal cíleně rozvíjet u svých věřících duchovně motivované citové vazby na reálie spojené se zaniklým srbským státem. Právě to mělo mít hlavní význam pro budoucí zformování srbského národa. Předmětem uctívání jako světci byli příslušníci srbských panovnických rodů. Kromě vícero srbských panovníků-despotů z 15. století se jednalo hlavně o sv. Sávu a knížete „cara“ Lazara. Posledně jmenovaný byl navíc součástí hlavní duchovní vzpruhy, kultu spojeného s tzv. kosovským mýtem. V něm byl smrti srbských bojovníků přidělen význam vznešené duchovní oběti. K jeho umocnění přispělo vyličení jejich místních pravoslavných souvěrců jako s nimi spojených trpících bojovníků za pravou víru. Odkaz kosovských padlých nabyl podoby osudové mise, měl tak být po rodové linii uchováván a rozvíjen. Tyto reálie plnily roli nábožensky motivační. Zároveň byly využívány představiteli patriarchátu jako zdroj legitimacy jejich moci nad věřícími, a to jak v duchovní, tak i ve světské sféře. Vazby na někdejší srbskou státnost podpořila politizace instituce pečského patriarchátu coby autonomní součásti pravoslavného mílétu. V rámci mílétu vystupovala jeho hlava i jemu podřízení duchovní hodnostáři jako političtí reprezentanti svých věřících. Byla jim mj. nad nimi svěřená nižší soudní pravomoc. Po zrušení patriarchátu v roce 1766 byla jeho pokračovatelem metropolie v Srěmských Karlovcích, která byla ustanovená již na počátku 18. století v Habsburky dobytém Srěmu. Metropolie coby přenesený mílét plnila obdobnou funkci jako patriarchát, její představitelé měli navíc dále rozvíjet dědictví od svého předchůdce (ve smyslu prezentace sebe samých jako dědiců historického odkazu srbského státu). Pravoslavní z Dalmácie však nespádali pod duchovní správu ani pečské metropolie, ani cařihradského patriarchátu, v důsledku nesouhlasu benátských orgánů. Metropolii v uherských Srěmských Karlovcích byli podřízeni až v 19.

století, a to ještě s omezeními ve prospěch státní moci. Právě za benátské nadvlády se rozvinula dvě místní specifika týkající se pravoslavné církve a jejích věřících. Jednak byla posílena pozice místních klášterů, respektive duchovních s nimi spojených. Stalo se tak s ohledem na jejich větší schopnost čelit tlaku od katolické církve, s následným mnišským zvýhodňováním. Proto bylo mnišským duchovním přiznáváno vyšší důstojenství a byla jim komunitou poskytována vyšší hmotná podpora za výkon jejich funkce duchovních. Dále v důsledku izolace a celkové nerozvinutosti rurálních oblastí převzali farní popové roli reprezentantů místní inteligence a autorit (stejně jako faráři u místních katolíků). Samotná úroveň religiozity mezi samotnými pravoslavnými vesničany však byla na rozdíl od katolíků velmi nízká, a to do značné míry i v případě zmíněných popů.¹⁶ Právě vyznání (respektive s ním spojení duchovní) u části dalmatské populace zprostředkovali rozvoj hlavních etnických specifik (zejména u pravoslavných), ačkoli na vyhraňování jejich společenství měl mít značný vliv i výše zmíněný specifický teritoriálně vázaný sociální status.

Rozvoj moderního srbského hnutí tak umožnily místní pravoslavnou církví zprostředkované vazby. Hlavním zdrojem identity se tedy stala opětovně sekularizovaná přenesená tradice srbské státnosti.

¹⁶ BOGOVIĆ Mile, *Katolička Crkva i pravoslavlje u Dalmaciji za mletačke vladavine*, Zagreb 1993, 14-16; BANAC Ivo, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb 1995, s. 52, 57-58; SAMARDŽIĆ Nikola, *Traganje za nacionalnim identitetom u historiografiji i kulturi srpskog baroka i prosvetiteljstva*, in: *Hrvati i Srbi u Habsburškoj monarhii u 18. stoljeću. Zbornik radova s Hrvatsko-srpskog znanstvenog kolokvija 2011*, ed. ROKSANDIĆ Drago, Zagreb 2014, s. 31; BOGOVIĆ Mile, *Katolička Crkva i pravoslavlje u Dalmaciji za mletačke vladavine*, Zagreb 1993, s. 82, 88-90; RAJČIĆ Tihomir, *Srbi u Dalmaciji od pravoslavnog tradicionalizma do nacionalnog radikalizma*, disertace, Zadar 2012, s. 11-14.

3. Srbský vývoj v království Dalmácie před rokem 1878

3.1 Dalmácie v 19. století

Většina území Dalmácie se stala součástí podunajské habsburské monarchie již v roce 1797, stejně jako další území Benátské republiky. Oblast pozdější Dalmácie se stala poprvé součástí jednoho celku v letech 1809-1813 za napoleonských válek. K Francií spravovaným Ilyrským provinciím tak patřila „původní“ benátská Dalmácie, spolu s Francouzi dobytou Dubrovnickou republikou a původně benátskou Bokou známou pod jménem Benátská Albánie. Všechna tato tři území pak byla v roce 1816 opět sloučena v rámci habsburského království Dalmácie. Novou zemi rozdělávaly vnitřní konflikty, které byly podmíněny odlišným historickým vývojem jejich jednotlivých částí. Ani pobřežní a záhorská část původní Dalmácie nebyly integrované. Země představovala nejzaostalejší část celého habsburského soustátí až do konce jeho existence, vystěhovalectví bylo vysoké. Na vině byl dlouhodobý nezáměr ze strany centrální vlády, respektive později i rivality mezi rakouskou a uherskou částí říše. Vládní kruhy se o ni zajímaly hlavně z vojenského hlediska, jednalo se o významnou strategickou oblast. Dalmácie postrádala kvalitní síť pozemních komunikací. Její přístavy byly zanedbávány ve prospěch Rijeky a Terstu a zpracovatelský průmysl byl slabě rozvinut. Slabý místní rozvoj vážně poškodila i obchodní smlouva s Itálií z 90. let. Velkou většinu populace tvořili sedláci. Negramotnost ještě v 80. letech dosahovala 89 %. Dlouhodobý problém představovala dominance italštiny, a to ve školství i v úředním styku, sociální i národní emancipaci místní slovanské většiny tak byla do značné míry bržděna. V rámci správy země vláda dlouho podporovala italsky mluvící byrokracii a s ní spojené velkostatkáře, spatřovala v nich stabilizační prvek. Zájmy italsky hovořící honorace hájila tzv. autonomistická strana, která propagovala tzv. Slavodalmatinství. Jednalo se o hybridní moderně pojatou národní ideu založenou na hrdosti na slovanský původ ve spojení s preferencí italštiny jako jazyka vysoké kultury. Proti němu se ve 40. letech 19. století neúspěšně postavili místní představitelé tzv. Ilyrismu, jihoslovanského unitárního hnutí pocházejícího z Bánského Chorvatska a zaměřeného hlavně na řešení problémů chorvatského národa (jazykovou a územní integraci). Cílem ilyristů byl rozvoj místního slovanského

jazyka a kultury prostřednictvím jejich jazykové normy (což se jim podařilo podpořit), ale i úsilí o sjednocení s Bánským Chorvatskem (jehož bylo dosaženo jen krátce v roce 1848 s následným návratem k dřívějšímu stavu). Jejich úspěšnějšími nástupci se stali na počátku 60. let noví jihoslovanští unionisté, kteří měli stejné ambice. Jejich základnou byla Národní strana, zformovaná po vzoru svého protějšku z Bánského Chorvatska (jenž byl pod vedením biskupa Strossmayera). Dílčí realizaci jejich cílů umožnila částečná demokratizace země spojená se vznikem dalmatského sněmu na počátku 60. let. Jeho zákonodárné pravomoci byly ale značně omezené, činnost zadarského sněmu navíc kontrolovala a usměrňovala dalmatská vláda v čele s náměstkem, jímž byl až do roku 1902 vysoce postavený příslušník rakousko-uherské armády. Nicméně parlamentní většina mohla do značné míry rozhodovat o národním charakteru školství a v neposlední řadě i o přerozdělování financí v rámci země. Tak posilovala jí preferované národní hnutí, a naopak víceméně tlumila rozvoj u jeho místních konkurentů. Třebaže již v 60. letech bylo dosaženo slavinizace základního školství a dílčího zrovnoprávnění místního slovanského jazyka, o jeho plné prosazení ve středním školství, na úřadech a na soudech museli místní Slované dlouhodobě bojovat, k opravdové minorizaci italštiny došlo až několik let před první světovou válkou. Národní strana se dokázala v zemi prosadit i díky dočasné ztrátě vládní podpory autonomistům (s ohledem na obavu z územních aspirací Itálie). V roce 1870 dosáhla většiny na zadarském sněmu, na přelomu 70. a 80. let pak ovládla i všechny velké městské magistráty. Její hlavní cíl, sjednocení s Chorvatskem, byl však znemožněn v důsledku prosazení dualismu v monarchii v roce 1867, kdy Bánské Chorvatsko připadlo Uhrám a Dalmácie naopak rakouské části. Obě části monarchie představovaly do značné míry samostatně fungující celky. Hypotetické chorvatské sjednocení by tak představovalo vážné narušení nových ústavních pořádků jednostranně měnící dosavadní poměr sil, také tak k němu tvrdě přistupovaly místní rakouské orgány. Národní strana též nevyřešila místní sociální problémy, které se týkaly v první řadě neutěšeného sociálního postavení nájemců-kolónů a kmetů na dalmatské vesnici.¹⁷ Ani většinová kontrola zadarského sněmu

¹⁷ CLEWING Konrad, *Staatlichkeit und nationale Identitätsbildung. Dalmatien in Vormärz und Revolution*, München - Oldenbourg, 2001, s. 120-140; PETROVIĆ Rade, *Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću. Narodna stranka i nacionalno pitanje 1860-1880*, Sarajevo - Zagreb 1982, s. 8-13; CETNAROWICZ Antoni, *Narodni preporod u Dalmaciji. Od*

neumožňovala zásadněji určovat vnitřní vývoj země, což činilo zvolené představitele místní populace závislými na podmíněných ústupcích od vládní moci.¹⁸

Srbská menšina (srbské etnikum) byla v rámci Dalmácie rozdělena do dvou hlavních sídelních oblastí, které se nacházely v opačných částech země. Ta větší byla v severní Dalmácii při hranicích s Bosnou a Bánským Chorvatskem, jednalo se o chudou rurální oblast. V menších městských centrech v jejím rámci byli Srbové v menšině (v Kninu) nebo měli jen slabou nadpoloviční většinu (ve Vrlice). Druhou sídelní oblast představovala Boka (kde Srbové tvořili koncem 19. století 73 % populace), nicméně v samotném Kotoru a jeho okolí byli též v menšině, Srbové žili také především v chudém zemědělském zázemí. V bývalé benátské části království Dalmácie žilo podle Tihomira Rajčiče na počátku 80. let 70 % dalmatských Srbů, v jižnějších oblastech pak zbylých 30 %. Na počátku 20. století se tento poměr změnil na 75 % a 25 %. Jen slabé zastoupení měli mít Srbové ve větších pobřežních městských centrech. Právě s nimi spojení srbští obchodníci, úředníci a intelektuálové představovali hlavní dominující složku srbského národního hnutí. Srbské zemědělské oblasti měla sice charakterizovat velmi výrazná převaha slovanského jazyka, o míru jazykové slavnosti u Srbů z velkých měst se ale vedou zčásti spory. Příslušníci srbské vesnické nobility z řad potomků někdejších morlackých předáků měli také snáze podléhat italským vlivům, přednostními nositeli slavnosti měli být v městském prostředí bohatí kupci, často bosenského původu. Místním srbským specifíkem se stalo přímé zapojení do jihoslovanského hnutí. S místní slovanskou katolickou většinou spojovaly místní Srby bezprostředními zájmy, které přesahovaly rámec nacionálního partikularismu. Zabezpečeno bylo více méně i působení pravoslavné církve. Za

slavenstva prema modernoj hrvatskoj i srpskoj nacionalnoj ideji, Zagreb 2006, s. 16-20; BOŽIĆ Sofija, *Politička misao Srba u Dalmaciji. Srpski list/glas 1880-1904*, Beograd 2001, s. 19-35; STANČIĆ Nikša, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji. Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869*, Zagreb 1980, s. 23-43; PERIĆ Ivo, *Dalmatinski sabor. 1861-1912 (1918) god.*, Zadar 1978, s. 29-30.

¹⁸ STANČIĆ Nikša, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji. Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869*, Zagreb 1980, s. 289-290; LOVRENČIĆ Rene, *Geneza politike „novog kursa“*, Zagreb 1972, s. 106-117; PERIĆ Ivo, *Dalmatinski sabor. 1861-1912 (1918) god*, Zadar 1978, s. 29-30.

francouzské správy bylo zřízeno samostatné biskupství, jemuž se pak přes počáteční nepřímé tlaky nakonec dostalo od nové habsburské vládní moci plného uznání. Pravoslavná církev tak dostávala od vlády hmotnou podporu a mohla provozovat i svoje gymnázium a bohosloví.¹⁹

Oblast Dalmácie charakterizovaly zásadní vnitřní problémy, jež byly dány zčásti necitlivým přístupem shora, zčásti nepříznivým historickým vývojem. Ty ztěžovaly rozvoj i v případě srbské komunity, nejen z hlediska ekonomického, ale i národního. Její národně uvědomělí reprezentanti museli čelit existenčním tlakům, které dlouhodobě upozadovaly jejich vyčleňování se z většinové slovanské populace.

3.2 Srbské národní hnutí ve spojení s ilyristy

Srbské národní hnutí v Dalmácii charakterizovala prakticky od jeho prvopočátku trojí integrační vazba. Skrze víru byli nacionalizující se Srbové součástí struktur místní pravoslavné církve. Prostřednictvím mluveného jazyka se zapojili do jihoslovanského kulturního a politického hnutí (zprvu ilyristu, pak Národní strany). Na základě v rámci pravoslavné konfese podporované historické státní tradice se identifikovali s moderním srbským národním hnutím. Zmíněné obnášelo, jak snahu podílet se na širším rozvoji srbství v rámci habsburské monarchie, tak rovněž zájem o tehdejší srbský stát, autonomní srbské knížectví v rámci Osmanské říše. Jejich samotná pravoslavná víra představovala zároveň předmět samostatného pozitivního zájmu. Pravoslavná církev podporovala místní tradici spojující její věřící se Srbskem. Rov-

¹⁹ PRPA JOVANOVIĆ Branka, *Srbsko-dalmatinski magazin 1836-1848. Preporodne ideje Srba u Dalmaciji*, Split 1988, s. 15-17; CLEWING Konrad, *Staatlichkeit und nationale Identitätsbildung. Dalmatien in Vormärz und Revolution*, München - Oldenbourg 2001, s. 290-318; VRCELJ Ljubomir, *Klirikalna škola u Šibeniku i Zadru*, in: *Srbi i pravoslavje u Dalmaciji i Dubrovniku*, Zagreb 1971, s. 107-121; STANČIĆ Nikša, *Srbi i srpsko-hrvatski odnosi u Dalmaciji u vrijeme narodnog preporoda*. *Zadarska revija* 39/5-6, 1990, s. 600-603; RAJČIĆ Tihomir, *Srbi u Dalmaciji od pravoslavnog tradicionalizma do nacionalnog radikalizma*, disertace, Zadar 2012, s. 35.

něž poskytla jednotící sociální pouta, která měla usnadnit samotnou nacionalizaci (moderní srbizaci).²⁰

Srbského národního hnutí svoji agitaci nezaměřovalo jen na pravoslavné věřící, jeho ideovým zdrojem se stalo tzv. srbství tří věr. Původcem této myšlenky byl Vuk Karadžić, srbský jazykovědec a tvůrce první normy spisovné srbštiny, jež byla posléze obecně přijata v srbském prostředí. Jejím základem byla modernizovaná fonetická verze ijekavského štokavského nářečí, kterým hovořili vesničané z východní Hercegoviny. Její prosazování naráželo na odpor pravoslavné církve z habsburské monarchie, která coby vyšší literární jazyk podporovala tzv. srboslověnštinu. Ta byla založena na staroslověnštině pozměněné pod ruským jazykovým vlivem na základě dovezených liturgických knih, nadto ani neměla obecně přijímanou ustálenou podobu. Podle Karadžiće měli být všichni Jihoslované hovořící štokavským nářečím Srby, bez ohledu na jejich víru i stávající identitu. Neochotu zmíněných mluvčích přihlásit se k Srbům pak hodnotil jako projev nedostatečné uvědomělosti. Na počátku 60. let měl k Srbům nově zařadit i všechny kajkavské mluvčí, čímž zcela zpochybnil národní charakter Bánského Chorvatska. Chorvaty měli být prý jen Čakavci. Ti měli podle něj hovořit jazykem „pouze“ blízkým Srbům, nikoli srbsky. V pozdějších letech svého života víceméně počítal s možností, že by srbský národ mohl zůstat omezen jen na pravoslavné Štokavce, třebaže zmíněné hodnotil jako nemilé a obě strany poškozující. Nejen on sám, ale i jeho odborní a neodborní zastánci hledali oporu v tehdejší slavistice, nicméně jeho názor nebyl ani v době jeho prvního zveřejnění odborníky obecně přijímán.²¹ Vuk Karadžić sám nebyl zakladatelem politického hnutí, ani nezformuloval v dané souvislosti nějaký propracovanější politický koncept. Jeho představy však byly druhotně využity srbskou vládou v rámci tzv. Načertanije, plánu budoucí srbské expanze na území Bosny a dalších území. Měly sloužit i k rozvíjení

²⁰ ALEKSOV Bojan, *Nazareni među Srbima*, Beograd 2010, s. 41-42; PRPA JOVANOVIĆ Branka, *Srbsko-dalmatinski magazin 1836-1848. Preporodne ideje Srba u Dalmaciji*, Split 1988, s. 84-88, 91.

²¹ Samotné spojení Srbů se štokavštinou mělo být navíc odvozeno od volné interpretace názoru německého historika Schlözera, který štokavštinu označil jako jazyk ilyrský nebo srbský. BANAC Ivo, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb 1995, s. 62.

vzájemně podpůrných kontaktů se vstřícnými katolickými Štokavci z jihoslovanských částí habsburské monarchie. Jejich podmanění ale nepovažovali tvůrci Načertanije za realizovatelné, a to ani z dlouhodobější perspektivy, s ohledem na sílu habsburské říše. Jednalo se o tajný plán, takže v praktické rovině byli s jeho závěry seznámeni jen intelektuálové zapojení do jeho realizace, kteří měli ve svých domovských oblastech podporovat rozvoj srbství a šířit Karadžićovy představy.²²

Dalmatští srbští národní aktivisté Karadžićovu jazykovou normu odmítli, využili jen s ní spojenou jednotící národní myšlenku. Rozvoj srbství v Dalmácii tak závisel na podpoře subjektů Karadžićem kritizovaných, pravoslavné církve a ilyrského hnutí.

Ilyrské hnutí jim poskytlo jazykovou normu, jež se mohla snáze rozvíjet a prosazovat díky jejímu přijetí v chorvatském prostředí. Navíc její akceptace měla být přípravou na budoucí sjednocení s Chorvatskem, coby kroku k odstranění jazykového útlaku, demokratizaci a ekonomickému rozvoji. S ním byla spojena i propagace ilyrského jména jako nástroje etnické a politické unifikace. To bylo v přímém rozporu s Karadžićovou vizí. Srbští ilyristé v Dalmácii se měli ve více případech uchýlovat k jistému kompromisu. Ve svých textech psaných latinkou se identifikovali se srbským jménem, ve verzi psané srbskou cyrilicí ale nahrazovali označení „ilyrský“ za „srbský“. Omlouvali to jako použití „synonyma“, kterému mají jejich srbští (pravoslavní) čtenáři lépe rozumět! Jednalo se přitom o zásadní zpronevěření se myšlence ilyrismu, podle nějž mělo být ilyrské jméno předpokladem pro překonání „partikulárních“ jmen. Nicméně sami chorvatští ilyrci počítali s jeho využitím hlavně k překonání regionalismů, jako bylo Slavodalmatinství. Nepředpokládali, že by mělo skrze něj dojít i k unifikaci Chorvatů se Srby a srbské podpory v Dalmácii si velice cenili. Na druhou stranu politické využití Karadžićova konceptu bylo spojené také s podporou jihoslovanské myšlenky. Základní text pro samotné Načertanije vypracov-

²² CLEWING Konrad, *Staatlichkeit und nationale Identitätsbildung. Dalmatien in Vormärz und Revolution*, München - Oldenbourg, 2001, s. 295-301; BEHSCHNITT Wolf Dietrich, *Nationalismus bei Serben und Kroaten 1830-1914. Analyse und Typologie der nationalen Ideologie*, Köln, 1976, s. 86-111; BANAC Ivo, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb 1995, s. 62-63, 68-72. Více bude k srbským plánům a jejich ohlasu řečeno dále v textu v souvislosti se Srby katolíky.

vali stoupenci jihoslovanského sjednocení (Čech Zach se svými spolupracovníky). Ilija Garašanin, ministr zahraničí Srbska, odvolávky na jihoslovanství v konečné podobě Načertanije potlačil, úplně je ale nevypustil. Srbskými zmocněnci v Bosně i Dalmácii byli přítom právě přední srbští ilyristé.²³

V zájmu navázání spolupráce s místní pravoslavnou církví překročili srbští národní buditelé k ještě zásadnějšímu kompromisu ohledně jazykové normy. V prvním srbském národně propagačním časopise Srbsko-dalmatinski magazin používali jeho tvůrci Božidar Petranović a Đorđe Nikolajević tzv. srboslověnštinu, církví preferovaný literární jazyk spjatý s „konzervativními“ intelektuály. Důvody byly dvojí. Nechtěli vzbudit nelibost představitelů pravoslavné církve z habsburské monarchie, zejména pak těch z Dalmácie. Pro ně byl Vukův pravopis zcela zdiskreditovaný, jelikož byl propagován v rámci pokusů o unii z počátku 20. let 19. století odpadlým dalmatským biskupem Kraljevićem. K vyostření poměrů přispěly vládní pokusy o přivedení dalmatských pravoslavných k řeckokatolické víře, kvůli omezení vazeb na jejich souvěrce, byly přítom činěné ve formě hrubého nátlaku. Výrazně zasáhly místní pravoslavnou komunitu ve 20. a v druhé polovině 30. i na počátku 40. let, tedy v době vycházení výše zmíněného srbského časopisu. Přispěly k aktivizaci dalmatské pravoslavné komunity pod vedením jejích místních vedoucích duchovních autorit.²⁴ Tvůrci časopisu Srbsko-dalmatinski magazin chtěli právě církev využít k jeho propa-

²³ PRPA JOVANOVIĆ Branka, *Srbsko-dalmatinski magazin 1836-1848. Preporodne ideje Srba u Dalmaciji*, Split 1988, s. 58-59, 65-68, 76, 79, 88-93; PERIĆ Ivo, *Kulturna i politička djelatnost Božidara Petranovića*, Radovi Instituta za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu 16, 1983, s. 47, s. 57; BANAC Ivo, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb 1995, s. 59-61; BANAC Ivo, *Hrvatsko jezično pitanje*, Zagreb, 1991, s. 49-60; TOLJA Nikola, *Dubrovački Srbi katolici. Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 238-240; BEHSCHNITT Wolf Dietrich, *Nationalismus bei Serben und Kroaten 1830-1914. Analyse und Typologie der nationalen Ideologie*, Köln, 1976, s. 68-85; BABIĆ Vanda, *Boka Kotorska u časopisima preporodnog doba*, Dani hvarskog kazališta XXIV., Split 1998, s. 436.

²⁴ Počet obrácených byl poměrně nízký, k jejich získávání byla využívána i bezprostřední osobní nouze. Konec této kampaně probíhal právě v době, kdy již vycházel Srbsko-dalmatinski magazin. Postavení pravoslavné církve tehdy ještě nebylo plně právně zabezpečeno. MILUTINOVIĆ Kosta N., *Vojvodina i Dalmacija. 1760-1914*, Novi Sad, 1973, s. 32-38.

gaci a distribuci, také zamýšleli oslovit intelektuály s vazbami na klerikální kruhy. Obojí se jim do značné míry podařilo. Na jeho stránkách přitom propagovali pravoslavnou pobožnost, a to v rámci podpory srbských národních ctností.²⁵ Kromě toho zároveň prezentovali myšlenku srbsství neomezeného jen na pravoslavné, respektive oslavovali skutečné či domnělé srbské vazby na Dubrovník.²⁶

Představitelé místního srbského hnutí v období ilyrismu svoji národně podpůrnou praxi přizpůsobovali místním podmínkám, přičemž měli kombinovat zdánlivě neslučitelné preference. Výsledkem byla podpora širších rozvojových projektů, které měly zabezpečit příznivé podmínky pro rozvoj jejich „užší“ (ve smyslu srbské) zájmové komunity. Důsledkem bylo faktické doprovodné hybridní pojetí vlastní identity. Podobný přístup měl být vlastní i jejich pokračovatelům z 60. - 80. let 19. století, kdy byli ještě činní někteří protagonisté s ilyrismem spojení. Už tehdy se začalo částečně realizovat spojení mezi národním hnutím a pravoslavnou církví. To se mělo prosadit právě na přelomu 70 a 80. let, jak bude dále ukázáno.

3.3 Srbské národní hnutí ve spojení s Národní stranou

K užšímu propojení dalmatského srbského národního hnutí s jihoslovanským unitarismem došlo až v rámci Národní strany po roce 1860. S Národní stranou byla

²⁵ Božidar Petranović sám pocházel z hluboce pobožné kupecké rodiny černohorského původu silně se identifikující se Srby. Đorđe Nikolavić, prvotní propagátor Karadžićových myšlenek v Dalmácii ve spojení s Dubrovníkem, byl do zmíněného města vyslán z rodného Srěmu hodnostáři z tamní metropole, aby tam jako první pop pečoval o pravoslavné věřící. PERIĆ Ivo, *Kulturna i politička djelatnost Božidara Petranovića*, Radovi Instituta za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu 16, 1983, s. 47, s. 57; MILUTINOVIĆ Kosta N., *Vojvodina i Dalmacija. 1760-1914*, Novi Sad, s. 1973, s. 52-53.

²⁶ PRPA JOVANOVIĆ Branka, *Srbsko-dalmatinski magazin 1836-1848. Preporodne ideje Srba u Dalmaciji*, Split 1988, s. 47-48, 58-59, 65-68, 76, 79, 88-93; MILUTINOVIĆ Kosta N., *Vojvodina i Dalmacija. 1760-1914*, Novi Sad, s. 1973, s. 47-48; BANAC Ivo, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb 1995, s. 59-61; BANAC Ivo, *Hrvatsko jezično pitanje*, Zagreb, 1991, s. 49-60.

spojena i větší angažovanost dalmatských představitelů pravoslavné církve v národní otázce, a to jak v pozitivním, tak i negativním smyslu. Srbové v Dalmácii akceptovali unifikační stranickou politiku, proto měli jen společné kulturní instituce s místními jihoslovansky i chorvatsky smýšlejícími katolíky. Ty byly označeny neutrálními jmény, především se jednalo o Matici dalmatinskou. Srbští představitelé přitom většinou přímo nepodporovali přijetí společného národního jména, jako byla označení odvozená od dávných pojmenování pro místní Slované (Slovjenci, Slovinci). Nicméně i představitelé místních Srbů projevíli ochotu přihlásit se k chorvatskému politickému národu, v souvislosti s plány na „spásonosné“ připojení Dalmácie k Chorvatsku. Naopak katoličtí představitelé Národní strany z Chorvatska hledali přímou podporu jak u představitelů uherských Srbů, tak i od samotného Srbska. V něm dlouho viděli budoucího realizátora jihoslovanského sjednocení, balkánský Piemont, jejich názor sdílela i dalmatská Národní strana. Sama katolická část dalmatské Národní strany nebyla ohledně preferencí zcela vnitřně jednotná. Tzv. městská inteligence byla spjata s pobřežními centry se silným vlivem italského prostředí a prosazovala jihoslovanský unitarismus, k ní patřil i zakládající předseda a hlavní autorita Miho Klaić. Druhé zájmové uskupení tvořila tzv. vesnická inteligence provázaná s katolickou částí Záhoří. Sice také podporovala jihoslovanství, současně pociťovala silné vazby na samostatně chápané chorvatství.²⁷

²⁷ STANČIĆ Nikša, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji. Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869*, Zagreb 1980, s. 143-144, 163-171, 199-200, 220-221, 237-243, 258-260; CETNAROWICZ Antoni, *Narodni preporod u Dalmaciji. Od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i srpskoj nacionalnoj ideji*, Zagreb 2006, s. 160-161; PETROVIĆ Rade, *Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću. Narodna stranka i nacionalno pitanje 1860-1880*, Sarajevo - Zagreb 1982, s. 167-172.

Příslušníci městské frakce měli zprvu problémy komunikovat v slovanském jazyku, dokonce někteří z nich byli myšlenkově zprvu blízcí autonomistům. Miho Klaić, nejvýznamnější příslušník městské frakce a vůdčí osobnost Národní strany, se přitom navzdory svému dubrovnickému původu hlásil ještě na počátku 50. let k Slavodalmatincům. Dokonce se v této frakci objevoval názor, že štokavština je srbským nářečím, třebaže bez tendence kvůli tomu vyvyšovat srbské jméno. Zastával jej Lavro Monti, jenž byl ze strany obou svých rodičů srbského původu. Italské příjmení měl jen po vzdáleném předkovi a sám se považoval pouze za Jihoslovana. K nim se řadil i Kosta Vojnović a Ignatije Bakotić, z nichž první se měl v budoucnu

Zapojení dalmatských Srbů do Národní strany komplikovaly spory jejího chorvatského protějšku s představiteli uherských Srbů, jmenovitě s jejich vůdčí osobností Svetozarem Miletičem. Ten na jednu stranu přímo podporoval vzájemnou spolupráci i jihoslovanské sjednocení, na druhou ale tvrdě vyžadoval, aby byl chorvatským Srbům přiznán zvláštní politický status v rámci Bánského Chorvatska. Napětí vyvolávaly i doprovodné kolidující územní nároky (týkající se Srěmu, Bosny i Vojenské Hranice). Právě z prostředí uherských Srbů vzešel na samém počátku 60. let návrh takzvaného Blagovešenského sněmu uherské pravoslavné církevní autonomie na zřízení nové srbské Vojvodiny, samosprávného území v rámci habsburské monarchie. Do ní měla mj. patřit větší část chorvatské Vojenské Hranice se zajištěným přístupem k Jaderskému moři, přičemž na jejím fungování měli mít podíl i dalmatští Srbové. Konflikty mezi chorvatskými pravašskými a jihoslovanskými zástupci a Miletičem pak nacházely v průběhu 60. let ohlas i v Dalmácii, jak v podobě přímé kritiky Miletiče ze strany prochorvatských představitelů Národní strany, tak v rámci obav z kroatizace vyjadřovaných dalmatskými Srby v listech uherských Srbů.²⁸

Srbské zapojení do Národní strany zčásti komplikoval i přístup místních představitelů pravoslavné církve. Její dva nejvyšší představitelé, biskup Stefan Knežević (coby virilista) a archimandrita Jerofej Kovačević, přitom po roce 1861 zprvu

dočasně a druhý trvale přihlásit k srbské národnosti. Vesnickou frakci zastupovali hlavně kněží a františkánští duchovní, kteří plynule ovládali svůj rodný slovanský jazyk. Vesměs jej označovali jako chorvatštinu, což byl mj. důsledek místního působení františkánského řádu v 18. století. Patřil k nim v budoucnu velmi vlivný a zpočátku silně jihoslovansky zaměřený Mihovil Pavlinović, jenž se v první polovině 50. let hlásil k srbské národnosti. Dalším byl k chorvatství a panslavismu inklinující Jakov Grubković, jenž se měl později stát významným hlasatelem srbské národní identity. STANČIĆ Nikša, *Nacionalna integraciona ideologija dalmatinskih narodnjaka 1860/1861 godine*, Radovi Instituta za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu 11, 1978, s. 200-265.

²⁸ MIKAVICA Dejan, *Srpska Vojvodina u Habsburškoj Monarhiji 1690-1920. Istorija ideje o državi i autonomiji prečanskih Srba*, Novi Sad, 2005, s. 105-109; STANČIĆ Nikša, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji. Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869*, Zagreb 1980, s. 260-263, 278; CETNAROWICZ Antoni, *Narodni preporod u Dalmaciji. Od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i srpskoj nacionalnoj ideji*, Zagreb 2006, s. 159-170.

zastupovali Národní stranu na dalmatském sněmu. V roce 1864 ji ale opustili a následně aktivně vystupovali proti její podpoře svými věřícími. Iniciátorem tohoto obratu měla být vláda, která se tehdy obrátila na vedení obou hlavních dalmatských církví, římskokatolické a pravoslavné, aby je přiměla potlačit vliv Národní strany. Významnou součástí Národní strany tvořili právě vesničtí katoličtí a pravoslavní kněží. Biskup Knežević měl jednat z obav ze ztráty státních dotací pro svoji církev. Někteří chorvatští historici však za jeho chování spatřují také projev prohloubeného zájmu o srbské národní hnutí, proto prý podporoval oddělení Srbů od Národní strany a opuštění chorvatského integračního konceptu. Okolo Kneževiče mělo vzniknout alternativní centrum založené na spojování srbství s pravoslavím a odmítání jihoslovanské jednoty coby hrozby kroatizace a následné katolizace. Toto uskupení se snažilo oslovit dalmatské Srby prostřednictvím anonymních článků od Kneževičovi blízkých klerikálů. Tyto články byly publikovány v liberálně i konzervativně zaměřených listech uherských Srbů. Zvláště aktivní byl Ljubomir Vujnović, učitel teologie působící na spojeném zadarském bohosloví a gymnáziu. Kromě psaní do zmíněných novin přistoupil i k osobní agitaci mezi svými žáky, věnoval se jí na svých hodinách náboženství na úkor výuky. Jeho snaha nezůstala bez odezvy, podařilo se mu u řady žáků vzbudit zájem o srbství, jedním z nich byl i budoucí známý srbský politik Lazar Tomanović. Vujnović tak na této zadarské církevní vyšší škole nepřímo přispěl i k založení studentského časopisu a spolku Prvenac, které se koncentrovaly na srbské národní zájmy. Nicméně Kneževičovi mělo vadit, že se tento časopis nezabývá pouze náboženstvím. Kněževičova politická angažovanost neměla národní charakter, on sám vstoupil do klubu dalmatských autonomistů, kde spolu s ním seděli i místní katoličtí preláti. Časopis Prvenac nicméně nepředstavoval konzervativní alternativu, jelikož v něm měla být setrvale vyjadřovaná podpora vůdci srbských liberálů Svetozarovu Miletićovi, spolek Prvenac se dokonce následně stal součástí jeho Srbské omladiny. Na stránkách Prvenace byl zprvu projevován srbský radikalismus, spojený se silnou nedůvěrou k představitelům chorvatského národního hnutí z Bánského Chorvatska a s pochybnostmi o překonatelnosti konfesního rozdělení, nicméně v něm byli také oslavováni vedoucí představitelé dalmatské Národní strany. K ní se měl pevně přimknout koncem 60. let i sám Lazar Tomanović, který tak upustil od původ-

ně plánovaného založení samostatného celodalmatského srbského listu.²⁹ Aktivity zmíněných klerikálů tedy v posledním případě vedly nakonec k dílčímu získání podpory pro jejich oponenty z Národní strany i pro srbské liberální hnutí.

Zájmy pravoslavné církve a Národní strany přitom byly z části spojené. V roce 1866 strana aktivně podpořila Kneževićův návrh na odstranění ponižujících diskriminačních omezení činnosti pravoslavné církve (např. zákaz zvonění o katolických svátcích), zmíněné bylo trvalou součástí programu Národní strany. V témže roce se navíc do Národní strany vrátil Kovačević, naopak Knežević musel čelit urážlivým útokům od svého straníka, autonomisty a katolického primase Dalmácie Maupase. Ten ho vinil, že se prý spíkl s Národní stranou proti jeho katolické církvi. Samotný biskup autonomisty opustil až poté, když se jejich tisk začal v následujících letech hanlivě vyjadřovat o pravoslavné víře a nehodlal s tím přestat. Vztah biskupa a jeho věřících podporujících Národní stranu byl dlouhodobě narušený. Projevilo se to jednak kampaní, v níž byl líčen jako zrádce národa pro svůj boj proti Národní straně, z části i úsilím o odtržení oblasti Boky a Dubrovníku coby samostatné eparchie, které podporovali srbsští liberálové s vazbami na Národní stranu. Třebaže si koncem 60. let dokázal mezi „separatistickými“ bokelskými hierarchy tvrdě vynutit poslušnost, jednotu diecéze udržel jen velmi krátce. Nové biskupství bylo zřízeno vládní mocí již v roce 1870, prvním kotorským biskupem se stal právě dřívější kandidát liberálů Gerasim Petranović. Na všech zmíněných akcích spojených s Kneževićem měl přitom velmi aktivní podíl srbský Bokelan a vlivný člen Národní strany Stefan Ljubiša. Ten se postavil na jeho stranu jen v boji za odstranění církevní diskriminace, jinak byl mezi jeho odpůrci.³⁰

²⁹ MILUTINOVIĆ Kosta N., *Vojvodina i Dalmacija. 1760-1914*, Novi Sad, 1973, s. 48, 90-98, 152-178; STANČIĆ Nikša, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji. Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869*, Zagreb 1980, s. 261-265; CETNAROWICZ Antoni, *Narodni preporod u Dalmaciji. Od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i srpskoj nacionalnoj ideji*. Zagreb 2006, s. 162-163, 166.

³⁰ STANČIĆ Nikša, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji. Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869*, 1980, s. 131-136, 142-143, 147, 197, 260, 304; MILUTINOVIĆ Kosta N., *Vojvodina i Dalmacija. 1760-1914*, Novi Sad, 1973, s. 48, 158-172.

Na srbské další směřování měla mít hlavní vliv sílící kroatizace Národní strany. Za ní stál Mihovil Pavlinović, původně vůči Srbům značně vstřícný. Mezi lety 1866-1869 prošel vnitřním přerodem od prochorvatského jihoslovanského unitarismu k chorvatskému nacionalismu. Jeho obrat měl mj. ovlivnit konflikt mezi chorvatským a srbským národním hnutím v Bánském Chorvatsku. V jeho průběhu se Miletić dočasně uchýlil k negaci Chorvatů coby národa, v duchu tzv. druhého konceptu srbsství tří věr Karadžiće přiřadil k Srbům i Kajkavce. Pavlinović následně vypracoval svůj tzv. tajný plán, který pak v dalších letech víceméně realizoval. Znamenal jeho faktické opuštění jihoslovanské myšlenky v neutrální unitaristické podobě, oproti dřívějšímu navíc také popíral srbská práva na Boku a Dubrovník. Pro ospravedlnění chorvatských nároků se odvolával na tzv. chorvatské státní právo využívané pravaši. Od nich ho mělo mj. odlišovat, že v rámci svojí strategie akceptoval jihoslovanství a že byl svolný k dílčímu uznání srbských práv na územích budoucího rozšířeného Chorvatska (k němuž měla v jeho představách patřit i celá Bosna, respektive zprvu „jen“ její podstatná část). Srbům mělo být umožněno nazývat srbským jménem své společenství, svoji církve a rovněž jazyk, který používali společně s Chorvaty. Nicméně podle Pavlinoviće se měli Srbové plně začlenit do chorvatského státu, tedy bez zvláštního politického statusu. Měli se s ním povinně plně identifikovat, také měli projevovat zvýšenou úctu katolické církvi jako chorvatské národní opoře. Právě s podporou katolické církve bylo spjato další Pavlinovićovo programové specifikum a předmět značného srbského odporu, snaha spojit obranu místních zájmů katolické církve a chorvatského národního hnutí. Věrnost církvi měla být prezentována jako národní ctnost a sepětí s ní jako chorvatský národní historický odkaz. Nemělo to znamenat ale přímé odmítnutí liberalismu, jen jeho omezení v souladu s učením církve. Mocensky se Pavlinović začal prosazovat v roce 1870, tehdy v čele stranických novin „Narodni list“ stanul jeho chráněncem a rovněž kněz Juraj Biankini. K výraznějšímu upevnění kontroly nad listem pak došlo v roce 1876. Na obsah listu stále dohlížel Klaić a bránil v publikování pro něj nepřijatelných článků, na druhou stranu ale setrvale prokazoval Pavlinovićovi uznání a dopustil, aby vytěsnil z novin řadu oponentů. Samotný Pavlinović své názory současně prezentoval bez větších omezení ve svém vlastním klerikálně laděném listu. V roce 1876 pak publikoval svoje „Hrvatske razgovore“, kde vyjádřil programové politické vymezení zaměřené silně proti Srbům. V nich vyjevil podstatnou část svého programu z konce

60. let v podobě fiktivních diskusí svého anonymního stoupence se srbskými či pro-srbskými oponenty. Navíc v témže roce měl Klaić přestat věřit v osvoboditelský potenciál Srbska na základě jeho tehdejších zdrcujících porážek od Turků.³¹

Právě v 70. letech začaly pokusy pravoslavných konzervativců o vytvoření nové srbské národní strany, která by jim byla ideově blízká. Snažili se získat podporu i od liberálů s ohledem na shodu zájmů (viz níže). Jejich cílem bylo vytvoření politického subjektu, jenž by byl pro rakouskou vládu respektuhodným spolupracujícím partnerem. Usnadnit jim to měl vývoj v sousedním Chorvatsku a zčásti i v Dalmácii, kde došlo u tamních Srbů k novému dílčímu propojení konfesních a nacionálních zájmů. Jednalo se o přirozený důsledek skutečnosti, že k srbskému národu se hlásili takřka jen pravoslavní věřící. S tím bylo v srbském případě spojené také využívání stejných praktických i symbolických, jak při rozvoji a obraně svojí víry, tak i národní identity. Pro liberály byla srbská církevní organizační struktura vítanou oporou, obecně hojně využívanou v rámci politického boje za národní práva, církve zdaleka nebyla jen nositelem původní tradice. Rozdíl v jejich přístupu spočíval v ne vždy patrných odlišných preferencích. Jmenovitě na Pavlinovičovi konzervativcům vadil víc jeho katolický klerikalismus, zatímco liberálům jeho pojetí chorvatství. Jejich společnou motivací měl být odpor k zmíněnému oddělení dalmatských eparchií, ale i obava z nové cyrilometodějské pobožnosti šířené katolickou církví. Tu spojovali s propagací uniatství (mj. v souvislosti s novou hmotnou podporou místní řeckokatolické církvi), především ale s naivním úsilím biskupa Strossmayera o církevní jedno-

³¹ STANČIĆ Nikša, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji. Mihovil Pavlinovic i njegov krug do 1869*, Zagreb 1980, s. 278-279, 281-283, 289, 312-313, 330-355; MIKAVICA Dejan, *Politička ideologija Svetozara Miletića*, Novi Sad 2006, s. 116; CETNAROWICZ Antoni, *Narodni preporod u Dalmaciji. Od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i srpskoj nacionalnoj ideji*, Zagreb 2006, s. 191-199; 231-245, POPOV Čedomir - ĐJORĐEVIĆ Dimitrije - ĐJORĐEVIĆ Novica - MIKIĆ Đorđe - MILUTINOVIĆ Kosta - KRESTIĆ Vasilije - RADENIĆ Andrija - EKMEČIĆ Milorad, *Istorija srpskog naroda VI/1*, Beograd 1994, s. 349-351; ROTKOVIĆ Radoslav, *Studije o Ljubiši*, Podgorica 2014, s. 181-206; MILUTINOVIĆ Kosta N., *Vojvodina i Dalmacija. 1760-1914*, Novi Sad, 1973, s. 244-248, 254-269, 277-278; STANČIĆ Nikša, *Hrvatstvo, srpstvo i jugoslavenstvo u Dalmaciji u vrijeme narodnog preporoda*, Časopis za suvremenu povijest 2, 1970, s. 233-235.

tu (jenž v té době ztratil důvěru u srbských politiků i jako politický partner). Na zmíněné měl z podnětu biskupa Kneževiče ostře reagovat ve svých tehdejších dílech budoucí vedoucí představitel konzervativců Nikodim Milaš. Církevní konzervativci si zřejmě byli vědomi i ztráty motivujícího potenciálu historického duchovního odkazu u řadových věřících. Ti byli spjatí s původní srbskou státní tradicí a jejich vztah k církvi byl obecně uvolněný. Nicméně i přímí ateisté jako byl Ilija Dede Janković a později i Bjelanović viděli v ochraně pravoslavné církve součást jejich národních zájmů. Velký vzor dalmatských srbských liberálů Svetozar Miletić reagoval na sérii kroků omezujících pravoslavnou církev jako na útoky na národ, ať už se jednalo o omezení vnitřní jednoty Srbů odštěpením dalmatských eparchií pro Černovický patriarchát (nové dělení srbského národa), či podřízení pravoslavných církevních škol (omezení vzdělání v národním duchu). I díky tomu začalo vedení pravoslavné církve v Dalmácii vnímat srbské národní hnutí jako vítanou oporu. Dalmatští konzervativní pravoslavní hierarchové tíhnuli k účelové podpoře nacionalizace více než církevní pravoslavné špičky z Uher, protože byli ve vztahu k vládní moci méně vnitřně nezávislí a jejich spolupráci s liberálními aktivisty nebránil vzájemný boj o kontrolu nad jejich církevní organizací. Ten byl v Uhrách podmíněn existencí tzv. církevní autonomie fungující na zastupitelském principu, na níž ale dalmatští pravoslavní neměli účast. Rozvoj vzájemných vazeb zčásti podnítila i kritika politiky Národní strany vůči Srbům vyslovená od vlivných srbských liberálních osobností. V ní byla zmíněna i národně motivovaná potřeba lepší ochrany zájmů pravoslavné církve. Takto se vyjádřili v roce 1873 Ilija Dede Janković (těsně před svou smrtí) a Stefan Ljubiša,³² oba

³² Stefan Ljubiša byl přední člen Národní strany. V roce 1873 porušil s pěti dalšími zástupci stranickou disciplínu a v hrubém rozporu se stranickou strategií svévolně hlasoval ve vídeňském parlamentu za omezení pravomocí zemských sněmů v Předlitavsku (neměly už mít právo delegovat své zástupce do vídeňského parlamentu, poslanci do něj měli být voleni ve zvláštních volbách). Své rozhodnutí jako vůdčí člen skupiny odůvodnil snahou o realistickou politiku vůči vládě výměnou za ústupky pro národ. V Dalmácii pak po svém vyloučení z Národní strany založil se třemi bývalými straníky Centristickou lidovou stranu, zvanou Zemljaštvo podle jejího listu „Zemljak“. Od počátku se měl snažit získat podporu nejen od katolíků spjatých s Národní stranou, ale i od Srbů obecně (sám byl zprvu jediný Srb ve svém uskupení). Jeho strana pak ale propadla ve volbách do dalmatského sněmu (zvolen byl jen on svými srbskými podporovateli v Boce) a v roce 1876 i zanikla. Ljubiša pokračoval dál sám

kritizovali Pavlinoviće a projevovali starost o ochranu srbských národních specifíků. Vysílali tak signály oslovující jak jiné liberály, tak právě aktivisty spjaté s biskupem Kneževićem. První organizované neúspěšné pokusy o založení samostatné srbské strany začaly rovněž v roce 1873. Za nimi stáli právě představitelé církevních konzervativců, což byl Ljubomir Vujnović mladší a Nikodim Milaš. V následujících letech se pak pokoušeli prosazovat své cíle pomocí polemik v tisku. V nich nevystupovali jako obránci své víry, nýbrž především jako stoupenci srbské politické emancipace v zájmu obrany srbského národa. Jejich oponenty byly přitom autority uznávané v rámci srbské komunity, a to Jovan Sundečić (který je vinil z klerikalismu) a uherský Mihailo Polit Desančić (který je varoval, že dalmatští Srbové budou bez Národní strany malí a slabí). Značný vliv mělo i odebrání mandátu Ljubišovi, které vyvolalo v místních srbských liberálních kruzích pohoršení, umocněné následnou útočnou Pavlinovićovou reakcí. Politické osamostatnění mělo podněcovat i dřívější působení emisarů ze Srbska. Konečný obrat podnítilo až vyústění Velké východní krize. Klaić se připravil o mnohé svoje srbské podporovatele právě svojí akceptací okupace Bosny Rakousko-Uherskem. Díky spolupráci liberálních a konzervativních srbských aktivistů tak bylo v roce 1878 domluveno budoucí založení nového srbského listu. V roce 1879 pak za zprostředkování konzervativců (Milaše) byla navázána

v politické činnosti, nově se měl zaměřit na zdůraznění obrany srbství a pravoslaví. Nakonec byl osamocený Ljubiša stěžující si na svou náboženskou a národnostní diskriminaci za sporných okolností obviněn od Národní strany z korupce. Pak byl v roce 1877 zbaven mandátu a v následujícím roce zemřel. Pro Národní stranu byl symbolem zrádce, pro novou srbskou stranu se stal v 80. letech ikonou pro své někdejší postoje i tragický osud. RAJČIĆ Tihomir, *Politički i nacionalni aspekti fenomena „zemljaštva” u Dalmaciji (1873-1878)*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru 56, 2014, s. 213-224, 228-232; CETNAROWICZ Antoni, *Narodni preporod u Dalmaciji. Od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i srpskoj nacionalnoj ideji*, Zagreb 2006, s. 189-199, 211-216; RAJČIĆ Tihomir, *Srpska politika u Dubrovniku u XIX. stoljeću (Njeni korijeni, uspon i pad od 40-ih godina do 1899)*, Zbornik Stijepa Obada, ed. TROGRIĆ Marko - Vrandečić Josip - BRALIĆ Ante - LUKŠIĆ Mislav Elvis, Zadar - Split - Zagreb 2010, s. 475; MILUTINOVIĆ Kosta N., *Vojvodina i Dalmacija. 1760-1914*, Novi Sad, 1973, s. 268-269.

politická spolupráce s autonomisty. Následoval vznik samostatné Srbské národní strany, kterou přímo podpořil i Svetozar Miletić.³³

Srbská politická emancipace byla založena na odmítnutí dosavadní vize společné národní jednoty upřednostňující nově ve zvýšené míře chorvatské zájmy. Ta byla již dříve pro Srby přijatelná jen s menšími či většími výhradami. Její klíčový politický základ přitom představovalo chorvatské státní právo, jež bylo od roku 1877 přímo zmíněno ve stranickém listu. Snahy Srbů o vydělení jako svébytného společenství byly pak představiteli Národní strany kritizovány jako narušování společné jednoty.³⁴

Hlavnímu nástroji chorvatského liberálního nacionalismu se oficiálně dostalo uznání a podpory Národní stranou. Zatímco dříve měl koncept ilyrství dopomoci k chorvatské integraci, nyní mělo v představách jihoslovanského jádra strany naopak sloužit chorvatství jihoslovanskému sjednocení. V obou případech jim šlo o integraci v „genetickém smyslu“. Podle pravaši podporovaného chorvatského státního práva však měla být rozhodujícím zdrojem chorvatské identity jen politická národní příslušnost. Znamenalo to, že „nechorvatský“ genetický základ měl být v ní rozpuštěn či jí plně přizpůsoben, tedy s následnou kroatizací všech nositelů, k tomu mělo podle

³³ MIKAVICA Dejan, *Politička ideologija Svetozara Miletića*, Novi Sad 2006, s. 120-127; MILUTINOVIĆ Kosta N., *Vojvodina i Dalmacija. 1760-1914*, Novi Sad, 1973, s. 231-232, 276; RAJČIĆ Tihomir, *Politički i nacionalni aspekti fenomena „zemljaštva” u Dalmaciji (1873-1878)*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru 56, 2014, s. 219-232; ROTKOVIĆ Radoslav, *Studije o Ljubiši*, Podgorica 2014, s. 194-206; POPOV Čedomir - ĐJORĐEVIĆ Dimitrije - ĐJORĐEVIĆ Novica - MIKIĆ Đorđe - MILUTINOVIĆ Kosta - KRESTIĆ Vasilije - RADENIĆ Andrija - EKMEČIĆ Milorad, *Istorija srpskog naroda VI/1*, Beograd 1994, s. 349-352; PETROVIĆ Rade, *Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću. Narodna stranka i nacionalno pitanje 1860-1880*, Sarajevo - Zagreb 1982, s. 245-250; CETNAROWICZ Antoni, *Narodni preporod u Dalmaciji. Od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i srpskoj nacionalnoj ideji*, Zagreb 2006, s. 231-245; MILAŠ Nikodim, *Uspomene iz prvih godina srpskog političkog života na primorju*, Zadar 1903, s. 7-17.

³⁴ MILUTINOVIĆ Kosta N., *Vojvodina i Dalmacija. 1760-1914*, Novi Sad, 1973, s. 256-289; BENKOVIĆ Vlaho, *Uloga dubrovačke politike u stvaranju „novog kursa” (1903-1905)*, Dubrovnik 2009, s. 15.

nich dojt i v Dalmácii. Hlavní Srby proklamovaná opora srbského liberálního národního hnutí, kulturní a etnická specifika, byla naopak Národní stranou marginalizována či většinou přímo zpochybňována, odvolávali se přitom na společné jihoslovanské sdílení veškerých etnických specifik a kulturního odkazu. Jejich pokračující srbské vyzdvihování pak bylo jmenovitě Pavlinovićem kritizováno jako útok na národní jihoslovanskou jednotu. Naopak chorvatské státní právo mělo zajišťovat její naplnění, ať už ve sjednoceném Chorvatsku či jen v Dalmácii jako jeho dočasně oddělené samostatně fungující součásti. Srbská kolektivní práva (ve smyslu zájmového historického společenství) neměla být oficiálně porušována, zároveň byla ale převedena Národní stranou do diskutabilní subjektivní podoby, čímž byla v očích představitelů budoucí srbské strany devalvována. Přispěla k tomu i již zmiňovaná poměrná vstřícnost Klaiće k Pavlinovićovi. Hlavní náplní tehdejší srbské kampaně bylo uznání srbské svébytnosti a přiznání práva na srbské symbolické kolektivní vyčlenění v rámci země, fakticky jako nositelé zcela rovnocenné tradice vůči té chorvatské využívané Národní stranou. Srbové rovněž souběžně usilovali, aby byli uznáni za nositele objektivních a nikoli subjektivních vymezujících znaků. Etnická blízkost místních slovanských katolíků a pravoslavných však vytvářela prostor i pro hlásání pro-srbsky pojmávané vize národní jednoty, a to jak v smířlivé kompromisní, tak v kontroverzní konfliktní podobě, do určité míry i právě v rámci nové strany.

4. Srbská národní strana - stručný vývoj

Nová srbská strana se začala formovat již v roce 1878 na setkáních srbských představitelů liberálního a konzervativního zaměření. Na nich bylo domluveno vydávání stranického listu a její budoucí programové vymezení. V roce 1879 došlo k upřesnění programu a obsahového zaměření budoucího listu, jenž začal vycházet od počátku roku 1880. Ještě v roce 1879 došlo k prvnímu významnému politickému vystoupení reprezentantů nového subjektu, když srbští voliči z Bukovice v doplňujících volbách nezvolili Klaiće. Ten chtěl svoji demonstrativní kandidaturou za převážně srbský voličský okres dokázat, že nová srbská strana nemá podporu. K jeho ne zvolení přispěla právě agitace konzervativců Nikodima Milaše a Ljubomira Vujnoviće. Na základě jejich instrukcí dali místní voliči přednost autonomistickému kandidátovi Gustavu Ivačevićovi, který vydal prohlášení o ochotě spolupráce autonomistů se srbskou stranou a o obecné podpoře Srby požadovaných národních práv (bez jejich bližšího upřesnění).³⁵

Od počátku proti sobě stála v nové straně dvě zájmová uskupení. První představovali tzv. konzervativci, jejich vůdčí osobností byl tehdejší archimandrita (od roku 1891 zadarský biskup) Nikodim Milaš. Druhou zastupovali tzv. liberálové, jejichž nejvýraznějším představitelem se stal zakládající předseda Sava Bjelanović. Ten byl zároveň i redaktorem stranických novin, do roku 1888 se jednalo o „Srpski list“, který od roku 1889 vycházel pod jménem „Srpski glas“. Od počátku konzervativci usilovali o kontrolu nad tiskovým orgánem strany, v čemž ale nebyli úspěšní, nicméně dostávali zprvu v listu prostor, ale nikoli možnost se zcela svobodně vyja-

³⁵ BOŽIĆ Sofija, *Politička misao Srba u Dalmaciji. Srpski list/glas 1880-1904*, Beograd 2001, s. 37-38; MILUTINOVIĆ Kosta N., *Vojvodina i Dalmacija. 1760-1914*, Novi Sad, 1973, s. 273-291; CETNAROWICZ Antoni, *Narodni preporod u Dalmaciji. Od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i srpskoj nacionalnoj ideji*, Zagreb 2006, s. 234-241; PETROVIĆ Rade, *Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću. Narodna stranka i nacionalno pitanje 1860-1880*, Sarajevo - Zagreb 1982, s. 248-249; MILAŠ Nikodim Episkop, *Autobiografija*, dostupné na <http://www.zapadnisrbi.com/images/PDF/AutobiografijaNMilas.pdf>, zobrazeno 25. 11. 2016, s. 33-34; MILAŠ Nikodim, *Uspomene iz prvih godina srpskog političkog života na primorju*, Zadar 1903, s. 34-35, 54-57.

dřovat. Význam listu umocňovala absence řádné stranické organizace (zčásti na základě programu, když se prohlásili stranou pro „všechny Srby“). Zmíněný deficit se liberální představitelé strany marně pokoušeli překonat vytvořením paralelních struktur, které měly sdružovat a podporovat stoupence strany (byly to „Politično dalmatinsko društvo“, „Srpske bratrstvo“ a „Srpska zora“). Ještě na počátku 80. let došlo mezi oběma frakcemi k rozkolu, který skončil dočasným vytěsněním Milaše ze strany. Spolupráce s ním byla obnovena až po smrti pasivního biskupa Kneževiče v roce 1890, třebaže k částečnému sblížení došlo ještě na sklonku života prvního jmenovaného. Postavení Milaše pak posílilo jeho zvolení novým zadarským biskupem v roce 1891. Následovalo období spolupráce, které trvalo až do Bjelanovićovy smrti v roce 1897. Následně si v květnu 1897 dokázal Milaš zajistit ve straně převahu, novým předsedou se stal jeho kandidát Jozo Kulišić (zvolený stejně jako dříve Bjelanović formou plebiscitního přijetí). Samotný Milaš tehdy působil jen jako autorita stojící v pozadí, na rozdíl od dřívějšíka sám přímo do chodu strany nezasahoval. Výsledkem stranického převratu byl ale vnitřní rozkol, který vyvrcholil v letech 1900-1901, do té doby přitom dokázali konzervativci rozpory víceméně tlumit svojí dílčí vstřícností. Překonání konfliktu mělo zajistit nové kolektivní vedení, bez účasti nejvíce kontroverzních osobností z pohledu obou frakcí. Přesto se ale strana v roce 1902 málem rozpadla na konzervativní a liberální část. Navíc koncem téhož roku převzala „Srpski glas“ pod svou kontrolu zájmová frakce umírněných konzervativců okolo Krsto Kovačeviče, která měla blízko k liberálům. Vedoucí konzervativci pak publikovali své názory v roce 1903 ve dvou krátkodobě existujících novinách, šlo o „Primorski srpski list“ a „Novi srpski list“. Faktickým orgánem liberálů byl tehdy již od roku 1892 vycházející list „Dubrovnik“. K obnově vnitřní stranické jednoty došlo právě až v roce 1903 po prosazení se nového liberálního vedení strany v čele s Antunem Fabricem, po jeho smrti roku 1904 pak Antunem Pugliezim. Již v roce 1903 byl přijat nový program, v roce 1904 pak přestal vycházet „Srpski glas“ a roku 1905 dočasně i „Dubrovnik“. Přelom představovalo přímé zapojení Srbské národní strany do tzv. politiky nového kurzu prosazované většinou tehdejší dalmatské politické reprezentace. S tím bylo spojené právě přistoupení Chorvatů na smírné vypořádání se srbskou stranou. Jeho výsledek byl pro Srby dosti příznivý, znamenal završení jejich dřívějšího snažení o prosazení jejich kolektivních národních práv na zemské úrovni. To víceméně vyřešilo problémy jejich soužití s místními Chorvaty, které předtím podnítily

vznik samotné samostatné srbské strany. Došlo tak k naplnění původního programu, respektive dílčího ustoupení od dřívějších cílů. S tím souviselo ale i ukončení samostatné srbské veřejné názorové prezentace, a to do značné míry za účelem potlačením vnitrostranické opozice.³⁶

Předmětem historických sporů bývá míra reálného vlivu, který měli mít představitelé obou frakcí. Jde mj. o hloubku jejich rozporů kvůli programovému zaměření strany, jmenovitě o to, jaký přisuzovali význam pravoslavné církvi při konstrukci svojí národní identity. Zjednodušeně šlo o otázku možnosti sepětí srbství s příslušníky jiných vyznání než jen pravoslaví. Jelikož se katoličtí Srbové stali pevnou součástí místní srbské komunity a strany, byla hlavním problémem „jen“ míra jejich uznání, respektive ochota přizpůsobit se jim při konstrukci oficiálního narativu. Okolnostem jejich identifikace a zapojení se do dalmatského srbského národního společenství bude věnována samostatná kapitola. Se zmíněným souvisí i dovršení procesu nacionalizace představitelů místní pravoslavné církve spojené s historickou srbskou tradicí a vymezení jejich vztahu k liberálům.

³⁶ BOŽIĆ Sofija, *Politička misao Srba u Dalmaciji. Srpski list/glas 1880-1904*, Beograd 2001, s. 90-96; POPOV Čedomir - ĐJORĐEVIĆ Dimitrije - ĐJORĐEVIĆ Novica - MIKIĆ Đorđe - MILUTINOVIĆ Kosta - KRESTIĆ Vasilije - RADENIĆ Andrija - EKMEČIĆ Milorad, *Istorija srpskog naroda VI/1*, Beograd 1994, s. 349-354; MILAŠ Nikodim Episkop, *Autobiografija*, dostupné na <http://c.zapadnisrbi.com/images/PDF/AutobiografijaNMilas.pdf>, zobrazeno 25. 11. 2016, s. 34-35, 53, 78-79; RAJČIĆ Tihomir, *Sukobi unutar Srpske stranke u austrijskoj pokrajini Dalmaciji 1897-1902*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, 41/1999, s. 250-252, 256-259; RAJČIĆ Tihomir, *Srpski nacionalni pokret u Dalmaciji u XIX. stoljeću*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru 47, 2005, s. 351-352, 360; Tihomir Rajčić, *Vrhunac sukoba unutar srpskog nacionalnog pokreta u austrijskoj Dalmaciji 1902/1903*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, 40/1998, s. 422; RAJČIĆ Tihomir, *Sava Bjelanović i njegova struja u Srpskoj stranci u Dalmaciji 80-ih godina XIX (vjerska gledišta)*, Croatica Christiana periodica 30/58, 2006, s. 182; RAJČIĆ Tihomir, *Srbi u Dalmaciji od pravoslavnog tradicionalizma do nacionalnog radikalizma*, disertace, Zadar 2012, s. 80; GANZA ARAS Tereza, *Politika „novog kursa“ dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića*, Split 1992, s. 150-151.

5. Pravoslavní Srbové

5.1 Role pravoslavné církve v procesu srbské identifikace

Vztah mezi pravoslavnou církví spojenou se srbskou státní tradicí a srbským národním hnutím budil četné kontroverze. V rámci Srbské národní strany s ním souvisel především spor o pojetí moderního srbství a současně i o srbskou národní rozvojovou strategii.

Celý badatelský problém lze víceméně zúžit na dvě otázky. Do jaké míry byli přední dalmatští pravoslavní Srbové ochotni akceptovat příslušníky jiných vyznání jako plnohodnotnou součást srbského národního společenství? V případě Dalmácie zde šlo především o katolíky. Druhou otázkou představuje posouzení zásluh pravoslavné církve na srbské nacionalizaci, nakolik její vedení mělo vliv na srbské národní hnutí? S ní souvisí i posouzení historické role pravoslavné církve. Pro pochopení je zde třeba přiblížit celkovou profilaci místních pravoslavných hierarchů, tedy jejich ideové preference a vidění poměru mezi srbským moderním hnutím a zájmy jejich církve, spolu s posouzením míry účelovosti jejich konání.

Mezi chorvatskými badateli má poměrně silné pozice názor, že víceméně existuje přímá kontinuita s předešlým vývojem. Tedy, že pravoslavná církev měla mít setrvalé rozhodující vliv při utváření a vymezování srbského společenství. Ivo Banac a Tihomir Rajčić zdůrazňují, že pravoslavná církev se snažila dlouhodobě na západním Balkáně u svých věřících rozvíjet a posilovat vazby na někdejší Srbsko. Podle Banace v rámci propagace svojí duchovní tradice pravoslavná církev přímo prováděla jejich etnickou asimilaci, dlouho před nástupem moderních národních hnutí. Podle něj pravoslavná církev plnila jako instituce při fixaci srbství stejnou roli jako zemské orgány Chorvatska, které podporovaly udržení a rozvoj chorvatství. Nicméně Banac upozorňuje, že se srbskou pravoslavnou církví byla spojena absence pocitu slovanské vzájemnosti. Ta se rozvíjela naopak v etnicky blízkém katolickém prostředí s vazbami na Chorvatsko. Dlouhodobější odmítavý vztah vedení pravoslavné církve k srbskému národnímu hnutí hodnotí Banac jako projev spokojenosti hierarchů se silou vlivu původní tradice. Podle Branky Prpy- Jovanović měla rozvoj

srbského národního vědomí u pravoslavných sedláků v Dalmácii urychlit solidarita a homogenita jejich společenství spojené s vlivem jejich církve (jmenovitě s konfesí daným etnickým vědomím, autoritou kněží jako vesnické inteligence a pocitem konfesního ohrožení ze strany katolíků). Chorvatský historik Tihomir Rajčić s tímto názorem souhlasí a zdůrazňuje rozhodující vliv pravoslaví a kněží na srbskou komunitu i po nástupu srbského národního hnutí. Vyzdvihuje, že jeho aktivními šířiteli byli právě pravoslavní duchovní, aniž by se hlouběji pokusil vyrovnat s rozporem mezi tradičním pravoslavným a moderním nadkonfesním srbstvím.³⁷ Pravoslavné kněží působící v rámci samostatné srbské politické strany považuje obecně za stoupence přímého spojení srbství s pravoslavím, a to s ohledem na protikatolické tradice jejich církve. Stejný postoj (ztotožňování srbství s pravoslavím) přisuzuje dalmatským srbským sedlákům i podstatné části místní srbské elity podporující národní hnutí. Rozhodujícím kritériem je pro něj jejich sociální status, s konzervativci tak spojuje kupce a statkáře. V důsledku zmíněného pak jako podporovatele ztotožňování srbství s pravoslavím označuje i podstatnou část obyvatelstva Boky, která měla být podle dobových zpráv spolu s Dubrovnikem hlavní oporou liberálního směru. Zdůrazňuje, že u tamních Srbů „mezi náboženstvím a nacionalizmem“ nebyl „rozhodující přelom“, třebaže nezpochybně upozadění konzervativců během většiny doby existence strany. Kontinuitu s předešlým vývojem spatřuje jak na základě rozhodujícího („takřka absolutního“) vlivu konzervativních církevních elit na široké společenské vrstvy, tak i v obsahové složce nacionální ideologie (která bude přiblížena níže v samostatné kapitole). Srbská národní identita měla být dle něj chápána téměř výhradně skrze pravoslaví. Chorvatský historik Nikša Stančić více reflektuje rozdíl mezi odlišným přístupem vedení pravoslavné církve a jejích řadových kněží k liberálnímu národnímu hnutí. Přisuzuje ale dalmatskému vedení pravoslavné církve snahu o rozvoj alternativního pojetí moderního srbství založeného pouze na pravoslaví, a to již v polovině 60. let. Neřeší při tom podrobněji rozporuplnost jejich počínání. Následnou znovuoobnovou spolupráci části pravoslavné hierarchie s Národní stranou pak

³⁷ PRPA JOVANOVIĆ Branka, *Srbsko-dalmatinski magazin 1836-1848. Preporodne ideje Srba u Dalmaciji*, Split 1988, s. 21; RAJČIĆ Tihomir, *Srbi u Dalmaciji od pravoslavnog tradicionalizma do nacionalnog radikalizma*, disertace, Zadar 2012, s. 23-26, 36, 219.

vykládá jako okolnostmi podmíněný pragmatismus (v čemž se s ním shoduje i Rajčić).³⁸

Naopak srbský historik Kosta Milutinović vedení pravoslavné církve z té doby hodnotí jako pragmatické klerikály sledující jen konfesní zájmy, s cílem narušovat spolupráci místních Srbů s Národní stranou, a to i s využitím odvolávek na ochranu národa. Aktivita pravoslavných církevních konzervativců ze 70. let považují za přímé zapojení do národního hnutí i srbsí historici jako je Rade Petrović či Kosta Milutinović. Podle Petroviće církev takto ovlivnila směřování srbského národního hnutí posílením prvku šovinismu.³⁹ Milutinović v dané souvislosti upozorňuje na skutečnost řadou autorů opomíjenou, a to na existenci místních pravoslavných hierarchů podporujících jihoslovanskou myšlenku i širší vymezení srbského národa. Navíc ne vždy je chorvatskými badateli v této souvislosti uváděno, že Knežević coby zadarský biskup v 70. letech již nebyl hlavou všech dalmatských věřících, v roce 1870 byla z jeho eparchie vyčleněna oblast Boky a Dubrovníku jako samostatné biskupství. V jeho čele stanul právě liberálně smýšlející Gerasim Petranović,⁴⁰ což je skutečnost opomíjená Tihomirem Rajčićem v jeho syntéze. Upozorňují na ní naopak Milutinović a Petrović, zejména ale Marko Nikolić. Chorvatští badatelé Marko Trglović a Vanda Babić zmiňují, že pravoslavní kněží v jižní Dalmácii podporovali

³⁸ BANAC Ivo, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb 1995, s. 82, 85; RAJČIĆ Tihomir, *Srbi u Dalmaciji od pravoslavnog tradicionalizma do nacionalnog radikalizma*, disertace, Zadar 2012, s. 215, 223-224, 231, 252, 260, 279; PRPA JOVANOVIĆ Branka, *Srbsko-dalmatinski magazin 1836-1848. Preporodne ideje Srba u Dalmaciji*, Split 1988, s. 21, 32; STANČIĆ Nikša, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji. Mihovil Pavlinovic i njegov krug do 1869*, Zagreb 1980, s. 260-263, 275, 287, 299.

³⁹ PETROVIĆ Rade, *Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću. Narodna stranka i nacionalno pitanje 1860-1880*, Sarajevo - Zagreb 1982, s. 248-249.

⁴⁰ PETROVIĆ Rade, *Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću. Narodna stranka i nacionalno pitanje 1860-1880*, Sarajevo - Zagreb 1982, s. 250; MILUTINOVIĆ Kosta N., *Vojvodina i Dalmacija. 1760-1914*, Novi Sad, 1973, s. 331-344; NIKOLIĆ Marko, *Ekumenski odnosi Srpske pravoslavne i Rimokatoličke crkve 1962-2000. godine*, Beograd 2011, s. 529-530.

srbství tří věr, jejich zaujetí vykládají jako snahu dotyčných hájit své vlastní konfesní zájmy.⁴¹

Milorad Ekmečić se srbskou pravoslavnou církví spojuje ochranu a rozvoj specifické srbské identity založené na pravoslavné víře, jež měla být silnější než jiné kulturní vazby a měla podmiňovat i budoucí srbskou neochotu podřídit se unifikačním jihoslovanským myšlenkám. Upozorňuje, že srbská pravoslavná církev zprvu neměla vyloženě národní charakter, nicméně že se stala v průběhu 19. a 20. století národní institucí plnící pro Srby i nezastupitelnou kulturní a společenskou funkci. Měla podnítit u nich rozvoj konfesního nacionalismu, souběžně s ní podobně působila i katolická církev mezi Chorvaty. Bojan Aleksov Ekmečićovy závěry podporuje, nicméně zdůrazňuje důležitost poznání, kdy a za jakých okolností se měla pravoslavná církev ujmout této funkce. Upozorňuje na zásadní rozpory mezi liberálními představiteli národního hnutí a pravoslavnými hierarchy. Vyzdvihuje skutečnost, že k přímému zapojení církve do moderního srbského národního hnutí docházelo až druhotně na základě konkrétních podnětů. Ty měly přímou spojitost právě s obranou pravoslavné víry a konfesních zájmů. V dané souvislosti pak odmítá jako nacionalistické a nekritické přímé spojování srbství s pravoslavím, to má mít podle něj silné pozice i mezi nesrbskými historiky.⁴²

Na Ekmečiće se odvolává i další srbský historik Radoš Ljušić, a to v souvislosti se závěrem, že víra zůstala dělítkem mezi Chorvaty a Srby. Mělo tomu tak být v důsledku náboženské netolerance představitelů obou s nimi provázaných „tradičních“ církví, do značné míry ve spojení s politizací konfesního konfliktu. Samotný Ljušić prezentuje pozdější „neoddělitelnou“ provázanost srbství s pravoslavím jako převážně důsledek nemilého vývoje za doby osmanské nadvlády (středověké Srbsko charakterizuje jako stát Srbů více věr). Ovšem také on zdůrazňuje, že konfes-

⁴¹ BABIĆ Vanda, *Boka Kotorska u časopisima preporodnog doba*, Dani hvarskog kazališta XXIV., Split 1998, s. 434-436; TROGRLIĆ Marko - ŠETIĆ Nevio, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, Zagreb 2015, s. 75.

⁴² ALEKSOV Bojan, *Nazareni među Srbima*, Beograd 2010, s. 24-27; RAJČIĆ Tihomir, *Srbi u Dalmaciji od pravoslavnog tradicionalizma do nacionalnog radikalizma*, disertace, Zadar 2012, s. 11-12; BANAC Ivo, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb 1995, s. 58.

ní a politické motivátory měly být při formování moderního srbství v 19. století rozhodující. Jako základní jednotící politickou ideu srbského národního hnutí vyzdvihuje nadkonfesní vymezení národa. K jeho důslednému uplatnění mělo přitom tehdy dojít jen v Dalmácii a Bosně. Samotnou vazbu mezi srbstvím a tradiční vírou nepovažuje za setrvale nepřekonatelnou, Srbové měli mít dle jeho slov v době národního obrození ještě „možnost volby“ širšího národního vymezení, na rozdíl od Chorvatů. Nerozebírá ale samotný vztah mezi pravoslavnou církví a národním hnutím, ani míru propojení konfesní a nacionální ideologie.⁴³ Ze zmíněného vyplývá, že místní pravoslavná církev rozvíjela před tzv. národním obrozením u svých věřících etnické vazby mající zásadní vliv na jejich nacionalizaci (viz kapitola 2), nicméně že tak činila v konfesním, respektive mocenském zájmu.

Důvody zapojení pravoslavné církve do srbského národního hnutí byly již zmíněny v části věnované oddělení Srbů od Národní strany, jelikož s ním úzce souvisely. K posílení vazeb mezi stoupenci liberálního srbského národního hnutí a konzervativními klerikály došlo díky společnému ohrožení a kvůli společnému zájmu na rozvoji pravoslavné církve. Konzervativci neusilovali jen o samotné řadové voliče, chtěli se stát přímo vedoucí silou národního hnutí s podřízením si místních liberálů. Uvědomili si sílu moderní srbské národní myšlenky, kterou chtěli pro své účely více přizpůsobit původní srboprávoslavné tradici. Již v 60. letech vystupovali představitelé místních pravoslavných klerikálů jako manipulátoři pracující s odvolávkami na národní zájmy. Historici se víceméně shodují, že konzervativci byli ochotni při prosazování svých zájmů přikročit k pragmatickému zastírání svých skutečných postojů. Kam až byli ochotni zajít a nakolik se jimi prosazovaná vize lišila od programu liberálních straníků, respektive nakolik se odchylovali od jejich hlavních cílů?

V době samostatného politického působení Srbské národní strany stáli v čele obou dalmatských eparchií duchovní s dosti odlišnými představami o vymezení srbství, což ale do určité míry zastíralo jejich veřejného působení.

Kotorký biskup Gerasim Petranović se řadil k liberálům a stoupencům jihoslovanství, třebaže v sobě spojoval dvojí přístup. Snažil se v národním duchu posilo-

⁴³ LJUŠIĆ Radoš, *Srpstvo dvovernih dalmatinskih Srba - na primeru Marka Murata i Nikodima Milaša*, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu 60/2, 2012, s. 28-33.

vat pobožnost u svých věřících, a to právě prostřednictvím časopisu Srbsko-dalmatinski magazin, jenž převzal počátkem 60. let po Đorđe Nikolajevićovi. Na začátku 80. let se postavil proti biskupu Strossmayerovi, stejně jako Knežević a další „konzervativní“ pravoslavní biskupové. Příčinou byla snaha o nové sblížení katolické a pravoslavní církve, o něž usiloval právě biskup Strossmayer. Nová katolická podpora cyrilometodějské pobožnosti byla spolu s výzvou k církevní jednotě vnímána hiarchy jako nový pokus o unii. Biskup Gerasim přitom napsal samostatný protestní dopis, jeho postoj se ale zároveň shodoval s přístupem místních srbských liberálů. On sám se přitom dříve zapojil do chorvatského integračního projektu spojeného s Národní stranou. Když se zakládala na počátku 50. let Matica dalmatinska, usiloval, aby měla sídlo v Dubrovniku a ne Zadaru. Počátkem 70. let se nechal zvolit jako poslanec za Národní stranu (zadarský biskup byl virilista, ten se pouze rozhodoval o svojí podpoře). Zároveň měl ale přátelský vztah k Vuku Karadžićovi, dokonce s ním i spolupracoval.⁴⁴ Koncem 60. let Gerasim Petranović propagoval v zadarském prostředí Savu Tekeliju, představitele srbského liberálního národního hnutí z počátku 19. století, jenž se zasloužil o vznik Matice srpske a liberální vzdělávací srbské instituce Tekelijanum. V roce 1893 se zapojil do oslav kolem odkrytí Gundulićova památníku v Dubrovniku, jež srbská strana pojala jako oslavu katolického srbství. Jmenovitě při té příležitosti sloužil mši v Dubrovniku pro slavící Srby, s následnou pro-

⁴⁴ Na Karadžiće měl dočasně úzké osobní vazby i Jerotej Kovačević, svého času druhý nejvyšší představitel konzervativního vedení pravoslavné církve v Dalmácii. Ještě jako mladý řadový duchovní psal Kovačević ve 40. letech Karadžićovi nadšené dopisy prodchnuté zájmem o národní hnutí. Následovalo ale přerušení kontaktů, a to již v 50. letech. Tento obrat zřejmě podnítilo vystoupení biskupa Mutibaroviće, kterému moc vadil Karadžićův překlad Nového zákona. Kovačević navázal omezenou spolupráci s Karadžićem znovu na počátku biskupského působení Kneževiče. Stalo se tak v souvislosti s místním Karadžićovým sběrem etnografického materiálu, který snad podporoval i sám Knežević. Potom následovalo pravděpodobně trvalé přerušení kontaktů, přesněji řečeno nelze doložit jejich pokračování v jakékoli podobě. Jerotej Kovačević aktivně podporoval Milaše a Vujnoviče v jejich politickém úsilí, zemřel až v polovině 90. let 19. století. PEKIĆ Milenko, *Jerotej Kovačević - Vukov prijatelj iz Dalmacije*, in: Naučni sastanak slavista u Vukove dane, 12/3, Beograd 1983, s. 129-139; MILAŠ Nikodim, *Uspomene iz prvih godina srpskog političkog života na primorju*, Zadar 1903, s. 13-17.

mluvou o bitvě na Kosovu. Především měl být podporovatelem tolerantního vztahu ke katolické církvi, v čemž mu měl být nápomocný nový stejně smýšlející kotorský katolický biskup Frano Uccellini Tise. V uvedené praxi po roce 1906 pokračoval i Gerasimův nástupce Jović. Biskup Petranović měl přitom až do počátku 80. let velmi blízko k biskupovi Strossmayerovi.⁴⁵ Právě Gerasima dával Milašovi za vzor jeho kritik J. C. odmítající přímé směřování srbsství s pravoslavím, jež mělo prý jen utužovat rozdělení srbského národa způsobeného katolickou církví. Pozoruhodný přístup ke kotorskému biskupovi Gerasimu Petranovićovi zvolil ve své autobiografii jeho „protipól“ Nikodim Milaš. V ní vylíčil, že mu Petranović pomáhal ještě za studií, a že to byl jeho dobrý přítel, skoro jako druhý otec. Při připomínce jeho smrti Milaš prohlásil, že byl „blahoslavený a svatý“.⁴⁶ Právě Petranović se ale především koncentroval na podporu duchovního rozvoje u svých věřících, o čemž svědčí i jeho bohatá tvorba.⁴⁷ V uvedeném lze spatřit Milašovu snahu o zastírání vzájemných ide-

⁴⁵ MITROVIĆ Jeremija D., *Sukob Srba i Hrvata prilikom otkrivanja spomenika Gunduliću 1893. u Dubrovniku*, in: Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 2, ed. KRESTIĆ, Vasilije Đ., 1991, s. 210, 215-217; MILUTINOVIĆ Kosta N., *Vojvodina i Dalmacija. 1760–1914*, Novi Sad, 1973, s. 183; POPOVIĆ Tomo, *Vladika Gerasim Petranović. Biografske crte prilikom dvadeset i pet godina vladikovanja*, Sarajevo 1897, s. 19; RADOJČIĆ Jovan S., *Srbi zapadno od Dunava i Drine III. Biografije*, Novi Sad 2009, s. 107. Strossmayer zmiňuje, že měl původně s Gerasimem bratrský vztah, dle jeho slov „na chléb a sůl“. V následné kampani mu mělo přijít nejvíce líto právě Gerasimovo odmítavé chování, které bylo následně přenesené i do čistě osobní roviny. MITROVIĆ Jeremija D., *Sukob Srba i Hrvata prilikom otkrivanja spomenika Gunduliću 1893. u Dubrovniku*, in: Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 2, ed. KRESTIĆ, Vasilije Đ., 1991, s. 116-117.

⁴⁶ C. J. (CARIĆ Juraj), *Uskršnja poslanica pravosl. episkopa Nikodima, Zadar 1896*, s. 56; MILAŠ Nikodim Episkop, *Autobiografija*, dostupné na <http://www.zapadnisrbi.com/images/PDF/AutobiografijaNMilas.pdf>, zobrazeno 25. 11. 2016, s. 8-9, 46, 64, 90-91; NIKOLIĆ Marko, *Ekumenski odnosi srpske pravoslavne i Rimokatoličke crkve 1962-2000. godine*, Beograd 2011, s. 529-530.

⁴⁷ POPOVIĆ Tomo, *Vladika Gerasim Petranović. Biografske crte prilikom dvadeset i pet godina vladikovanja*, Sarajevo 1897, s. 10-16; Srpski Sion 1906, 16, dostupné na <http://ubsm.bg.ac.rs/view.php?q=1304&p=0221&e=f&w=1280&h=899>, zobrazeno 25. 11. 2016, s. 215.

ových rozporů, ale i velké uznání, které choval vůči biskupu Petranovičovi jako k obránci pravoslaví.

Nikodim Milaš, jenž byl od roku 1880 archimandrita a od roku 1891 zadarský biskup, zdůrazňoval naopak vazbu Srbů na pravoslavnou církev. Zároveň se snažil brát ohledy jak na liberály ve vedení strany, tak do značné míry i na nové srbské spojení, dalmatské autonomisty-katolíky. Srbská strana právě od počátku svého vzniku čelila obviňování, že se jedná o „mnišskou stranu“ (podle vedoucí složky místní pravoslavné církve). O zmírnění zmíněného napětí se měl pokusit dokonce i Milaš. Srbský historik Vojin Kalinić jej identifikoval jako autora tří anonymních článků „Srbství a italství“, které vyšly v stranickém periodiku „Srpski list“. V nich se překvapivě přihlásil k srbsví tří věr, zřejmě v rámci snahy prezentovat údajnou blízkost obou srovnávaných národů, přesněji řečeno-přijatelnost nové srbské strany pro jejich dalmatské italské spojení.⁴⁸ Sám Milaš měl přitom chovat ke katolickým Srbům značnou nedůvěru, za víru slučitelnou se srbsvím měl považovat jen pravoslaví. Vyjádřil se k tomu s odstupem času ve své biografii, i v rámci dopisů Lazaru Tomanovičovi. V dopisech mu v souvislosti s tzv. svatojeronýmskou aférou⁴⁹ vysvětlil, že v uvedené kauze podpořil katolické Srby v zájmu srbského národa a pravoslavné církve. Chtěl, aby byl zachován ve funkci barský arcibiskup, který v tomto konfliktu Srby podpořil, mj. kvůli jeho vstřícnému vztahu k pravoslavným. Milaš právě jeho udržení považoval za výhodné pro svoji církev. O sám se přitom „soukromě“ před

⁴⁸ KALINIĆ Vojin, *Slika N. Milaša o italijanskoj kulturi u Dalmaciji*, dostupné na [http://www.academia.edu/2612758/Slika_N. Mila%C5%A1a_o_italijanskoj_kulturi_u_Dalmaciji](http://www.academia.edu/2612758/Slika_N._Mila%C5%A1a_o_italijanskoj_kulturi_u_Dalmaciji), zobrazeno 25. 11. 2016, s. 4-5; O jeho ochotě podílet se na širší spolupráci s katolíky svědčí například jeho angažovanost v „Matici dalmatinske“. V první polovině 80. let stanul v jejím trojčlenném vedení spolu se dvěma katolickými kněžími. POPOV Čedomir - ĐJORĐEVIĆ Dimitrije - ĐJORĐEVIĆ Novica - MIKIĆ Đorđe - MILUTINOVIĆ Kosta - KRESTIĆ Vasilije - RADENIĆ Andrija - EKMEČIĆ Milorad, *Istorija srpskog naroda VI/1*, Beograd 1994, s. 353.

⁴⁹ Jednalo se o spor o název instituce pečující o katolické poutníky do Říma z jihoslovenských částí spravovaných habsburským soustátím. Původně nesla ilyrské jméno (podle tradičního historického názvu zmíněné oblasti jako Ilyrika), v roce 1901 ale z podnětu chorvatských prelátů jí byl dočasně dán chorvatský název. Viz odkaz 97.

Tomanovićem stavěl do pozice smiřovatele mezi pravoslavnými věřícími „citlivými na svoji víru“ a katolickými Srby. Přiblížil Tomanovićovi svůj postoj (podle jeho vlastního hodnocení úzkoprsý), že opravdovým Srbem může být jen pravoslavný křesťan. Zmíněné opakuje i ve svém životopise. V něm se velmi tvrdě vyjadřuje proti katolickým Srbům, jejich srbství přímo zesměšnil. Jeho přístup zřejmě ovlivnilo vytěsnění jeho stoupců z vedení strany v roce 1903, o což se zasloužili právě Srbové katolíci. Ve své biografii se také svěčuje, že jeho předešlá relativní vstřícnost vůči Srbům katolíkům byla motivována obavou z následného konfliktu, s tím měla být spojená i jeho omezená sdílnost ohledně jeho vlastních postojů. Proto také poskytoval podporu katolicko-srbským kandidátům na poslance při volbách do zadarského sněmu, respektive výběrově propagoval národně podpůrné aktivity za rozhodující účasti katolických Srbů.⁵⁰

On sám se přitom od počátku svojí politické činnosti snažil o ideové usměrnění liberálního proudu, stejně tak činil ve své propagandistické tvorbě na počátku 80. let jemu blízký předčasně zemřelý Ljubomir Vujnović. Právě Vujnović se pokoušel posílit vazby srbského hnutí na státní moc a zároveň prosadit jeho přímé spojení s pravoslavnou církví a jeho usměrnění k ztotožnění srbství s pravoslavím. Před svou smrtí byl Vujnović zbaven místa učitele na zadarském pravoslavném bohosloví a gymnáziu, upadl v nemilost státní moci. Došlo k tomu na základě jeho aktivit, a to

⁵⁰ BOŽIĆ Sofija, *Politička misao Srba u Dalmaciji. Srpski list/glas 1880-1904*, Beograd 2001, s. 30; RAJČIĆ Tihomir, *Sukobi unutar Srpske stranke u austrijskoj pokrajini Dalmaciji 1897-1902*, in: Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, 41, 1999, s. 248-250; MILAŠ Nikodim Episkop, *Autobiografija*, dostupné na <http://www.zapadnisrbi.com/images/PDF/AutobiografijaNMilas.pdf>, zobrazeno 25. 11. 2016, s. s. 69, 79-80; POPOV Čedomir - ĐJORĐEVIĆ Dimitrije - ĐJORĐEVIĆ Novica - MIKIĆ Đorđe - MILUTINOVIĆ Kosta - KRESTIĆ Vasilije - RADENIĆ Andrija - EKMEČIĆ Milorad, *Istorija srpskog naroda VI/1*, Beograd 1994, s. 349-353; Srpski glas 1900, XXI/41, 12. (25.)10. 1900, Vladimir Desnica, Gjuro Obradović, Vladimir Simić, Gjuro Matavulj, Jovo Perić, *K našemu sporu*; Srpski glas 1898, XIX/36, 3.(15.)12. 1898, med.Maksimilijan Sardelić, katolik, *Srbstvo triju vjera*; KALINIĆ Vojin, *Doprinos Nikodima Milaša kulturnom preporodu Srba u Dalmaciji*, Beograd - Šibenik 2009, s. 115-116; TOMANOVIĆ Lazar, *Iz pisama umrlih i zaslužnih Srba*, Novi život XXVI/10, 1926, s. 297-298.

právě v době jeho prohloubeného zájmu o srbskou národní věc. Vstřícný vztah k vládní moci přitom hájil jako přirozenou srbskou národní oporu v rámci svého hlavního anonymního propagandistického díla „K pitanju srbsko-hrvatskom u Dalmaciji“ z roku 1874. Počátkem 80. let však Ljubomir Vujnović také prezentoval spolu s místními srbskými liberály Svetozara Miletiće jako společný vzor.⁵¹

Úsilí konzervativců však nebylo příliš úspěšné, liberální vedení Srbské národní strany naopak přisoudilo pravoslavné církvi zcela odlišnou roli v rámci stranické nacionální ideologie. Straničtí představitelé při veřejné prezentaci svého národního společenství maximálně potlačili přímé vazby na pravoslaví v konfesním smyslu. Snaha o spojování pravoslaví se srbstvím byla stranickým vedením odsouzena, že se jedná o nebezpečnou kampaň nepřátel srbského národa zaměřenou proti srbství i pravoslaví. Jednalo se o jasnou narážku na tehdejší názory Národní strany na nové místní srbské hnutí. V této souvislosti byla liberálními propagátory zdůrazněna vnitřní slabost pravoslavné církve. Zašli dokonce tak daleko, že úsilí o vazbu srbství na pravoslaví nazvali útokem na životaschopnost srbského národa, s vyslovením pochybnosti o schopnosti místní pravoslavné církve trvale se udržet. Liberály byla naopak vyzdvižena představa srbství, které by mělo být založené jen na genetických základech, Srbové měli být prý Srby ještě před přijetím křesťanství. Pozitivně hodnotili dokonce i nízké zaujetí pro víru mezi místními srbskými věřícími, vykládali to jako potěšující doklad absence fanatismu. Vyzdvižena byla v kladném smyslu také sekulární funkce vesnických kněží v selských komunitách, kteří měli být prý hodnoceni v první řadě jako národní podporovatelé a nikoli jako představitelé duchovenstva. Přes všechna tato omezení byla i z jejich strany pravoslavná církev oslavena, částečně již při zmíněném líčení srbských historických předností, jež prý měly Srby vyvyšovat nad „katolické fanatiky podmaňující si chorvatský národ“. Tradiční srbská církev byla především oslavena při stranické prezentaci obrazu srbských národních dějin. Místní pravoslavné církvi byla jako ochránci srbského národa přisouzena funkce hlavního kladného dějinného činitele mezi dalmatskými Slovy. Naopak

⁵¹MILAŠ Nikodim Episkop, *Autobiografija*, Dostupné na

<http://www.zapadnisrbi.com/images/PDF/AutobiografijaNMilas.pdf>, zobrazeno 25. 11.

2016, s. 16-17, 67; MILUTINOVIĆ Kosta N., *Vojvodina i Dalmacija. 1760-1914*, Novi Sad, 1973, s. 231-232, 304.

katolická církev byla představena jako strůjce srbského pronásledování a odrozování, a to skrze cílenou akulturaci spojenou s katolizací. Dokonce byla přímo zdůrazněna přednost pravoslavné církve oproti katolické, měla být ochotna podporovat národní rozvoj u svých věřících, jelikož jí měl být cizí „škodlivý“ římský univerzalismus. Katolické církvi přitom liberálové přisuzovali podporu chorvatství již od středověku, což vykládali jako prosazování jejích konfesních i mocenských zájmů. Zmíněné myšlenky byly výsledkem snahy srbských liberálů vytvořit dostatečně agresivní protiklad k chorvatské propagandě, kterou pochopitelně vnímali jako boj proti jejich národním zájmům a v osobní rovině i proti nim samotným. Liberálové dokonce přikročili i k popírání existence konfesních nacionalistů mezi pravoslavnými Srby v Dalmácii. Fakticky je v tom podpořil i poměrně pasivní biskup Knežević, jenž se od svých někdejších klerikálních podporovatelů odvrátil. Díky tomu pak byl ve stranickém tisku fakticky představen jako jejich ideál duchovního pastýře a srbského vlastence, zviditelnil se při oslavě k pětisetletému výročí kosovské bitvy.⁵²

Hlavní konflikt týkající se srbopравoslavné komunity, výrazně negativní hodnocení místní dějinné role katolické církve, byl však zachován. Bylo to ovšem přirozené, s ohledem na těžko pominutelné historické vazby spojující Srby přímo s pravoslavím a do značné míry i kvůli srbským zájmům kolidujícím s chorvatským národním hnutím, či přesněji v souvislosti s podporou Chorvatů ze strany místních představitelů katolické církve, duchovních pastýřů i aktivních politiků.

Pro srbské liberály byl výklad původního konfesního konfliktu jako mocenského a kulturního střetu příliš atraktivní, zejména pokud se mohli opřít o přímou

⁵² Srpski list 1880, I/5, 30. 1. (11. 2.) 1880, *Jož nešto k programu*; Srpski list 1880, I/4, 23. 1. (4. 2.) 1880, *Narodnost II.*; Srpski list 1880, I/10, 5. (17.) 3.1880, *Hrvactvo I.*; Srpski list 1880, I/13, 26. 3. (7. 4.) 1880, *Budućnost Hrvactva*, Srpski list 1880, I/15, 9. (21.) 4. 1880, *Srpstvo i italijanstvo III.*; Srpski list, I/28, 9. (21.) 7. 1880, Ljudevit Vuličević, *Nije vjera nego mati*; Srpski glas 1888, IX/47, 23. 11. (5. 12.) 1888, *Još koju za istinu. Namijenjeno „L. G. Dubrovčaninu“*; Lujo Vojnović (Dubročanin L. G.), *Srpsko-Hrvacko pitanje u Dalmaciji. Nekoliko iskrenijeh riječi narodu, U Spljetu 1888*, s. 9-13, Srpski list, 1881, II/1, 7.(19.) 1. 1881; *Vjera i narodnost, i naši odnošaji I.*; Srpski glas XI/5, 31. 1. (12. 2.) 1890, *Stefan Knežević, vladika dalmatinski*; *Dopis Lazara Tomanoviće Ilarionu Ruvaracovi*, 2. 5. 1889, Arhiv srpske akademija nauka i umetnosti, č. 5330.

paralelu v současnosti. Jednalo se fakticky o jedinou možnost, jak se mohli Srbové ideologicky vymezit vůči svým chorvatským protivníkům. Zachování původního konfliktu ale poskytovalo konzervativním pravoslavným klerikálům možnost přímo navázat na tento liberální koncept a případně ho i dále ve svém zájmu rozvíjet, se zpětným přidáním narážek na jeho konfesní rozměr.

Nikodim Milaš se nicméně snažil alespoň v omezené míře vytvořit protiváhu vůči tomuto liberálnímu pohledu na srbství, respektive jej chtěl doplnit o vnímání pravoslavné církve jako národní instituce. Výsledkem počáteční snahy Milaše o oslavu srbské vazby na pravoslaví bylo např. dílo „Nikola Miletic, narodni dobrotvor“ z roku 1885. V něm se pokusil doložit skrze činnost tohoto jmenovce hlavního idolu srbských liberálů, že podpora moderně chápaného srbství byla v Dalmácii spojená i s tzv. konzervativním prostředím, a to v přímé vazbě na pravoslavnou církev. Větší prostor pro vyjadřování svých názorů dostal po prosazení se svého chráněnce Kulišiče do vedení strany v roce 1897. V rámci názorového jiskření s katolickými Srby nechal vznést prostřednictvím svých stoupenců ve stranickém listu dva požadavky. Ty neměly charakter oficiálního programového prohlášení, nicméně byly podány jako něco, o čemž není možné již diskutovat. Podle prvního každý uvědomělý Srb bez rozdílu víry se měl plně solidarizovat s historickým bojem srbské národní církve za její práva, podle druhého mělo být zajištění výchovy srbských pravoslavných v jejich církevních školách nedotknutelnou součástí národní tradice. Mimo rámec politického tisku se Milaš vyjadřoval otevřeněji při přibližování svého pohledu na srbskou identitu a na význam pravoslaví, sloužila mu k tomu produkce určená především pro řadové pravoslavné věřící. Jednalo se hlavně o velikonoční oběžné listy, s jistými výhradami lze sem zařadit i jeho hlavní historické dílo, což byla kontroverzní „Pravoslavna Dalmacija“. V něm bylo pravoslaví představeno jako základní a nepominutelný jednotící srbský národní atribut. Právě v této práci byla uvedena přímá pobídka ke konverzi pro místní katolíky, jako cesta k dosažení národní jednoty.⁵³ V Glasniku svého biskupství („Glasnik pravoslavne dalmatinske crkve“) zase

⁵³ Tato jeho základní syntéza mapující místní dějiny srbského národa coby vyznavačů pravoslavné víry byla a je zdrojem četných kontroverzí. Srbští historici jí přes výhrady přiznávají poučnost a vědeckou cennost. Chorvatští badatelé jí považují za zcela tendenční zkreslené propagandistické dílo s minimálním přínosem pro opravdové poznání. Srby coby pravoslav-

Milaš nechal v roce 1898 vytisknout článek, ve kterém bylo prohlášeno pravoslaví jako základ opravdového „srbského patriotizmu“. Jako odůvodnění v něm bylo uvedeno, že pravoslaví má být spojené se životem i historickým osudem srbského národa. Bylo zdůrazněno, že srbská pravoslavná církev je čistě národní a že je natolik provázána se srbským národním životem, že mimo její věřící by nemělo být pravého srbství. Následně bylo ovšem dodáno zmírnění těchto slov (ozvali se totiž pobouření Srbové katolíci z Dubrovníku), že prý není možné vynucovat účast na náboženském životě a že víra je věcí přesvědčení (narážka na slabou pobožnost u řady pravoslavných věřících? D. S.). Proto byla zde zopakována dřívější teze připisována Maximilijanu Sardelićovi, že hlavním základem pro přijetí srbství by měla být solidarita se srbsko-pravoslavnou národně-církevní historií a s ní spjatými osobnostmi, tedy s historickým bojem za práva pravoslavné církve. V zásadě lze říci, že byl ochotný tolerovat rivaly z řad katolických Srbů, podle dostupných informací s tím ale nepočítal jako s trvalou strategií. Milaš jejich srbství považoval za neupřímné, motivované snahou získat pravoslavné Srby pro podporu svých vlastních zájmů. Jmenovitě pak v případě dubrovnických katolických Srbů vyzdvihoval jejich staletou nenávist k pravoslaví, jež je měla od Srbů trvale oddělovat. Nevěřil, že se cítí být Srby doo-

né věřící v ní představuje jako oběti katolické církve, na rozdíl od liberálů bez ponechaného prostoru pro možné smíření. Biskupa Kraljeviće propagujícího unii představuje jako nositele dobře myšlené, ale škodlivé představy o smíru mezi katolíky a pravoslavnými. V jejím rámci došlo k zamlčení poměrně významných zájmových aktivit Dositeje Obradoviće týkajících se právě Dalmácie (obdobný nezájem byť z jiných pohnutek měli projevit i chorvatští badatelé). Podle Šariće byl motivem obecnější odpor srbských konzervativců k Obradovićovi pro jím iniciované oddělení srbské národní kultury od církve. Šarić jej hodnotí jako nositele tzv. tradičního etnokonfesionalismu. PEKIĆ Milenko, *Najstariji pomen „Morlaka“ u engleskoj putopisnoj literaturi*, in: Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 4, ed. KRESTIĆ, Vasilije Đ., Beograd 1999, s. 97; BAČIĆ Stanko, *Osvrt na knjigu „Pravoslavna Dalmacija“ E. Nikodima Milaša*, Zadar 1998, s. 20-21, 333-336; PEDERIN Ivan, *Austrijska vlast u dalmatinskoj politici (1878-1914)*, Zadar 2009, s. 111; ŠARIĆ Marko, *Dositejevo viđenje Dalmacije i fenomen morlakizma. Prilog historijskoj imagologiji*, Povijesni prilozi 46, 2014, s. 228; LJUŠIĆ Radoš, *Srpstvo dvovernih dalmatinskih Srba - na primeru Marka Murata i Nikodima Milaša*, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu 60/2, 2012, s. 45-46; KALINIĆ Vojin, *Doprinos Nikodima Milaša kulturnom preporodu Srba u Dalmaciji*, Beograd - Šibenik 2009, s. 127-128.

pravdy, podle něj jim mělo jít jen o dosažení účelového spojení. Přitom on sám a jemu blízcí straničtí politici víceméně sami takto účelově přistupovali k Srbům katolíkům. Právě v rámci společné politické spolupráce projevoval naopak poměrně značnou vstřícnost, v konzervativci ovládaném stranickém tisku byl tak v celostránkovém nekrologu oslaven zesnulý katolicko-srbský děkan Ivan Stojanović jako „srbský Sokrates“. Ke konzervativcům měli osobní vazby i někteří katoličtí Srbové, konkrétně Maksimilijan Sardelić a Stefan (Stjepan) Roca. První zmíněný měl mít k nim blízko i myšlenkově, a dokonce hájit jejich zájmy (např. jako „oficiální“ autor prvního požadavku týkajícího se ztotožnění katolických Srbů s historickými zájmy pravoslavné církve).⁵⁴

Specifický příklad přímého propojení církevních a národních zájmů představovaly i v dalmatském prostředí tzv. svatosávské slavnosti. Jejich pravděpodobný počátek lze dohledat v 18. století v Uhrách, zdrojem inspirace byly patrně oslavy sv. Štěpána u Maďarů a sv. Vladimíra u Rusů. Na počátku 19. století měla svatosávská oslava ještě ryze církevní charakter (mše, později koncem 30. let doplněná o zpěv svatosávského hymnu), rozvoj tohoto svátku významně podpořila srbská liberální vzdělávací uherská instituce Tekelijanum. Z iniciativy tamních žáků byla počátkem 60. let byla tato slavnost doplněna o společné probírání vlasteneckých témat a o bál. Jednalo se pravděpodobně o vliv z českého prostředí. Slavnost (beseda) sv. Sávy se tedy nakonec skládala ze školské oslavy, tzv. sváteční akademie (kde se řešily otázky týkající se rozvoje národa) a bálu. Tato slavnost se pak rychle rozšířila mezi Srby ve všech okolních zemích, sloužila k utužování pocitu vzájemnosti uvnitř srbské komu-

⁵⁴ BOŽIĆ Sofija, *Politička misao Srba u Dalmaciji. Srpski list/glas 1880-1904*, Beograd 2001, s. 32; Srpski glas 1900, XXI/37, 14. (27.) 12. 1900, *In memoriam...*; Srpski glas 1900, XXI/41, 12. (25.) 10. 1900, Vladimir Desnica, Gjuro Obradović, Vladimir Simić, Gjuro Matavulj, Jovo Perić, *K našemu sporu*; Srpski glas 1898, XIX/36, 3. (15.) 12., med. Maksimilijan Sardelić, katolik, *Srbi triju vjera*; MILAŠ Nikodim, *Autobiografija Nikodima Milaša*, Dostupné na <http://pravoslovo.net/tekstovi/bogoslov/pdf/milas.pdf>, zobrazeno 26. 11. 2016, s. 71, 79-80, 84-85; JOVOVIĆ Božidar, *Pravoslavljje i Srbi katolici u Dalmaciji u zapisima Stevana Roce*, in: Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 7, ed. KRESTIĆ Vasilije Đ., Beograd 2009, s. 7,38, 49; MILAŠ Nikodim (A. N. M.), *Nikola Miletić, narodni dobrotvor*, Zadar 1885; Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1899, s. 604-605; TOLJA Nikola, *Dubrovački Srbi katolici. Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 186.

nity a k národnímu uvědomování jejích členů. Pro upřesnění, svatý Sáva byl již v roce 1755 prohlášen pravoslavnou církví za ochránce srbského národa.⁵⁵

Vztah pravoslavné církve a srbského hnutí tedy charakterizoval oboustranný účelový přístup. Konfesní nacionalismus nebyl v Dalmácii obecně rozšířen ani v řadách pravoslavné církevní hierarchie, s ohledem na postoj kotorského biskupství, ba dokonce byl v rámci politické praxe celkově potlačen. Prostoru se mu tedy dostávalo hlavně v produkci bezprostředně určené pro pravoslavné věřící. Dělo se tak díky účelové snaze Nikodima Milaše o budování širších podpůrných vazeb. Ty se snažil rozvíjet jak při spolupráci s liberály, tak v úsilí o nacionálně pojatý rozvoj pravoslavné pobožnosti. Do značné míry se u dobových dalmatských Srbů uplatňoval konfesní nacionalismus jen jako motivátor jeho stoupenců z řad místní elity, respektive byl převážně využíván v rámci pokusů o dílčí usměrnění srbské komunity k hlubšímu zájmu o pravoslaví.

5.2 Role řadových pravoslavných věřících v procesu srbské identifikace

Nakolik byla v Dalmácii pravoslavná církev pro své srbské věřící politickou autoritou a do jaké míry ovlivňovala i jejich pohled na sebe samé? Jejich selská většina preferovala důvěryhodné prostředníky schopné je oslovit. Nepodvolovala se slepě církevnímu vedení, nepodporovala hierarchy prosazovaný přístup k církevní tradici. Dokládá to již neúspěch biskupa Kneževiče odvrátit svoje věřící od podpory Národní strany z 60. let. Tradice představovala společné sociální pouto, život vesničanů ale určovaly do značné míry jejich vlastní zvyky spojené s rodovou společností, která se zčásti stavěla dokonce přímo proti církevní autoritě (třeba v případě častých svazků bez církevního či státního potvrzení). Samotná víra, či lépe konfesní příslušnost, sloužila hlavně k etnickému a rodovému vydělení srbských pravoslavných. K oddělení dalmatských pravoslavných od „morlackých“ a „bodulských“ vesnických

⁵⁵ PRELIĆ Mladena, *(N)i ovde (n)i tamo. Etnički identitet Srba u Mađarskoj na kraju XX veka*, Beograd 2008, s. 321-322.

katolíků pak sloužily hlavně zakořeněné negativní stereotypy a konfrontační návyky, třebaže se nemělo jednat o nepřekonatelnou překážku pro vzájemnou spolupráci.⁵⁶

Simo Matavulj, literát s vazbami na venkovské prostředí, zaznamenal, že si srbská vesnická společenství cenila především samotné rodové příslušnosti a osobních kvalit, a to z hlediska obecné prospěšnosti pro komunitu. Uvést lze jejich vysoce vstřícný vztah k Ilijovi Dede Jankovićovi a Simo Matavuljovi, kteří se hlásili veřejně k ateismu. Oba přitom představovali tradiční místní autority, Janković příslušníka pozemkové nobility a Matavulj učitele imponujícího místním vesničanům svými fyzickými kvalitami. Uznávanými prostředníky s politickými stranami byly přitom právě autority spojené s předmoderní společností. Byli to rodoví stařešinové, případně vesničtí kněží, kteří často hájili přednostně zájmy svého užšího společenství, respektive své vlastní. Navíc panovalo dosti silné sociální pnutí mezi místním vedením pravoslavné církve spojeným s kláštery a vesnickými kněžími. Tehdejší srbská pravoslavná církev byla obecně v úpadku, vesničany i řadové kněží většinou charakterizovala velmi nízká úroveň pobožnosti a minimální zájem o duchovno. Specifický příklad pak představovala oblast Boky, kde mezi tamní pravoslavnou rurální populací pohlížela na černohorského knížete Nikolu jako na hlavu společného velkorodu. Kníže Nikola přitom podporoval myšlenku „srbství tří věr“, jak v souvislosti se svými vazbami na katolicko-srbskou komunitu v Dubrovniku a Boce (řada jejích předních představitelů zastávala významné funkce v Černé Hoře), tak s ohledem na slovenskou katolickou menšinu žijící v přímořské části jeho státu získané v roce 1878.

57

Zmíněnou myšlenku nadkonfesního srbství měli hájit i pravoslavní kotořští biskupové a církevní autority v Černé Hoře. Nízký stupeň religiozity a konflikty věřících s vedením církve tak nevytvářely příznivé podmínky pro širší rozvoj konfesního nacionalismu v severních částech Dalmácie. V jižních oblastech Dalmácie jeho

⁵⁶ Srpski list 1880, I/11, 12. (24.) 3. 1880, Podlistak, *Bukovica*.

⁵⁷ Srpski list 1880, I/10, 12. (24.) 3. Podlistak, *Bukovica*; NIKOLIĆ Marko, *Ekumenski odnosi srpske pravoslavne i Rimokatoličke crkve 1962-2000. godine*, Beograd 2011, s. 529-530; STANČIĆ Nikša, *Srbi i srpsko-hrvatski odnosi u Dalmaciji u vrijeme narodnog preporoda*, Zadarska revija 39/5-6, 1990, s. 614-615; MATAVULJ Simo, *Bilješke jednog pisca*, Beograd 1923, s. 50-51.

prosazování bránila obecná akceptace liberálního konceptu srbství místními tradičními autoritami.

Samotní srbští sedláci zaujali místní srbské nacionální propagátory jako pasivní nositelé etnických specifík využitelných při konstrukci moderního národního vědomí a také jako údajný zdroj tradičních hodnot (jednalo se o vzájemně se prolínající kategorie), mezi něž ale přímo nepočítali příslušnost k pravoslaví. Předmětem kultu se stala především hlavní srbská „morlacká“ sídelní oblast v severní části Záhoří, s ní spojené vesnické komunity a jejich zvyky. Vyzdvihovaly byly dílčí „demokratické“ prvky spojené s pohostinností a ochotou pomoci. Ideology bylo opomíjeno, že se jednalo jen o součást omezujících direktiv archaické patriarchální společnosti. Srbskému historickému boji za samostatnost byl tendenčně přisouzen hlubší demokratizační charakter. Sedláci z někdejší hraničářské části Dalmácie byli ale prezentováni jako nositelé nadčasových morálních hodnot i místními Chorvaty, jmenovitě samotným Mihovilem Pavlinovićem, jenž si takto cenil tamní katolíky.⁵⁸ Srbští agitá-

⁵⁸STANČIĆ Nikša, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji. Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869*, Zagreb 1980, s. 136; SAVIĆ Milorad, *Ilija Dede Janković. Prilozi za biografiju*, Zagreb 2003, s. 46-49, 109; RAJČIĆ Tihomir, *Srbi u Dalmaciji od pravoslavnog tradicionalizma do nacionalnog radikalizma*, disertace, Zadar 2012, s. 5, pozn. 7, 263-264; BOŽIĆ Sofija, *Politička misao Srba u Dalmaciji. Srpski list/glas 1880-1904*, Beograd 2001, s. 56, 58, 72; Zmíněné představy o selských národních přednostech byly prezentovány v Srpskem listu, ale i v časopisu Slovinac. Docházelo při tom k jejich selekci s účelovým odůvodněním jejich údajných předností. Některé zvyky či sociální zvyklosti tak byly nově pojímány jako nenárodní, jako ústupek od národních hodnot, či dokonce jako škodlivý cizí vliv. Podporovatelé těchto myšlenek pocházeli jak z pravoslavného, tak s katolického prostředí. Zde je třeba ale upozornit, že v časopisu Slovinac spojeném převážně s dubrovnickými katolíky se předmětem obdivu stávali právě pravoslavní sedláci. Nejednalo se o obecně přijímaný postoj mezi jeho přispěvateli. V uvedené souvislosti se dostali do konfliktu nepraktikující katolík Matija Ban podporovaný některými dalšími spoluvůrci na straně jedné a pravoslavný kněz Jovan Sundečić a katolík Marko Car na straně druhé. První z nich propagoval „tradiční“ čistotu spojenou s odmítáním publikované milostné poezie druhých dvou zde zmíněných autorů, která byla publikována v tom samém časopisu. Ban jim při tom dával za vzor pravoslavné sedláky. Dočkal se ale tvrdého odmítnutí od kritizovaných, v případě druhého z jeho oponentů vyjádřené posměšnou básničkou. Marko Car v ní odmítl považovat „uzardělá pravoslavná děcka“ za cenzory svých citů. IVANIŠIN Nikola, *Časopis*

toři do určité míry navazovali na zkrácené obdivné představy o tzv. Morlacích, které byly zpopularizovány v 18. století v západní Evropě. Zmíněné bývalo vyzdvihoáno při dokazování srbské národní vyspělosti a pozitivní výjimečnosti, jak v rámci politických sporů s Chorvaty, tak při propagaci srbství mezi liberálně smýšlejícími katolickými intelektuály. Srbská svébytnost byla odvozována mj. od lásky ke svobodě a výjimečné životaschopnosti spojené právě s těmito sedláky. Na druhou stranu představitelé srbské strany si byli vědomi sociálních a ekonomických problémů u těchto rolnických společenství, respektive problematičnosti a neudržitelnosti s nimi spojených sociálních vzorců. Jejich modernizační úsilí prosazované v rámci národně podpůrných programů ale naráželo na dost silný odpor. Proti němu se zčásti stavělo i Milašovské vedení pravoslavné církve, co chtělo udržet primát při vzdělávání svých věřících. Srbští liberálové dokonce přišli s iniciativou, podle níž by měly být ve vesnických oblastech zřizovány školy pouze připravující chlapce na budoucí práci v zemědělství a dívky na roli hospodyň, s doprovodnou snahou přispět i tak k zprostředkování moderních vlivů. Hodnocení Sofije Božić je až jednostranně vstřícné, Rajčić je naopak kritický. Milašovi přívrženci se zase stylizovali do role mluvčích srbských vesničanů, hájících přednostně praktické zájmy jejich komunity, chtěli tak posilovat vazby mezi sebou a svými věřícími. Liberálové se začali na počátku 20. století ve zvýšené míře věnovat lidovým vrstvám po svém politickém upozádnění v rámci strany, na komunální a částečně i sněmovní úrovni, s cílem podnítit nacionalizaci sedláků. Zajímavou informaci poskytují zprávy policejních informátorů, podle nichž pravoslavní sedláci ze severní Dalmácie se většinou nezajímali o politiku a snáze podléhali vlivu vládních komisařů. Naopak v oblasti Boky a Dubrovníku mělo mít agresivně postavené srbské národní hnutí silné pozice. Situaci dokreslují i slova biskupa Milaše, jenž si stěžoval na naprostou absenci národního cítění u Srbů ze severní Dalmácie. Zmíněné přitom dával do spojitosti s nízkým respektem k jeho autoritě, především v souvislosti s jeho mocenským odstavením v roce 1903.⁵⁹

„Slovinac“ i slovinstvo u Dubrovníku, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Odjel za filologiju 11, 1962, s. 109, 173-174, 198, 236-237.

⁵⁹ BENKOVIĆ Vlaho, *Uloga dubrovačke politike u stvaranju „novog kursa“ (1903-1905)*, Dubrovnik 2009, s. 98; LJUŠIĆ Radoš, *Srpsstvo dvovernih dalmatinskih Srba - na primeru Marka Murata i Nikodima Milaša*, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu 60/2, 2012, s. 47-48;

Příslušníci srbské elity též přejímali postoje od uznávaných autorit, jejich názorová stratifikace však do určité míry odrážela i jejich sociální a teritoriální rozdělení. Pravoslavné liberály z jižní části země zastupovali místní obchodníci, větší pozemkoví vlastníci, finančníci a příslušníci místní inteligence. Konzervativní část měla podporu vyšších státních úředníků, velkostatkářů, obchodníků a církevních hierarchů spojených se severnějšími částmi Dalmácie. Nejvýznamnějšími představiteli byli biskup Nikodim Milaš, starosta Vrliky Jozo Kulišić a Andrija Vujatović. Opozici vůči nim měli představovat severodalmatští maloobchodníci z vesnic a malých městských center, pozemkoví vlastníci a inteligence, jejich nejvýraznějším zástupcem byl Krsto Kovačević, dále pak Rudolf Sardelić a Subotić. Toto druhé uskupení mělo již od 90. let udržovat bližší kontakty s dubrovnickými Srby, přes určitou názorovou diferenciaci je sblížovalo odmítnutí spojovat srbství s pravoslavím. List Dubrovnik tak sloužil i jako hlásná tribuna jejich představitelů (např. Kovačeviće). V roce 1903 se pak přímo sblížili s liberály a umožnili jim převzetí kontroly nad stranou.⁶⁰

Samotní sedláci představovali modernizační problém, umocněný zaostalostí jejich domovských regionů i celé země. Jejich tvárnost byla omezená, nicméně byli ochotni podpořit širší rozvojové projekty zdaleka přesahující rámec jejich konfesního společenství. Srbská identita chápaná v mezích konfesního nacionalismu nepředstavovala jen pouhou nepodstatnou modifikaci původního etnického vědomí. To v jině

GANZA ARAS Tereza, *Politika „novog kursa“ dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića*, Split 1992, s. 146; PEDERIN Ivan, *Austrijska vlast u dalmatinskoj politici (1878-1914)*, Zadar 2009, s. 189-191; MILAŠ Nikodim Episkop, *Autobiografija*, Dostupné na <http://www.zapadnisrbi.com/images/PDF/AutobiografijaNMilas.pdf>, zobrazeno 26. 11. 2016, s. 4, 33-35; SAVIĆ Milorad, *Ilija Dede Janković. Prilozi za biografiju*, Zagreb 2003, s. 46-49.

⁶⁰ GANZA ARAS Tereza, *Politika „novog kursa“ dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića*, Split 1992, s. 142-156; BENKOVIĆ Vlaho, *Uloga dubrovačke politike u stvaranju „novog kursa“ (1903-1905)*, Dubrovnik 2009, s. 34, 134-135. Jmenovitě Kovačević kladl zvýšený důraz na „zločiny“ katolické církve, jíž se měla dopustit v minulých stoletích na pravoslavných věřících z území Dalmácie. Na základě toho podle něj Chorvati měli přistupovat k Srbům se zvýšenou ochotou k ústupkům, mj. ve věci chorvatského uznání politického národního statusu pro Srby. Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1902, s. 890.

podobě přežívalo v rámci církevní duchovní elity a v jiné mezi masou neplánovaně sekularizovaných věřících. Podstatou konfesního nacionalismu byl hluboký vztah k víře a nový strukturovaný přístup k dosavadní srbopравoslavné tradici, nejen povrchní prožívání negativních stereotypů v rámci každodennosti a udržování sociálních vazeb spojených s konfesí. Pravoslavní sedláci se právě díky spojení se svojí církví nacionalizovali, skrze původní tradici a vydělující vazby se dostali k modernímu srbství. Sepětí s církví coby organizací mělo vliv i na jejich politizaci (viz popisovaný vliv venkovských kněží), dělo se tak ovšem při zachování autonomie v rámci rodových struktur. Proto by pravoslavná církev neměla být považována za úspěšného šířitele konfesního nacionalismu mezi svými selskými věřícími.

Konfesní nacionalismus nepředstavoval v rámci církevní hierarchie v Dalmácii jedinou alternativu, s přihlédnutím k postojům kotorského biskupství. Navíc nebyl důsledně uplatňován ani jeho místními tvůrci, a to mj. díky Nikodimu Milašovi, jenž se snažil o budování širších podpůrných vazeb pro svoji církev i svůj národ. To platilo především v rámci jeho zapojení do národního hnutí, souběžně s ním se přitom snažil podněcovat nacionálně pojatý rozvoj pravoslavné pobožnosti. Do značné míry se konfesní nacionalismus uplatňoval jen jako motivátor jeho stoupců z řad místní elity, respektive v rámci pokusů o dílčí usměrnění srbské komunity, konkrétně o posílení jejích vazeb k pravoslavné víře. U pravoslavných sedláků v severní Dalmácii nebyly předpoklady pro jeho rozvoj, jelikož postrádali hlubší založení pro víru i pro moderní nacionální koncepty.

Vlivní dalmatští srbští liberálové přikročili k propagandistické marginalizaci vazeb k pravoslaví u místní srbské pravoslavné komunity, což ale do určité míry odpovídalo rozšířenému nedostatečnému religióznímu zaměření rurální většiny dalmatské srbské populace. Větší rozpor panoval při oslavě sedláků jako zdroje účelově pojatých opor nacionální ideologie, jmenovitě národních specifik a hodnot. Historický střet místní pravoslavné komunity s katolickou církví byl srbskými liberály nově vykládán jako převážně kulturní a politický konflikt. Součástí nového pojetí však bylo stále zachování odsudku místního historického působení i duchovní role katolické církve. Proto byl také tento koncept využitelný i pro konzervativní aktivisty, s jejich doprovodným požadavkem na ztotožnění se všech Srbů s historickými i současnými konfesními zájmy pravoslavné církve. Její místní vedení bylo vnitřně rozdělené na podporovatele liberálního a konzervativního konceptu, ovšem s větším prak-

tickým vlivem konzervativního biskupa Milaše. Ten nově rozvinul machiavelismus jeho konzervativních předchůdců. Nebránil se ale ani využití účelové dílčí podpory myšlenky širšího srbského vymezení, aby zabezpečil zájmy svojí církve. Jeho praktický politický vliv však nebyl spojený s posílením jeho duchovní role, což ukázal další vývoj.

6. Katoličtí Srbové

6.1 Základní vymezení katolického srbství

Srbská komunita a v Dalmácii se dělila na dvě svébytné části, a to na Srby katolické a na Srby pravoslavné. Mezi srbochorvatsky hovořícími Slovanů byla po staletí hlavním rozdělovacím specifickým příslušnost k jednomu ze tří místních hlavních vyznání (pravoslaví, římskému katolicismu a islámu). U jižních Slovanů se moderní národy zformovaly právě z věřících zmíněných vyznání, které spojovalo společné kulturní zázemí a historická paměť, které byly spjaté s jejich konfesí.⁶¹

Existence katolických Srbů byla výsledkem dobového pokusu popřít výše zmíněné rozdělení a zvrátit vývoj směřující k jeho završení, nacionalizaci na základě víry. Rozvoj moderního národního vědomí v jejich užším domovském regionu nepředstavoval historickou objektivní danost, jak se snažili prokázat stoupenci i odpůrci Srbů-katolíků. O tom svědčí právě pluralita národních identit v samotném Dubrovniku, jehož obyvatelé se nestali jen Chorvaty a Srby, ale zčásti i Italy. Naopak představa o preexistenci národa přispívala k omezené reflexi skutečného průběhu místní etnogeneze a nacionalizace, evidentně vedla i k posilování nacionalistických vášní. Katoličtí Srbové představovali zajímavý fenomén spojený právě s Dalmácií. Je pravda, že i v jiných zemích habsburské monarchie žili katolíci se srbskou identitou, jenom ale v Dalmácii byli natolik početní a vlivní, že mohli vystupovat jako širší komunita, respektive se o ní opřít při obraně svého národního vědomí. Od toho se také odvíjelo jejich uznání srbskými komunitami, jak v samotné Dalmácii, tak i v dalších zemích habsburské monarchie.

⁶¹ ALEKSOV Bojan, *Die Interpretation des religiösen Bekenntniswechsels bei der Herausbildung des serbischen Nationalbewusstseins*, in *Jahrbücher für Geschichte und Kultur Südosteuropas* 4, 2002, s. 1-24; EKMEČIĆ Milorad, *Crkva i nacija kod Hrvata*, in: *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj* 4, ed. KRESTIĆ Vasilije Đ., Beograd 1999, s. 7-8; HLADKÝ Ladislav, *Bosenská otázka v 19. a 20. století*, Brno 1997, s. 27-29; BANAC Ivo, *Vjersko „pravilo“ i dubrovačka iznimka, Geneza dubrovačkog kruga „Srba katolika“*, *Dubrovnik* 33/1-2, 1990, s. 179, 206.

Od pravoslavných Srbů (ve smyslu národní příslušnosti) je především odlišovalo, že původně nebyli „nosieli“ srbského jména. Jednalo se o katolíky z Boky, někdejší benátské Dalmácie a hlavně oblasti Dubrovníku. U konfesních či etnických Srbů (nositelů srbopravoslavného etnokonfesionalismu) došlo v rámci nacionalizace k prohloubení původního etnického vědomí, respektive k víceméně plynulému přechodu od původní etnické identity k nové nacionální. Stalo se tak díky jejich přímým citovým vazbám na někdejší srbský stát zprostředkovaným pravoslavnou církví a sdíleným a rozvíjeným v rámci jejich živé tradiční kultury. Katoličtí Srbové naopak podobné pojítka postrádali a museli si ho proto nově vytvořit. V jejich případě se tedy jednalo o zcela novou identitu, bez přímé opory v původním etnickém vědomí, šlo o důsledek osobní volby. Proto museli ve zvýšené míře čelit slovním útokům zpochybňujícím jejich srbskou příslušnost, a to jak od místních chorvatských aktivistů, tak v méně otevřené podobě i od pravoslavných Srbů inklinujících ke konfesnímu nacionalismu.

Pod katolickými Srby jsou zde myšleni jen římsští katolíci, takto byli zmiňováni v dobových textech. Řečtí katolíci (uniaté) měli naopak stejné etnické zázemí jako pravoslavní Srbové, jednalo se tedy také o „původní“ nositele srbského jména. Uniatští věřící byli navíc silně integrováni do pravoslavné komunity skrze osobní a rodinné vazby. Docházelo u nich průběžně k častým konverzím k pravoslaví, jejich dalmatská komunita měla víceméně zaniknout v prvních desetiletích 20. století.⁶²

Katoličtí Srbové představovali vzhledem ke svému zázemí a původu svébytnou etnickou menšinu v rámci srbského národního společenství. Zformovali se přitom vydělením z etnika spojeného s historickými konkurenty konfesních Srbů, respektive i po své srbizaci zůstali zároveň do značné míry částí původního svého původního společenství.

⁶² MILUTINOVIĆ Kosta N., *Vojvodina i Dalmacija. 1760-1914*, Novi Sad, 1973, s. 17-50; JAKIR Alexandar, *Dalmatien zwischen den Weltkriegen, Agrarische und urbane Lebenswelt und das Scheitern der jugoslawischen Integration*, München 1999, s. 122; RAŠKOVIĆ Dušan, *Unijačenje Srba u Drnišu i Petrovu Polju u XIX veku*, in: *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 7*, ed. Krestić, Vasilije Đ., Beograd 2009, s. 214; LJUŠIĆ Radoš, *Srpstvo dvovernih dalmatinskih Srba - na primeru Marka Murata i Nikodima Milaša*, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 60/2, 2012, s. 35.

6.2 Katoličti Srbové v Dalmácii před srbskou politickou emancipací

Prvními doloženými katolickými Srby (respektive katolíky označujícími se srbským jménem) byli jen jednotlivci v někdejší benátské Dalmácii, případně malé skupinky obyvatel, kteří svoji identitu nedokázali dále šířit.⁶³ Prvními nositeli moderního srbského vědomí byli mezi katolíky až Matija Ban a Medo Pucić. Na rozdíl od svých předchůdců se stali předvojem širšího identifikačního proudu, a to mj. i díky podpoře pravoslavných srbských aktivistů. Oba spojovalo přijetí srbství v první polovině 40. let 19. století a rovněž sepětí s Dubrovníkem. Oba měli k Dubrovníku a jeho historickému odkazu neobyčejně silný vztah, který se následně snažili šířit mezi srbskými intelektuály v podobě „uvědomělého přístupu“ k srbskému kulturnímu dědictví. Medo Pucić se přihlásil k Srbům na základě představ Vuka Karadžiće o srbství jako pravé identitě mluvčích štokavského nářečí, tím hovořili i obyvatelé Medova rodného Dubrovníku. Vukovy myšlenky mu přitom zprostředkoval slovenský básník Ján Kollár během jejich pobytu v Benátkách. Naopak Bana měly rozhodujícím způsobem ovlivnit jeho kontakty s polskými emigranty v Cařihradu propagujícími nadkonfesní srbství s cílem odpoutat Srbsko od Ruska. Jednalo se o tzv. skupinu kolem Hotelu Lambert, která v dané souvislosti nabízela i zajímavé politické rozvojové koncepty. Tak se Ban také seznámil s jihoslovanskou „zastřešující“ ideou“ a plánem na vytvoření silného jihoslovanského státu nepodléhajícího Rusku. Podpůrná jihoslovanská idea se doko hlásil nce měla stát přímou součástí strategie (plánované expanze) pro tehdejší srbský stát. Aspoň s tímto počítal tvůrce prvotní podoby Načertanije, Čech Zach, jenž tak činil v souladu s plány polských emigrantů. Jihoslovanství však bylo v jeho konečné podobě použito jen jako dílčí formální ospravedlnění srbských plánů, s cílem oslovit jihoslovanské aktivisty, v souladu s vůlí srbské vládnoucí elity v Srbském knížectví zastupované Ilijou Garašaninem. Srbství prvního

⁶³ K srbskému „plemenu“ se v 17. století hlásil biskup Tonko Marnavić, resp. v 18. století kanovník Ivan Josip Pavlović-Lučić. Oba dva byli spjatí s územím někdejší benátské Dalmacie. MILUTINOVIĆ N., *O pokretu Srba katolika u Dalmaciji, Dubrovniku i Boki Kotorskoj 1848-1914*, in: *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 1*, ed. KRESTIĆ Vasilije Đ., Beograd 1989, s. 66.

mělo být tedy primárně jazykové, u druhého pak hlavně politické a teprve pak jazykové.⁶⁴

Jaká byla motivace těchto prvních katolických Srbů? Lze doložit, že vystupovali jako obhájci trojích zájmů. První z nich představovala podpora srbského národa. Ta zahrnovala akce mající usnadnit budoucí expanzi srbského státu na tehdejší turecká území a dále pak propagaci srbské identity v Dalmácii. Matija Ban i Medo Pucić vystupovali jako emisaři srbské vlády na osmanském území nárokovaném Srbskem, jmenovitě v Bosně. Deklarovaným tajným cílem srbské vlády byla i podpora rozvoje srbského národního cítění na „nenárokovatelných“ habsburských územích. Druhou jimi podpořenou zájmovou stranou bylo ilyrské hnutí. To nabízelo praktický plán kulturního a politického rozvoje v rámci habsburské monarchie. Mělo tak zajistit příznivé podmínky pro rozvoj slavinity u dalmatské slovanské populace, a tak nepřímo usnadnit i rozvoj srbství, respektive podpořit rovněž slovanské obyvatele Dubrovníku. Třetím jejich zájmovým zaměřením těchto dvou prvních katolických Srbů byl dubrovnický lokální patriotismus. Ten byl zčásti dán jejich etnickými vazbami na oblast svého původu, především byl ale spjat s dubrovnickou historickou státní tradicí, k níž se oba hrdě hlásili. Zde jim byl nápomocen do značné míry Đorđe Nikolajević, první místní propagátor nadkonfesního srbství, a také popularizátor

⁶⁴ CLEWING Konrad, *Staatlichkeit und nationale Identitätsbildung. Dalmatien in Vormärz und Revolution*, München - Oldenbourg, 2001, s. 296, 299-300; BEHSCHNITT Wolf Dietrich, *Nationalismus bei Serben und Kroaten 1830-1914. Analyse und Typologie der nationalen Ideologie*, Köln, 1976, s. 68-85; SOTIROVIĆ Vladislav B., *Vuk, Hrvati i Dubrovnik*, in: *Serbian studies research* 2/1, 2011 s. 114, pozn. 4; TOLJA Nikola, *Dubrovački Srbi katolici. Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 302; BANAC Ivo, *Vjersko „pravilo“ i dubrovačka iznimka. Geneza dubrovačkog kruga „Srba katolika“*, *Dubrovnik* 33/1-2, 1990, s. 190-192; BANAC Ivo, *The Confessional Rule and the Dubrovnik Exception. The Origins of the Serb-Catholic Circle in Nineteenth-Century Dalmatia*, *Slavic review* 42, 1983 s. 456-458; SOTIROVIĆ, Vladislav B., *Lingvistički model definisanja srpske nacije Vuka Stefanovića Karadžića i projekat Ilije Garašanina o stvaranju lingvistički određene države Srba*, disertace, Vilnius 2006, s. 57, pozn. 1, s. 78-79; SOTIROVIĆ Vladislav B., *Vuk, Hrvati i Dubrovnik*, in: *Serbian studies research* 2/1, 2011, s. 113-114, pozn. 3. Pozdější spolupráce představitelů Srbska s biskupem Strossmayerem na výše uvedenou strategii jen navázala. BANAC Ivo, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb 1995, s. 70-71.

dubrovnické kultury v srbském prostředí. Nikolajević právě vyzdvihoval vazby Dubrovníku na Srby a dávné Srbsko, přičemž tyto myšlenky šířil jak v Srbsku, tak i Dalmácii.⁶⁵

První moderní katolické Srby přivedl k přijetí srbské národní identity jejich nový přístup k jejich rodnému jazyku a nikoli jako u pravoslavných vazba na historickou tradici. I jejich politická praxe byla založena na přednostní podpoře ilyrismu, který Vuk Karadžić naopak odsuzoval jako umělý a Srby odrozující. Právě ilyrismus poskytoval skrze plánované sjednocení Dalmácie s Chorvatskem nejen zabezpečení rozvoje a užívání jejich národního jazyka (což chtěli i místní Srbové), ale i alespoň dílčí vyřešení neuspokojivého postavení dubrovnické oblasti (což byl zájem dubrovnických patriotů). To se mělo týkat mj. autonomního statusu tohoto regionu buď v rámci decentralizované chorvatské župní správy, nebo dokonce v podobě zvláštní samosprávné oblasti. Podporovali i ilyrskou jazykovou normu, která byla založena právě na literární tradici ze starého Dubrovníku. V rámci ilyrismu byl Dubrovník poprvé cíleně oslaven, nicméně oba zmínění srbští katolíci Dubrovník prezentovali přednostně jako součást srbského kulturního dědictví. Také oni v rámci podpory ilyrismu hleděli setrvale na srbské zájmy, stejně jako již zmíněný Božidar Petranović. Medo Pucić si tak měl pochvalovat údajné jazykové posrbštění Chorvatů jejich přijetím „srbského jazyka“ jako spisovné normy. Podle něj díky tomu měla chorvatská státní myšlenka přestat představovat asimilační hrozbu.⁶⁶ Hlavní nebezpečí tedy spat-

⁶⁵ BEHSCHNITT Wolf Dietrich, *Nationalismus bei Serben und Kroaten 1830-1914, Analyse und Typologie der nationalen Ideologie*, Köln, 1976, s. 77-78; TOLJA Nikola, *Dubrovački Srbi katolici. Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 100-101, pozn. 204, 253-256, 292-293; BANAC Ivo, *The Confessional Rule and the Dubrovnik Exception*, *Slavic review* 42, 1983, s. 452-454, 463.

⁶⁶ BANAC Ivo, *The Confessional Rule and the Dubrovnik Exception. The Origins of the Serb-Catholic Circle in Nineteenth-Century Dalmatia*, *Slavic review* 42, 1983, s. 466-467; ŠESTÁK Miroslav - TEJCHMAN Miroslav - HAVLÍKOVÁ Lubomíra - HLADKÝ Ladislav - PELIKÁN Jan, *Dějiny jihoslovanských zemí*, Praha 1998, s. 218-221, 225-226; SOTIROVIĆ Vladislav B., *Vuk, Hrvati i Dubrovnik*, in: *Serbian studies research* 2/1, 2011, s. 112-114; BEHSCHNITT Wolf Dietrich, *Nationalismus bei Serben und Kroaten 1830-1914. Analyse und Typologie der nationalen Ideologie*, Köln, 1976, s. 92; CLEWING Konrad, *Staatlichkeit und nationale Identitätsbildung. Dalmatien in Vormärz und Revolution*, München -

řovali v samotné ztrátě „národního jazyka“, nikoli přímo v opuštění nacionálně uvědomělého přístupu k němu (ve smyslu zdůraznění jeho sepětí se srbským společenstvím). Toho druhého se naopak později přednostně obávali dalmatští srbští reprezentanti.

U Bana i Medo Puciće byl vztah k Dubrovníku a k Srbsku přímo propojen, mimo rámec ilyrismu. V jejich koncepcích měly být osudy obou těchto celků spojené. Sepětí s Dubrovníkem (a katolickými Srby-Dubrovničany) mělo Srbsko dovést k velikosti. Naopak Dubrovník měl být zachráněn díky vítěznému Srbsku od stávajícího úpadku. Pro naplnění tohoto snu chtěli získat podporu na obou stranách, což mělo usnadnit provázání srbských a dubrovnických historických tradic.⁶⁷ Oba kato-

Oldenbourg, 2001, s. 294 - 295, 301; BANAC Ivo, *Vjersko „pravilo“ i dubrovačka iznimka, Geneza dubrovačkog kruga „Srba katolika“*, Dubrovnik 33/1-2, 1990, s. 186-187; LJUŠIĆ Radoš, *Srpstvo dvovernih dalmatinskih Srba - na primeru Marka Murata i Nikodima Milaša*, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, 60/ 2, 2012, s. 37.

⁶⁷ Dubrovnická republika existovala skoro 1000 let, během nichž si zachovala vnitřní nezávislost i přes opakované víceméně formální uznání cizí suverenity. Jednalo se o oligarchickou republiku reprezentující v době svého vzniku místní románské obyvatelstvo, které se postupně v důsledku přistěhovalectví, sňatků a kulturních vlivů na počátku 14. století slavizovalo. Ke své etnické identifikaci používali obecné slovanské označení „Slovinci“, tedy ve významu Slované. Stejně tak označovali svůj jazyk jako „slovinski“, případně „naški“ (náš). Se středověkým Srbskem měli udržovat diplomatické styky, právě předmětné listiny měl objevit a zpopularizovat Đorđe Nikolajević. S osmanskými oblastmi někdejšího Srbska udržovali četné obchodní styky s doprovodnou kulturní výměnou. Přistěhovalectví pravoslavných odmítajících konverzi bylo ovšem na území Dubrovnické republiky striktně omezeno až znemožněno. Obdobná velmi tvrdá omezení platila také pro místní vyznávání pravoslaví (pravoslavní věřící pobývající na území republiky tvořili malou minoritu). Na katolickou víru víceméně nuceně obrácení dubrovničtí sedláci nicméně měli udržovat četné osobní vazby na srbskou populaci sousední Hercegoviny. Ivo BANAC Ivo, *The Confessional Rule and the Dubrovnik Exception. The Origins of the Serb-Catholic Circle in Nineteenth-Century Dalmatia*, Slavic review 42, 1983, s. 452-453; BANAC Ivo, *Vjersko „pravilo“ i dubrovačka iznimka, Geneza dubrovačkog kruga „Srba katolika“*, Dubrovnik 33/1-2, 1990, s. 184-185; TOLJA Nikola, *Dubrovački Srbi katolici. Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 135-136, 213-220, 310-315.

ličtí Srbové také hájili zájmy elity dalmatské katolické komunity, která tehdy o přímé přijetí srbství nejevila zájem. Skrze katolické Srby se ale místní pravoslavná srbská komunita stávala ještě těsněji provázanou s tamními katolíky. Mimo to oba zmínění srbští katolíci tvořili pevnou součást dubrovnické komunity katolických ilyrců (k nimž se řadil i srbskou identitu nepřijavší Medův starší bratr Niko).⁶⁸ Vedle svojí vazby na rodný jazyk oslavovali osvoboditelský potenciál a životaschopnost u srbského národa, s následnou snahou šířit tento přístup ve svém domovském regionu.⁶⁹

Po roce 1848 zažil ilyrismus v Dalmácii politický neúspěch, což u některých jej podporujících mladých katolických intelektuálů podnítilo zájem o srbskou národní myšlenku jako o alternativu. Jmenovitě se jednalo o skupinu mladých katolických seminaristů ze severní Dalmácie, kteří se k srbství hlásili mezi lety 1850-1855. I u nich byla podobná motivace jako měl Matija Ban a Medo Pucić. Neměli sice jejich vazbu na Dubrovnik, nicméně je spojoval silný prožitek jazykové jednoty pod srbským jménem a okouzlení srbským osvoboditelským a rozvojovým potenciálem. Patřil k nim mj. budoucí známý chorvatský aktivista Mihovil Pavlinović a Luko Botić. Na jejich opuštění srbství měla mít zčásti vliv negativní zkušenost z osobního pobytu v Srbsku (jež ale byla prezentována i jinými své identity věrnějšími dalmatskými Srby). V následujících letech již měli přednostní vazby na srbství vnímat jako

⁶⁸ Dubrovnik byl významným centrem ilyrismu v rámci Dalmácie. Naprostá většina jeho místních nositelů však srbství nepřijala. Jedním z nich byl i Medův starší bratr Niko „Veliki“ Pucić, jenž se koncentroval na spojenou nacionální integraci spojenou s ilyrismem, třebaže byl zároveň podporovatelem dubrovnického partikularismu. TOLJA Nikola, *Dubrovački Srbi katolici. Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 86-87, 100, 251-257, pozn. 640, CLEWING Konrad, *Staatlichkeit und nationale Identitätsbildung Dalmatien in Vormärz und Revolution*, München - Oldenbourg, 2001, s. 271; BANAC Ivo, *The Confessional Rule and the Dubrovnik Exception. The Origins of the Serb-Catholic Circle in Nineteenth-Century Dalmatia*, Slavic review 42, 1983, s. 468.

⁶⁹ TOLJA Nikola, *Dubrovački Srbi katolici. Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 423-427; BANAC Ivo, *The Confessional Rule and the Dubrovnik Exception. The Origins of the Serb-Catholic Circle in Nineteenth-Century Dalmatia*, Slavic review 42, 1983, s. 459-460, 473; RAJČIĆ Tihomir, *Srpska politika u Dubrovniku u XIX. stoljeću (Njeni korijeni, uspon i pad od 40-ih godina do 1899.)*, Zbornik Stijepa Obada, ed. TROGRLIĆ Marko - Vrandečić Josip - BRALIĆ Ante - LUKŠIĆ Mislav Elvis, Zadar - Split - Zagreb 2010, s. 469.

projev partikularismu cizího jejich kořenům, třebaže se měli ještě nějakou dobu cítit se Srby spjati skrze myšlenku integrálního jihoslovanství (viz výše). V 50. a 60. letech se měli k srbské národnosti přihlásit jen někteří angažovaní jednotlivci, například v 60. letech Jovan Fimouš z Kninu.⁷⁰

Srbství Matiji Bana a Medo Puciće bylo jen ojedinělým počinem, zároveň ale představovalo přímý počátek budoucího rozvoje katolicko-srbské komunity. Již tehdy se ukázal rozvojový potenciál moderní srbské identity mezi dubrovnickými intelektuály.

6.3 Početnost a sociální skladba katolických Srbů

Ke skutečnému rozvoji srbské národní myšlenky mezi dalmatskými katolíky došlo až na konci sedmdesátých a během 80. let 19. století. Tehdy se v Dalmácii a hlavně v Dubrovniku zformovala komunita katolických Srbů. Právě nejvýznamnějším centrem dalmatského katolického srbství se měl stát Dubrovník. Poměrně významné komunity měly být i v přístavním městysu Cavtatu v dubrovnické oblasti, ale i v severnějších částech Dalmácie, kde se měli katoličtí Srbové koncentrovat, zejména v Kaštelu Novem u Splitu. V menší míře srbští agitátoři uspěli v Boce, Splitu, Šibeniku, Makarské a aspoň v malé míře i v řadě dalších částí dubrovnické oblasti. Dařilo se jim prosazovat dokonce v čakavském jazykovém prostředí. To přitom za srbské nepovažoval ani Karadžić, ani jeho propagátor Grupković spojený se severnější částí Dalmácie. Nicméně propagační činnost byla v Dalmácii zaměřena na všechny ochotné příjemce z řad místních katolíků (viz níže).⁷¹

⁷⁰ TOLJA Nikola, *Dubrovački Srbi katolici. Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 302; 358-360; s. 38; BOŽIĆ Sofija, *Politička misao Srba u Dalmaciji. Srpski list/glas 1880-1904*, Beograd 2001, s. 66; STANČIĆ Nikša, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji. Mihovil Pavlinovic i njegov krug do 1869*, Zagreb 1980, s. 91-100.

⁷¹ RAJČIĆ Tihomir, *Srpska politika u Dubrovniku u XIX. stoljeću (Njeni korijeni, uspon i pad od 40-ih godina do 1899)*, Zbornik Stjepa Obada, ed. TROGRLIĆ Marko - VRANDEČIĆ Josip - BRALIĆ Ante - LUKŠIĆ Mislav Elvis, Zadar - Split - Zagreb 2010, s. 470-472; TOLJA Nikola, *Dubrovački Srbi katolici. Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 98, 301;

Historický problém představuje početnost katolických Srbů. Zatímco pravaši je koncem 19. století „redukovali“ na pouhých pár desítek (dobový tendenční odhad Supila), místní Srbové k nim byli ochotni naopak řadit podstatnou část obyvatel Dalmácie. Mezi nimi ještě relativně „umírněný“ pohled nabídl ve své práci o dalmatských Srbech katolický Srb Lujo Bakotić, který jejich počet stanovil na 20-25 000. Ani jeho pokračovatel Lazo Kostić nenabídl nějaký věrohodný údaj. Na počátku 90. let 20. století měl početnost dalmatských (dubrovnických) odhadnout na pouhých několik desítek chorvatský badatel Vrandečić, zatímco jeho srbský protějšek Mitrović předpokládal, že jejich počet jen v oblasti Dubrovníku byl vyšší než 5000. O první propracovaný seriózní odhad jejich početnosti v dubrovnické oblasti se pokusil až Nikola Tolja. Na základě podpisů pod peticemi a veřejných aktivit určil, že jejich veřejně činnou část tvořilo zhruba 900 osob. Přitom bral ohled na dobová svědectví, podle nichž mělo být dubrovnických katolických Srbů o dost více než tamních pravoslavných čítajících na konci 19. století něco málo přes 1000. Jejich celkový počet pak odhadl na méně než 4000 (v komparaci s předpokladem méně pečlivého srbského historika Mitroviće). V každém případě měli podle něj tvořit početně nezanedbatelnou komunitu. Odlišného názoru je jeden z jejich nejnovějších posuzovatelů Tihomir Rajčić, jenž o dubrovnických katolických Srbech referuje jako o pouhé „hrst-

JOVOVIĆ Božidar, *Pravoslavlje i Srbi katolici u Dalmaciji u zapisima Stevana Roce*, in: Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 7, ed. KRESTIĆ Vasilije Đ., Beograd 2009, s. 48-53; KOSTIĆ Lazo, *Srbi katolici*, Novi Sad (1965) 2000, s. 12, 25; MILOVANČEV Nikola, *Don Jakov Grupković (1833-1911) - sveštenik, pedagog, filolog i nacionalni radnik*, in: Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 4, ed. KRESTIĆ Vasilije Đ., Beograd 1999, s. 69. Pro upřesnění pojmů, pod „Dubrovničany“ bylo možné zařadit obyvatele z území celé někdejší dubrovnické republiky zahrnující široký pás pobřeží od poloostrova Prevlaka až po poloostrov Pelješac a ostrovy Mljet a Lastovo. Nicméně někteří dubrovničtí Srbové měli přímé vazby i mimo svoji dubrovnickou oblast. Naopak s Dubrovníkem spojovaný politik Lujo Vojnović se narodil ve Splitu a rodinné kořeny měl v bokelském Herceg-Novu. MARTINOVIĆ Dušan J., *Admirali i generali Vojnovići u ruskoj vojsci*, http://www.rastko.rs/rastko-bo/casopisi/boka/23/dmartinovic_1.html, zobrazeno 26. 11. 2016. Nikša Gradi, přední představitel staré aristokracie Dubrovníku, měl rodiště v Zadaru. LUKEŽIĆ Irvin, *Posljednji dubrovački vlastelin-pjesnik Nikša Matov Gradi (1825-1894)*, Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske Akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku 46, 2008, s. 137.

ce.“ Naopak Marko Trogrlić se odmítl zabývat mírou jejich početnosti, s odkazem na chabou pramennou základnu.⁷²

U katolických Srbů bylo jejich nejvýraznějším demografickým specifíkem, že se jednalo takřka výhradně o obyvatele měst. V literatuře je rozšířený názor, že šlo jen o příslušníky intelektuální elity, nicméně podle novějších informací měl být mezi nimi i nezanedbatelný počet příslušníků nižších vrstev. Mělo se jednat o řemeslníky (případně i nepočetné dělníky) z Dubrovníku, na vesnicích měla srbská agitace oslovit zřejmě jen osoby závislé na statkářích žijících v Dubrovníku, případně jedince silně intelektuálně ovlivněné konkrétními katolickými srbskými osobnostmi. Přednostně spjatí s místními vyššími vrstvami byli i dva nejznámější katoličtí Srbové pocházející z vesnického prostředí, Matija Ban a kanovník Ivan Stojanović, kteří si mezi nimi získali svými schopnostmi respekt a uznání. S Dubrovníkem spojení katoličtí srbští intelektuálové byli profesně v naprosté většině humanitního zaměření. Jejich aktivní složku tvořili mj. profesori na tamním gymnáziu (hlavně Luko Zore, Mato Budmani a Stjepo Castrapelli) a jejich studenti. Řadili se k nim právníci, vědci i lékaři (např. advokátem byl Antun Pugliezi, notářem zase markýz Luko Bona, Antunův bratr Jero se zase stal charitativně zaměřeným lékařem, Baltazar Bogišić právním znalcem, Milan Rešetar jazykovědcem). Lujo Vojnović a jeden z nejvlivnějších dalmatských srbských politiků Kaštelan Ignatije Bakotić byli advokáti. Patřili mezi ně místní umělci (např. malíři Marko Murat, Ignat a Cvijeto Job, básník Josip Bersa).

⁷² TOLJA Nikola, *Dubrovački Srbi katolici. Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 377-395, 397-398; MILUTINOVIĆ Kosta N., *O pokretu Srba katolika u Dalmaciji, Dubrovníku i Boki Kotorskoj 1848-1914*, in: Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 1, ed. Krestić Vasilije Đ., Beograd 1989, s. 34-35; BOŽIĆ Sofija, *Politička misao Srba u Dalmaciji. Srpski list/glas 1880-1904*, Beograd 2001, s. 64-66; VRANDEČIĆ Josip, *Nacionalne ideologije u Dalmaciji u 19. stoljeću*, dostupné na <http://hadrijanopolis.yolasite.com/resources/7015.pdf>, zobrazeno 26. 11. 2016, s. 91; TROGRLIĆ Marko - ŠETIĆ Nevio, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, Zagreb 2015, s. 75; RAJČIĆ Tihomir, *Srbi u Dalmaciji od pravoslavnog tradicionalizma do nacionalnog radikalizma*, disertace, Zadar 2012, s. 102, 111, 221, 227, 230.

Též se k nim řadilo vícero místních námořních kapitánů, kteří se tehdy také počítali k místní nobilitě.⁷³

Srbskou národnost přijala většina příslušníků staré dubrovnické aristokracie, potomků někdejší oligarchické vládní vrstvy v dubrovnické republice. Jednalo se o knížete Meda Puciće (Pozzu), markýze Luka Bonu s větším počtem jeho příbuzných, hrabata Nikšu Gradiho, Maroje Caboggu, barona Frana Gondolu (Gunduliće) a mnohé další. Aristokratičtí srbští katolíci nebyli dubrovnickým specifikem, pozornost budili i relativně významní Bokelané, knížata Ivanićové a kníže Lujo Vojnović (dočasně i jeho otec Kosta a bratr Ivo). Ze severní Dalmácie zase pocházel zmíněný Jakov Grubković (Grupković), jenž měl být údajně spřízněný se starou knížecí rodinou, aristokratického původu byl také známý literát Ivo Cippico (Ćipiko). V Makarské mělo přijmout srbskou identitu deset předních rodin, jejich nejvýraznějším zástupcem byl Lovro Pavlović Ljušić. Ke katolickým Srbům patřily i ženy, známá byla malířka Flora Jakšić a řada příslušnic rodu Bona.⁷⁴

⁷³ TOLJA Nikola, *Dubrovački Srbi katolici. Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 293, pozn. 735, 304-307, 366, 373-376; GRIJAK Zoran - ĆOSIĆ Stjepan, *Figure politike. Lujo Vojnović i Robert William Seton-Watson*, Zagreb 2012, s. 18; RAJČIĆ Tihomir, *Srpska politika u Dubrovniku u XIX. stoljeću (Njeni korijeni, uspon i pad od 40-ih godina do 1899.)*, Zbornik Stijepa Obada, ed. TROGRLIĆ Marko - VRANDEČIĆ Josip - BRALIĆ Ante - LUKŠIĆ Mislav Elvis, Zadar - Split - Zagreb 2010, s. 472; BANAC Ivo, *Vjersko „pravilo“ i dubrovačka iznimka. Geneza dubrovačkog kruga „Srba katolika“*, *Dubrovnik* 33/1-2, 1990, s. 18; MILUTINOVIĆ Kosta N., *O pokretu Srba katolika u Dalmaciji, Dubrovniku i Boki Kotorskoj 1848-1914*, in: *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 1*, ed. Krestić, Vasilije Đ., Beograd 1989, s. 71-72; KOSTIĆ Lazo, *Srbi katolici*, Novi Sad (1965) 2000, s. 81-82, 86, 92-93; JOVOVIĆ Božidar, *Pravoslavljje i Srbi katolici u Dalmaciji u zapisima Stevana Roce*, in: *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 7*, ed. Krestić Vasilije Đ., Beograd 2009, s. 63.

⁷⁴ TOLJA Nikola, *Dubrovački Srbi katolici. Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 278-279, pozn. 698, 363-366, 396; KOSTIĆ Lazo, *Srbi katolici*, Novi Sad (1965) 2000, s. 26-27; BABIĆ Ivo, *Oporuke Pelegrine, Petrai Koriolana Cipika*, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 30, 2006. Podoba jména Grubkoviće se různí. MILOVANČEV Nikola, *Don Jakov Grupković (1833-1911) - sveštenik, pedagog, filolog i nacionalni radnik*, in: *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 4*, ed. Krestić Vasilije Đ., Beograd 1999, s. 63; PERIŠIĆ Miroslav - RAJAK Svetozar -

Mezi katolickými Srby bylo možné najít i vícero katolických duchovních. Nejznámějšími byli právě děkan dubrovnícké kapitoly Ivan Stojanović, jenž se snažil ve své tvorbě zpopularizovat srbský nárok na Dubrovnik, a též významný agitátor Jakov Grubković, jenž byl svého času i františkánským mnichem. Řádovým bratrem (jezuitou) a učitelem teologie byl původně i kontroverzní srbský dubrovnícký aktivista Ljudevit Vuličević. Měli se k nim hlásit i někteří františkáni z jejich dubrovnícké oblasti. Přinejmenším prosrbské sympatie projevoval i jejich místní představený, jenž ale v té době bojoval s vedením řádu proti plánovanému sloučení jeho dosud samostatné řádové provincie s dalmatskou. Počet srbských katolických duchovních byl přesto poměrně nízký, s ohledem na to, že kněží tehdy představovali hlavní prostředníky mezi vzdělanou nacionálně uvědomělou částí společnosti a nacionálně nevyhraněnou vesnickou populací.⁷⁵

Po finanční stránce neměli být katoličtí Srbové moc silní. Místní aristokratičtí velkostatkáři jen s obtížemi drželi své statky, proto měly být pro ně výhodné vazby na movité příslušníky pravoslavné nobility. V oblasti Dubrovníku měli dost silné pozice právě bohatí kupci pocházející z Hercegoviny v čele s nejbohatším Srbem z celé Dalmácie, pravoslavným baronem Boškovićem, a právě ti je také podporovali. Katoličtí Srbové se ale dokázali prosadit i na vrcholných postech ve straně. Značný vliv na řízení stranických novin „Srpski list“ měl mít v jeho redakci právě Marko Car, třebaže určující autoritou byl stále Sava Bjelanović. V čele strany dokonce stali dva katoličtí Srbové z Dubrovníku. V letech 1903-1904 to byl Antun Fabric, jenž řídil i regionální dubrovnícký list „Dubrovnik“, který byl na přelomu 19. a 20. století hlavní hlásnou tribunou liberální frakce ve straně. Jeho nástupcem se stal Antun Pugliezi. Tehdy ovšem vedení strany záviselo více na širším konsensu, na rozdíl

RELJIĆ Jelica (ed.), *Generalni konzulat Kraljevine Srbije u Trstu 1884-1914. Consolato generale Delregno di Serbia a Trieste 1884-1914*, Beograd 2009, s. 78-79.

⁷⁵ JOVOVIĆ Božidar, *Pravoslavljje i Srbi katolici u Dalmaciji u zapisima Stevana Roce*, in: Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 7, ed. Krestić Vasilije Đ., Beograd 2009, s. 51; MILUTINOVIĆ Kosta N., *Vojvodina i Dalmacija. 1760-1914*, Novi Sad, 1973, s. 252-253; MILOVANČEV Nikola, *Don Jakov Grubković (1833-1911) - sveštenik, pedagog, filolog i nacionalni radnik*, in: Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 4, ed. Krestić Vasilije Đ., Beograd 1999, s. 64, 69; TOLJA Nikola, *Dubrovački Srbi katolici, Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 368-373.

od doby předsednictví Savy Bjelanoviće.⁷⁶ Nicméně jejich úspěchy svědčí o schopnosti prosadit se jak v rámci liberálů, tak v celé straně.

V případě dalmatských katolických Srbů se tedy jednalo o relativně početnou komunitu s bezprostředním rozvojovým potenciálem. V dubrovnické oblasti k nim patřila větší část místní elity disponující vlivem i tvůrčími schopnostmi. Nicméně z dlouhodobého hlediska byla slabinou dalmatské komunity katolických Srbů disproporce týkající se její sociální skladby i teritoriálního rozmístění.

6.4 Důvody přijetí srbství

Jaké byly motivy katolických Srbů pro přijetí srbské národnosti, respektive nakolik se měli skutečně ztotožnit se srbskou národní myšlenkou? Jednalo se opravdu o částečný úspěch představ Vuka Karadžiće o srbství štokavců? K tomu se připojuje i otázka, proč nebylo šíření srbské identity úspěšnější?

⁷⁶ PERIĆ Ivo, *Dalmatinski sabor. 1861-1912 (1918) god*, Zadar 1978, s. 220-226; TOLJA Nikola, *Dubrovački Srbi katolici. Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 64, 436-437, 444; RAJČIĆ Tihomir, *Vrhunac sukoba unutar srpskog nacionalnog pokreta u austrijskoj Dalmaciji 1902/1903*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru 40, 1998, s. 419-421; MILUTINOVIĆ Kosta N., *O pokretu Srba katolika u Dalmaciji, Dubrovniku i Boki Kotorskoj 1848-1914*, in: Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 1, ed. Krestić, Vasilije Đ., Beograd 1989, s. 57-59, 62-63; MILUTINOVIĆ Kosta N., *Vojvodina i Dalmacija. 1760-1914*, Novi Sad, 1973, s. 311, 340-341; POPOV Čedomir - ĐJORĐEVIĆ Dimitrije - ĐJORĐEVIĆ Novica - MIKIĆ Đorđe - MILUTINOVIĆ - KRESTIĆ Vasilije - RADENIĆ Andrija - EKMEČIĆ Milorad, *Istorija srpskog naroda VI/1*, Beograd 1994, s. 355; BOŽIĆ Sofija, *Politička misao Srba u Dalmaciji. Srpski list/glas 1880-1904*, Beograd 2001, s. 226; RAJČIĆ Tihomir, *Sava Bjelanović i njegova struja u Srpskoj stranci u Dalmaciji 80 - ih godina XIX. (vjerska gledišta)*, Croatica Christiana periodica 30/58, 2006, s. 184; RAJČIĆ Tihomir, *Srbi u Dalmaciji od pravoslavnog tradicionalizma do nacionalnog radikalizma*, disertace, Zadar 2012, s. 110-111; RAJČIĆ Tihomir, *Srpska politika u Dubrovniku u XIX. stoljeću (Njeni korijeni, uspon i pad od 40-ih godina do 1899)*, Zbornik Stijepa Obada, ed. TROGRLIĆ Marko - VRANDEČIĆ Josip - BRALIĆ Ante - LUKŠIĆ Mislav Elvis, Zadar - Split - Zagreb 2010, s. 471.

Podle Nikoly Tolji měly být odvolávky na koncept Vuka Karadžiće u dalmatských katolických Srbů převážně účelové, mající zakrýt pravé důvody jejich nové identifikace. Je přesvědčen, že většině místních katolických Srbů (jmenovitě Dubrovničanům) šlo jen o zabezpečení zájmů svého historického regionu. Za jejich rozhodnutím spatřuje odpor proti habsburské nadvládě, protest vůči s ní spojené kulturní, politické i hospodářské degradaci jejich milované dubrovnické země. V srbství pak měli spatřovat cestu k osvobození, zatímco chorvatství ztotožňovali se zachováním stávající podřízenosti. S ním souhlasí i Tihomir Rajčić, který ale zdůrazňuje roli místní srbské politické strany jako vědomého a účelového podporovatele těchto postojů. Tolja společně se srbským historikem Rade Petrovićem spojují přijetí srbství místními katolíky rovněž s úsilím o potlačování katolického klerikalismu, což vykládají jako pozitivní zájem o katolickou církev. Ivo Banac zmiňuje, že právě srbství mělo mít pro obyvatele Dubrovniku společenskou prestiž, a to i díky jeho popularizaci ze strany místní uznávané elity, dle jejich kritiků bylo přijímáno jako jakási „móda“. Tihomir Rajčić coby povrchní hodnotí zejména srbizaci místních řemeslníků s odvolávkou na jejich dosavadní nezapojení do politiky, v tom se shoduje s dobovým negativním pohledem z chorvatské strany, na který odkazuje. Samotné místní přijetí srbské identity lze nicméně také spojit s procesem místní politické emancipace. S konkrétními národními hnutími byly v Dalmácii spojeny specifické praktické rozvojové preference a ty tak mohly zvyšovat či snižovat přitažlivost těchto národních projektů. Podle Sofije Božić byla právě srbská národní myšlenka pro její dubrovnické příjemce atraktivnější než chorvatská. Chorvatský badatel Marko Trogrlić je zase přesvědčen, že tamní obyvatelé jen podlehli účelové srbské propagandě. V jejím důsledku měli negativně pohlížet na chorvatské národní cíle (nadsazování míry nedemokratičnosti a závislosti Bánského Chorvatska). Za zformováním katolicko-srbské komunity vidí i účelové působení pravoslavných kněží, kteří ve spojení se srbskou státní myšlenkou chtěli prosazovat svoji víru v místním katolickém prostředí. Badatelé jako Nikša Stančić či Nikola Tolja spatřují za jejich volbou také reflexi dávných obchodních vazeb na srbské prostředí. Kosta Milutinović dalmatské katolické Srby vesměs hodnotí jako pozitivně smýšlející idealisty věřící v Karadžiće,

potírající klerikalismus a usilující o národní smíření v Dalmácii, byť odkazuje i na jejich zapojení se do vyhocených sporů o národní příslušnost jejich regionu.⁷⁷

Vznik katolicko-srbské komunity podle dobových pramenů předcházela propagace srbství ze 70. let zaměřená na dalmatské katolíky. Byla založená na představách Vuka Karadžiće o jazykovém srbství, jejich přijetí bylo vykládáno jako „národní uvědomění“. Hlasatelé byli zejména učitelé dubrovnického gymnázia, jmenovitě Luko Zore, Pero Budmani a Stjepo Catrapelli. V někdejší severním benátském dílu Dalmatského království byl stejně aktivní učitel na sinajském gymnáziu Jakov Grubković, jenž byl původně významný představitel tzv. vesnické kněžské prochorvatské inteligence. Součástí jejich snah mělo být budování emotivního kladného vztahu k srbským dějinám a kultuře, tak například Jakov Grubković údajně získal svého žáka Ivo Cippicu. Sami tito agitátoři se měli srbizovat na základě ztotožnění se s Karadžičovým „vědeckým“ pojetím srbství. Jmenovitě Pero Budmani se měl nadchnout během svého pobytu v Itálii pro srbskou národní věc v důsledku čtení práce Vuka Karadžiće v italském překladu. Původně tam přitom odcestoval s cílem připojit se ke Garibaldiho armádě (on sám byl ze strany otce italského původu). Jeho nové srbské cítění pak mělo upevnit osobní setkání s Vukem Karadžićem. V závěru života však již považoval svůj obdiv ke Karadžićovi za naivní, třebaže byl i nadále svojí představě srbství věrný. Za obdobných podmínek přejali srbství během studií také Stjepo Castrapelli (považující se původně za Chorvata) a Luko Zore. Jmenovitě Zoreho ovlivnil slovinský filolog Miklošič. Z řad studentů dubrovnického gymnázia získaných pro srbskou věc vzešli budoucí významní představitelé srbského národní-

⁷⁷ TOLJA Nikola, *Dubrovački Srbi katolici. Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 60-78, 200-202, 285-288, 365, 586-587; GRIJAK Zoran - ČOSIĆ Stjepan, *Figure politike. Lujo Vojnović i Robert William Seton-Watson*, Zagreb 2012, s. 26-27; MILUTINOVIĆ Kosta N., *Vojvodina i Dalmacija. 1760-1914*, Novi Sad 1973, s. 50-56, 252-253; MILUTINOVIĆ Kosta N., *O pokretu Srba katolika u Dalmaciji, Dubrovniku i Boki Kotorskoj 1848-1914*, in: Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 1, ed. KRESTIĆ Vasilije Đ., Beograd 1989, s. 33-34, 39; STANČIĆ Nikša, *Srbi i srpsko-hrvatski odnosi u Dalmaciji u vrijeme narodnog preporoda*, Zadarska revija, 39/5-6, 1990, s. 603; BOŽIĆ Sofija, *Politička misao Srba u Dalmaciji. Srpski list/glas 1880-1904*, Beograd 2001, s. 109; TROGRLIĆ Marko - ŠETIĆ Nevio, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, Zagreb 2015, s. 75, 91; RAJČIĆ Tihomir, *Srbi u Dalmaciji od pravoslavnog tradicionalizma do nacionalnog radikalizma*, disertace, Zadar 2012, s. 111.

ho hnutí, jako byl Antun Pugliezi, Luko Bona, Marko Car a další.⁷⁸ Jak se následně ukázalo, silně projihoslovanští srbští agitátoři z „Dubrovníku“ tak iniciovali srbizaci

⁷⁸ MILUTINOVIĆ Kosta N., *O pokretu Srba katolika u Dalmaciji, Dubrovníku i Boki Kotorskoj 1848-1914*, in: Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 1, ed. KRESTIĆ Vasilije Đ., Beograd 1989, s. 42-43; TOLJA Nikola, *Dubrovački Srbi katolici. Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 299-307, 322, 366, 373-374; RAJČIĆ Tihomir, *Srbi u Dalmaciji od pravoslavnog tradicionalizma do nacionalnog radikalizma*, disertace, Zadar 2012, s. 120, poz. 275, 197; MILOVANČEV Nikola, *Don Jakov Grupković (1833-1911) - sveštenik, pedagog, filolog i nacionalni radnik*, in: Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 4, ed. KRESTIĆ Vasilije Đ., Beograd 1999, s. 64-68; POPOV Čedomir - ĐJORĐEVIĆ Dimitrije - ĐJORĐEVIĆ Novica - MIKIĆ Đorđe - MILUTINOVIĆ Kosta - KRESTIĆ Vasilije - RADENIĆ Andrija - EKMEČIĆ Milorad, *Istorija srpskog naroda VI/1*, Beograd 1994, s. 354; RAJČIĆ Tihomir, *Srpska politika u Dubrovníku u XIX. stoljeću (Njeni korijeni, uspon i pad od 40-ih godina do 1899.)*, Zbornik Stijepa Obada, ed. TROGRLIĆ Marko - VRANDEČIĆ Josip - BRALIĆ Ante - LUKŠIĆ Mislav Elvis, Zadar - Split - Zagreb 2010, s. 469-472; GRIJAK Zoran - ĆOSIĆ Stjepan, *Figure politike. Lujo Vojnović i Robert William Seton-Watson*, Zagreb 2012, s. 28-30; MIHAJLEVIĆ Josip, *Baltazar Bogičić između hrvatstva i srpstva (u kontekstu nacionalno-integracijskih tokova druge polovice 19. st.)*, in: Baltazar Bogičić i njegova doba u intelektualnohistorijskoj perspektivi, ed. ROKSANDIĆ Drago - JANKOVIĆ Branimir, Zagreb 2012, s. 30-31; LIGORIO Orsat, *Pero Budmani, predavanje povodom 100-godišnjice smrti*

http://www.academia.edu/12105768/Pero_Budmani, zobrazeno 26. 11. 2016. Luko Zore byl dlouhodobě spojený s Národní stranou. Nepodporoval srbské politické osamostatnění, stejně jako další místní katoličtí Srbové, na rozdíl od již zmiňovaného Grupkoviće. Luku Zore byl navíc opakovaně volen za Chorvatskou národní stranu do zadarského sněmu v kurii nejvyšších plátců, a to díky hlasům jej podporujících dubrovnických katolických Srbů. GRIJAK Zoran - ĆOSIĆ Stjepan, *Figure politike. Lujo Vojnović i Robert William Seton-Watson*, Zagreb 2012, s. 33-34; TOLJA Nikola, *Dubrovački Srbi katolici. Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 125; BENKOVIĆ Vlaha, *Uloga dubrovačke politike u stvaranju „novog kursa“: (1903-1905)*, Dubrovnik 2009, s. 15-16, 119-12; MILOVANČEV Nikola, *Don Jakov Grupković (1833-1911) - sveštenik, pedagog, filolog i nacionalni radnik*, in: Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 4, ed. Krestić, Vasilije Đ., Beograd 1999, s. 69; RAJČIĆ Tihomir, *Srpska politika u Dubrovníku u XIX. stoljeću (Njeni korijeni, uspon i pad od 40-ih godina do 1899.)*, Zbornik Stijepa Obada, ed. TROGRLIĆ Marko - VRANDEČIĆ Josip - BRALIĆ Ante - LUKŠIĆ Mislav Elvis, Zadar - Split - Zagreb 2010, s. 258, pozn. 607; Jakov Grubković byl

některých budoucích stoupců nacionálně vyhraněného politického srbsství, a naopak (v případě Grubkoviće a Cippica).

Jako podnět k přijetí srbské identity přitom katoličtí Srbové opravdu uváděli uvědomění si svého údajného původu, a to na základě konceptu srbsství Vuka Karadžiće. Jak už bylo řečeno, v souladu s ním měli svůj rodný jazyk, či přesněji svoje původní štokavské nářečí prohlásit za hlavní objektivní znak srbské identity. Paradoxně ne zas tak málo katolických Srbů ale mělo pocházet z oblastí s dominujícím čakavským nářečím. Podle Tolji je proto absurdní myslet si, že by Karadžićův koncept mohl sloužit jako reálný podnět k nacionální identifikaci.⁷⁹ Je ale pravda, že pro samotné katolické Srby znamenal rodný jazyk jediné přímé objektivní pojítka s pravoslavnými Srby, byť v případě jeho „vydělující role“ subjektivně pojaté. Vždyť sdíleli tentýž jazyk jako spisovnou normu se všemi dalmatskými Chorvaty i s místními nevyhraněnými Slovany.

Přihlášení k srbsství mohlo v konkrétních případech vycházet z opravdu doloženého původu jejich předků. Takto byli například ovlivněni Ivo a Lujko Vojnovićové, kteří pocházeli z aristokratického pravoslavného rodu spjatého s Bokou. Přitom teprve jejich otec Kosta byl v mládí spolu se svým bratrem Đorđem přiveden matkou ke katolicismu. Rod Lujko Vojnoviće na Dubrovnickou republiku neměl vazby (pomineme-li nepřímý podíl jeho předka na jejím zániku). Vojnovićové svůj původ odvozovali od Vojena, knížete užického z rodu středověkých Vojnovićů-Altomanovićů. Věrohodné doklady pro zmíněné tvrzení ale chybí. Jako knížata (co by místní srbsští pohlaváři) měli být uznáni pouze Benátčany až v roce 1771. Jejich předek získal v ruských službách v 18. století hraběcí titul (jenž byl uznán i v Uhrách), nicméně v Dalmácii (a Předlitavsku obecně) mohli používat jen hraběcí

před svou srbizací na přelomu 60. a 70. let v kontaktu s představeným františkánského kláštera bosenských mnichů, jenž byl stoupencem katolického srbsství. Především ale měl vazby na pravoslavné Srby z oblasti Kninu v osobní i politické rovině. I v pozdějších letech projevoval výraznou politickou motivaci. K jazykovému srbsství se v souladu s Karadžićem jasně přihlásil již v roce 1874. MILOVANČEV Nikola, *Don Jakov Grupković (1833-1911) - sveštenik, pedagog, filolog i nacionalni radnik*, in: *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj* 4, ed. KRESTIĆ Vasilije Đ., Beograd 1999, s. 65-68.

⁷⁹ TOLJA Nikola, *Dubrovački Srbi katolici. Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 300-305.

titul s omezeními teprve od roku 1873. Matka Luja Vojnoviće byla dubrovnická aristokratka florentského původu Marija de Serragli. S odvolávkou svůj na původ argumentoval i Ignatije Bakotić, významný srbokatolický politik ze severní Dalmácie a někdejší příslušník tzv. městské inteligence v Národní straně, jenž se přihlásil k Srbům a podpořil vznik samostatné srbské strany již koncem 70. let. Třebaže on sám pocházel z Kaštelu Noveho u Splitu, jeho předkové měli přijít do Dalmácie z části Bosny při řece Drině, což podle něj měla být historická srbská oblast. On sám ale zdůrazňoval přednostně politické motivy, které ho měly podnítit k přijetí srbství.⁸⁰

Srbští římskokatolíci bývali svými protivníky viněni z účelovosti jejich volby, měli prý sledovat jen své vlastní zájmy, ať už osobní nebo v případě Dubrovničanů regionální. Názory badatelů nicméně nejsou ohledně osobních motivů jednotné ani při posuzování známých a relativně dobře prameny podchycených osobností, jako byl dubrovnický aristokrat Nikša Gradi. Zprvu vystupoval jako etnicky nevyhraněný jihoslovanství podporující dubrovnický patriot, který se angažoval v rámci časopisu *Slovinac*. Počínající katolické srbství dokonce odmítal jako produkt sebeklamu jeho nositelů věřících mylně ve svoje plné uznání od srbských pravoslavných. Následně měl začít srbizaci přímo podporovat, třebaže tehdy byl ještě členem Národní strany. V uvedené souvislosti byl od jejích místních představitelů kritizován za pokrytecký dvojitý přístup a označován za prospěcháře, kvůli souběžné podpoře představitelů Národní strany a Srbské národní strany. Následně se v Srbské národní straně prosadil jako její uznávaný člen vyznačující se větší ochotou ke spolupráci s Chorvaty. Ještě před smrtí se však stáhnul z politického dění s odvolávkou na zhnusení z chorvatsko-srbského konfliktu v Dubrovníku. Podle Tihomira Rajčiće měla za jeho rozhodnutím přihlásit se k Srbům stát snaha zabezpečit svoji politickou kariéru. Obdobně hodnotí i potomka slavného Gunduliće hraběte Gondolu, jenž se měl srbství údajně přijmout pod tlakem svých místních podporovatelů z řad srbských reprezentantů. Stejně nahlí-

⁸⁰ Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1883, s. 76-77; MILUTINOVIĆ Kosta N., *Vojvodina i Dalmacija 1760-1914*, Novi Sad, 1973, s. 195, pozn. 71; GRIJAK Zoran - ĆOSIĆ Stjepan, *Figure politike. Luj Vojnović i Robert William Seton-Watson*, Zagreb 2012, s. 13-15; TOLJA Nikola, *Dubrovački Srbi katolici. Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 278-279, pozn. 698.

ží na dalšího někdejšího člena autonomistů Mata Natallio, jenž sehrál poměrně významnou úlohu na počátku šíření srbství mezi katolíky. Měl svoje prosrbské působení započít koncem 70. let agitací zaměřenou na srbské voliče, s cílem získat si jejich podporu v tehdejších volbách. Také chorvatský historik Vlaho Benković spatřuje v Gradim oportunistu usilujícího o osobní postavení. Naproti tomu znalec Gradiho díla Irvin Lukežić v něm vidí idealistu, který před svou srbizací byl pod dlouhodobým vlivem Meda Puciće.⁸¹ Obecně v případě katolických aristokratů představovalo srbství zřejmě cestu k vypořádání se s frustrací ze ztráty moci a z okolního úpadku, viz výše zmíněný příklad nobility z Dubrovníku, k níž všichni tři uvedení aristokrati patřili. U nich mělo být přihlášení se k Srbům i věcí stavovské sounáležitosti. V očích dubrovnických velkostatkářů úpadek Dubrovníku za Habsburků splýval s jejich ztrátou ekonomického a hlavně politického vlivu. Jednalo se o potomky někdejší oligarchie, která po staletí v Dubrovnické republice uzurpovala veškerou moc. Mělo jim silně záležet i na místní kultuře, jejíž rozvoj byl s nástupem nové moci prakticky ukončen. Tolja v případě přijetí srbské národnosti většinou dubrovnických aristokratů hovoří o vlivu kolektivního šlechtického vědomí. Zřejmě se u nich mísily osobní, stavovské a regionální zájmy. Obdobným podmínkám byl vystaven i Ivo Cippico. Pocházel z kdysi mocné aristokratické rodiny z Kaštelu, která přišla o většinu svého majetku a ani nebyla dostatečně existenčně zajištěná. Pro něj mělo být podle jeho slov přijetí srbství východiskem z těžké životní krize, které mu dalo vnitřní naplnění. Také on byl kultury milovný člověk, sám se o ni zasloužil jako významný literát. Podle redaktora srbského listu „Dubrovnik“ z doby mezi světovými válkami Krsta Dominkoviće měl budoucí katolické Srby okouzlit osvoboditelský potenciál

⁸¹ RAJČIĆ Tihomir, *Srpska politika u Dubrovniku u XIX. stoljeću (Njeni korijeni, uspon i pad od 40-ih godina do 1899.)*, Zbornik Stijepa Obada, ed. TROGRLIĆ Marko - VRANDEČIĆ Josip - BRALIĆ Ante - LUKŠIĆ Mislav Elvis, Zadar - Split - Zagreb 2010, s. 470, poz. 11, 473-474, pozn. 23, s. 475, pozn. 27, 478, pozn. 39, 480, pozn. 46, s. 483; BENKOVIĆ Vlaho, *Uloga dubrovačke politike u stvaranju „novog kursa“ (1903-1905)*, Dubrovnik 2009, s. 12-13,17; LUKEŽIĆ Irvin, *Posljednji dubrovački vlastelin-pjesnik Nikša Matov Gradi (1825–1894)*, Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske Akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku 46, 2008, s. 137; RAJČIĆ Tihomir, *Sava Bjelanović i njegova struja u Srpskoj stranci u Dalmaciji 80 - ih godina XIX (vjerska gledišta)*, Croatica Christiana periodica 30/58, 2006, s. 179.

Srbska, zejména v souvislosti s jeho úspěchy za velké východní krize. Uvedený motiv vyzdvihovaný mj. badateli Toljou, Čosićem a Grijakem je poměrně patrný například u Jakova Grubkoviće, Ivo Cippica a Ljudevita Vulićeviče. Nicméně vidění Srbska jako „Piemontu“, tj. ozbrojeného sjednotitele, bylo obecně rozšířené a nebylo nezbytně vázané na srbizaci.⁸²

Zejména dubrovničtí katoličtí Srbové bývali obviňováni právě z lokálního patriotismu, jejich vztah k Dubrovniku měl být pro ně více než srbská příslušnost. Proti tomu se vždy bránili, navíc v rámci veřejného vystupování se snažili nezdůrazňovat svoje katolictví. Referovali o sobě jako o Srbech Dubrovničanech, neměli žádné svoje vlastní kulturní organizace či sdružení. Přímo jako Srbové katolíci se prezentovali většinou jen v rámci přímých či nepřímých polemik se svými odpůrci ohledně své konfesní a nacionální příslušnosti.⁸³

⁸² TOLJA Nikola, *Dubrovački Srbi katolici. Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 57-65, 69-70, 285-288, 298, 363-365; GRIJAK Zoran - ČOSIĆ Stjepan, *Figure politike. Lujo Vojnović i Robert William Seton-Watson*, Zagreb 2012, s. 26-27 ; MILUTINOVIĆ Kosta N., *Vojvodina i Dalmacija. 1760-1914*, Novi Sad, 1973, s. 252-253; MILOVANČEV Nikola, *Don Jakov Grupković (1833-1911) - sveštenik, pedagog, filolog i nacionalni radnik*, in: Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 4, ed. Krestić Vasilije Đ., Beograd 1999, s. 66. Gondola byl ale i vysokým hodnostářem u vídeňského dvora s vazbami na vládní kruhy. RAJČIĆ Tihomir, *Srpska politika u Dubrovniku u XIX. stoljeću (Njeni korijeni, uspon i pad od 40-ih godina do 1899.)*, Zbornik Stijepa Obada, ed. TROGRLIĆ Marko - VRANDEČIĆ Josip - BRALIĆ Ante - LUKŠIĆ Mislav Elvis, Zadar - Split - Zagreb 2010, s. 478, pozn. 39.

⁸³ Pod jejich dlouhodobou kontrolu se dostal mj. dubrovnický městský orchestr a pěvecký sbor. Především se jim podařilo získat dubrovnickou čítárnu (Štionicu) plnící funkci místní organizační buňky Národní strany. V čele čítárny v rámci jejího „posrbštění“ stanuli mj. Ivan Stojanović, Nikša Gradi a Antun Pugliesi. Katoličtí Srbové měli početně též již na počátku 80. let dominovat na dubrovnickém gymnáziu, jak mezi žáky, tak mezi profesory. Zmíněná instituce bývala považována za významný prostředek srbské propagandy. Do počátku 20. století na něm měli získat srovnatelné zastoupení i místní Chorvati, další doklad pozdější ztráty srbského vlivu na místní úrovni. RAJČIĆ Tihomir, *Srpska politika u Dubrovniku u XIX. stoljeću (Njeni korijeni, uspon i pad od 40-ih godina do 1899.)*, Zbornik Stijepa Obada, ed. TROGRLIĆ Marko - VRANDEČIĆ Josip - BRALIĆ Ante - LUKŠIĆ Mislav Elvis, Zadar - Split - Zagreb 2010, s. 467-468, 470-471, 474-475; TOLJA Nikola, *Dubrovački Srbi*

Podle Tolji však zmíněné obvinění mělo být zcela pravdivé. Jak už bylo řečeno, jejich srbství mělo být podle něj hlavně vzpourou místních patriotů proti státu Habsburků. Vykládá ho jako další v řadě účelových spojenectví majících zabezpečit jejich město a s ním spojené specifické vnitřně provázané společenství (jmenovitě zajistit jeho osvobození od habsburské nadvlády). Je přesvědčen, že nikdy neměli širší srbské národní cíle převzít za své, v čemž se v podstatě shoduje s biskupem Nikodimem Milašem.⁸⁴

Dubrovničtí měšťtí obyvatelé měli být provázáni sociálními vazbami a udržovat specifické zvyky. Tyto zvyky nebyly omezeny jen na aristokraty, jako byli Pucićové, měly být vlastní i představitelům angažovaných městských vrstev, např. Luko Zoremu. Jednalo se mj. o ritualizované přísné stolovací společenské zvyky.⁸⁵ Podle dobových zpráv měl obyvatele města Dubrovníku charakterizovat převažující pocit pospolitosti, spojený se specifickou mentalitou a náhledem na sebe samé i na vnější svět. Zmíněné se mělo však podle dobových svědectví do počátku 20. století výrazně oslabit a pocit sociální soudržnosti se měl do značné míry vytratit. Vliv mělo také v jejich případě vystěhovalectví. Víceero místních intelektuálů z řad katolických Srbů odešlo do hlavních městských center v jiných zemích spadajících pod duální monarchii, nebo do ciziny.⁸⁶

katolici. Istine i zablude, Zagreb 2011, s. 108, 303-307; MILUTINOVIĆ Kosta N., *O pokretu Srba katolika u Dalmaciji, Dubrovníku i Boki Kotorskoj 1848-1914*, in: *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 1*, ed. KRESTIĆ, Vasilije Đ., Beograd 1989, s. 47-48.

⁸⁴ TOLJA Nikola, *Dubrovački Srbi katolici. Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 60-78, 186-187, 200-202, 365, 581-587, 591.

⁸⁵ Zmíněné měl zaznamenat Vatroslav Jagić, známý chorvatský jazykovědec spojující ije-kavštinu se Srby, ale zároveň usilující o dílčí přizpůsobení Karadžičovy jazykové normy ilyrskému pravopisu. Jeho osobní poznání předních Srbů katolíků ho nepříjemně zaskočilo, protože v nich pravděpodobně viděl přesvědčené liberály a zmíněnou archaickou etiketu zřejmě nečekal. LIGORIO Orsat, *Pero Budmani, predavanje povodom 100-godišnjice smrti*, dostupné na http://.academia.edu/12105768/Pero_Budmani, zobrazeno 29. 11. 2016; BANAC Ivo, *Hrvatsko jezično pitanje*, Zagreb, 1991, s. 86.

⁸⁶ GRIJAK Zoran - ĆOSIĆ Stjepan, *Figure politike. Lujo Vojnović i Robert William Seton-Watson*, Zagreb 2012, s. 25, LIGORIO Orsat, *Pero Budmani, predavanje povodom 100-*

Katoličtí Srbové dokázali dubrovnický lokální patriotismus přirozeně integrovat do prosrbské agitace, za přímé podpory vedoucích místních liberálních pravoslavných Srbů. V uvedeném duchu působil současně prosrbský i jihoslovansky zaměřený Slovinac, zejména ale literární časopis Srđ vydávaný společně Antunem Fabricem a Lukou Zorem. V něm bylo oslavováno současně srbství a lokální patriotismus. Jejich snaha seznámit široké vrstvy srbského národa s dubrovnickým kulturním dědictvím mohla ovšem mnohé řadové srbské čtenáře jen v omezené míře oslovovat, což vyvolalo v případě Srđe i dílčí kritiku v srbském prostředí. Postavení těchto agitátorů usnadňovala i ztěžovala skutečnost, že Dubrovník byl prohlášen Srby i Chorvaty za klenot národní kultury obou těchto národů. Vyzdvihování srbství Dubrovníku mělo tradici již od doby během působení ilyrismů, a to v rámci oslavy místního kulturního a historického dědictví. Nicméně v dalších letech věnovali Chorvati Dubrovníku již menší pozornost, ve zkoumaném období se ale znovu k němu začali otevřeně hlasitě hlásit, a to nejen v souvislosti s posrbštěním nezanedbatelné části jeho obyvatel. Pro vedoucí kruhy místního srbského národního hnutí představoval zájem o Dubrovník podstatnou část jejich politického programu. Srbský kult Dubrovníku tak měl hranice mezi lokálním srbským patriotizmem a „oficiálním“ srbským postojem stírat. (Na sdílení a oslavě lokálních srbských tradic nebylo nic výjimečného, zmínit lze dobový kult Černé Hory, případně Bosny, které podporovali i Srbové katolíci. D. S.). Předmětem sporů se staly kromě Dubrovníku i významné historické kulturně činné osobnosti z někdejší benátské části Dalmácie. Byli to tamní katolíci nárokovaní Chorvaty, jako byl například dalmatský literát Kačić. Oslavy jejich výročí a budování památníků se tak staly demonstrací nároků v rámci pokusů o jejich „zpětnou“ nacionalizaci. Sava Bjelanović měl mj. v této souvislosti prohlásit Dubrovník kulturním novým Kosovem (ve smyslu bojiště). Dubrovník byl nazýván také srbskými Aténami (i když si tento název nárokoval současně Novi Sad, jenž byl ale skutečně spojen s rozvíjející se srbskou kulturou). Přímé spojování srbství s regionalismem (v rámci jihoslovanského národa) bylo spjato také s Dubrovníkem, jmenovitě s intelektuály

godišnjice smrti, dostupné na http://www.academia.edu/12105768/Pero_Budmani, zobrazeno 29. 11. 2016.

sduženými kolem listu Slovinac, kteří se pokusili orientaci na srbství, jihoslovanství a Dubrovnik pevně propojit.⁸⁷

Místní katoličtí Srbové přitom nevystupovali jen jako propagátoři a srbizátoři historického dědictví přímo spojeného s elitou Dubrovnické republiky. Podporovali též srbský nárok na kulturní odkaz spojený se Slovany obývajícími venkovské oblasti někdejší republiky. Na jeho základě katoličtí Srbové i jejich pravoslavní podporovatelé dokazovali srbství celé dubrovnické oblasti. Uvedené sloužilo také k podpoře její prezentace jako původní ijekavské jazykové oblasti. Jejich protivníky byli chorvatští aktivisté a vědci, kteří se snažili dokazovat, že naopak v oblasti Dubrovníku se mělo původně hovořit čakavsky, činili tak mj. při obhajobě chorvatských historických nároků na zmíněnou oblast. Zvláštní pozornost byla obecně věnována ze srbské strany zvykům a sociálním kulturně podmíněným vazbám mezi obyvateli vesnického zázemí Dubrovníku. Jednalo se mj. o kumstvo, krsnou slavu, specifické vánoční obyčeje. Ty bývaly rozšířeny zejména mezi Srby, sdílela je ale s nimi i část dalmatských katolíků, zejména vesničanů z dubrovnické oblasti (viz výše). Jejich výskyt tak byl dalmatskými Srby vykládán jako nesporný důkaz srbství jejich katolických nositelů.⁸⁸

⁸⁷ MIHALJEVIĆ Josip, *Baltazar Bogišić između hrvatstva i srpstva (u kontekstu nacionalno-integracijskih tokova druge polovine 19. st.)*, in: Baltazar Bogišić i njegovo doba u intelektualnohistorijskoj perspektivi, zbornik radova, ed. ROKSANDIĆ Drago - JANKOVIĆ Branimir, Zagreb 2012, s. 34-37; RAJČIĆ Tihomir, *Srpska politika u Dubrovniku u XIX. stoljeću (Njeni korijeni, uspon i pad od 40-ih godina do 1899.)*, Zbornik Stijepa Obada, ed. TROGRLIĆ Marko - VRANDEČIĆ Josip - BRALIĆ Ante - LUKŠIĆ Mislav Elvis, Zadar - Split - Zagreb 2010, s. 472-473; MILUTINOVIĆ Kosta N., O pokretu Srba katolika u Dalmaciji *Dubrovníku i Boki Kotorskoj 1848-1914*, in: Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 1, ed. KRESTIĆ, Vasilije Đ., Beograd 1989, s. 63-69; TOLJA Nikola, *Dubrovački Srbi katolici. Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 537-538; Rešetarovi a Bogišićovi vadila naopak tendencnost listu. MIHALJEVIĆ Josip, *Baltazar Bogišić između hrvatstva i srpstva, (u kontekstu nacionalno-integracijskih tokova druge polovine 19. st.)*, in: Baltazar Bogišić i njegovo doba u intelektualnohistorijskoj perspektivi, zbornik radova, ed. ROKSANDIĆ Drago - JANKOVIĆ Branimir, Zagreb 2012, s. 32-33, 36.

⁸⁸ TOLJA Nikola, *Dubrovački Srbi katolici. Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 135-146, 310-316; ČOSIĆ Stjepan, *Nacija u stranačkim ideologijama. Primjer Dubrovnika potkraj 19. stoljeća*, in: Dijalog povjesničara - istoričara 3, ed. FLECK Hans Georg - GRAOVAC Igor

Souviselo to s programem dalmatské srbské politické strany „každému to jeho“ (viz níže), jehož součástí bylo právě přivlastňování si kulturního dědictví celého dubrovnického historického regionu.

Ne všichni Srbové katolíci ale podporovali místní srbskou politickou stranu, respektive nestáli na vyhraněných srbských národních pozicích. Ke komunitě katolických Srbů se přitom také hlásili, dokonce bývali skrze svoje aktivity do ní silně integrováni. U některých z nich totiž výrazně ovlivňovalo jejich vztah k srbsství jejich těsné sepětí s jihoslovanstvím. Zajímavý případ představuje Baltazar Bogišić, který stál přednostně na jihoslovanských pozicích. Pro něj znamenalo přihlášení se k srbskému „plemenu“ jen pouhé vyjádření genetického původu, měl k němu jen vlažný vztah. Navzdory svému intenzivnímu zapojení do komunity katolických Srbů neměl potřebu vyzdvihovat nějaká srbská národní specifika. Naopak se severodalmatskou komunitou katolických Srbů spojený Ivo Cippico dal v roce 1914 najevo, že ačkoli větší část svého života hlásil k Srbům, měl se prý trvale považovat i za příslušníka chorvatského plemene na základě svojí jihoslovanské identity. Původně měl být přitom jihoslovansky smýšlejícím Chorvatem (před svým ovlivněním Grubkovičem, k chorvatství jej měl přivést tehdy Matas, nicméně chorvatská idea mu neměla poskytnout naplnění ani podnítit dostatečné zaujetí). Medo Pucić, jeden ze dvou prvních katolických Srbů, dokonce prý v závěru života svoje srbsství opustil výměnou za jihoslovanství. Nikša Gradi měl před smrtí přejít podle Lukežiče na pozici národně nevyhraněného dubrovnického patriota. Rajčić předpokládá dokonce jeho příklon k chorvatství. Gradi sám měl ale tehdy vyjadřovat silné znechucení z hašteření srbských a chorvatských nacionalistů v Dubrovniku.⁸⁹ Též Matija Ban žijící v Srbsku

Zagreb 2001 s. 59; MILUTINOVIĆ Kosta N., *O pokretu Srba katolika u Dalmaciji, Dubrovniku i Boki Kotorskoj 1848-1914*, in: *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 1*, ed. KRESTIĆ, Vasilije Đ., Beograd 1989, s. 46.

⁸⁹ LUKEŽIĆ Irvin, *Posljednji dubrovački vlastelin-pjesnik Nikša Matov Gradi (1825-1894)*, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske Akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 46, 2008, s. 137; RAJČIĆ Tihomir, *Sava Bjelanović i njegova struja u Srpskoj stranci u Dalmaciji 80 - ih godina XIX. (vjerska gledišta)*, *Croatica Christiana periodica* 30/58, 2006, s. 179; RAJČIĆ Tihomir, *Srpska politika u Dubrovniku u XIX. stoljeću (Njeni korijeni, uspon i pad od 40-ih godina do 1899.)*, *Zbornik Stijepa Obada*, ed. TROGRLIĆ Marko - VRANDEČIĆ Josip - BRALIĆ Ante - LUKŠIĆ Mislav Elvis, Zadar - Split - Zagreb 2010, s. 475,

na přelomu století vyjadřoval přímou podporu pokrokové omladině hlásající integrální jihoslovanství.⁹⁰ Ve své době relativně známý dubrovnický katolický Srb Ivan Stražičić se zase v 90. letech přímo přihlásil k Chorvatům; měl při tom zdůrazňovat svoje sepětí s jihoslovanskou myšlenkou. Podobným vývojem prošel i známý literát Ivo Vojnović. Jeho otec Kosta Vojnović měl odmítnout srbství mnohem dříve, v 70. letech byl již chorvatským nacionalistou silně podporujícím Pavlinoviće. Jihoslovanstvím byl značně ovlivněn též známý dalmatský katolickosrbský jazykovědec Milan Rešetar se silnými vazbami na chorvatské prostředí. Jihoslovanství do značné míry preferovali i dva původní propagátoři katolického srbství na dubrovnickém gymnáziu, Luko Zore a Pero Budmani (Castrapelli zemřel předčasně již v roce 1885). Budmani dokonce až do své smrti v roce 1914 zachovával k dalmatské srbské straně odmítavý přístup. Prohlašoval, že je jen stoupenec kulturního a nikoli politického srbství. Ještě výrazněji se angažoval v „jihoslovanském zájmu“ Luko Zore. Až do roku 1901 byl členem a voleným zástupcem za Národní stranu, od roku 1889 vystupující pod jménem Chorvatská národní strana. V některých významných dílčích otázkách podporoval svoje srbské rivaly z Národní srbské strany (jako v případě podpory Karadžićova pravopisu), jeho postoje byly jinak blízké Miho Klaićovi. Řady Chorvatů opustil právě až v roce 1901, aby se několik let před svou předčasnou smrtí přímo zapojil do srbského národního hnutí. Všechny tři propagátory z dubrovnického gymnázia spojovalo na přelomu 70. a 80 let působení v časopisu Slovinac (přesněji v letech 1878-1885), pod vedením Medo Puciće a s podporou Matiji Bana. V tomto periodiku nabízeli současně svoji vizi jihoslovanství a oslavu srbství, snažili se obojí uvést ve vzájemně obohacující soulad. Základem tohoto smíru mělo být přijetí spo-

pozn. 27, 480, pozn. 46; MIHAJLEVIĆ Josip, *Baltazar Bogičić između hrvatstva i srpstva (u kontekstu nacionalno-integracijskih tokova druge polovice 19. st.)*, in: Baltazar Bogičić i njegova doba u intelektualnohistorijskoj perspektivi, ed. ROKSANDIĆ Drago - JANKOVIĆ Branimir, Zagreb 2012, s. 30-31; MUŽIĆ Ivan, *Hrvatska politika i jugoslavenska ideja*, Split 1969, s. 67; JOVANOVIĆ Miljko, *Ivo Ćipiko, Život i književni rad*, Niš 1980, s. 40-41,49.

⁹⁰ Zde se ovšem nabízí otázka, jak odlišit jihoslovanství založené na vnitřním přesvědčení a jihoslovanství sloužící jako médium k vzájemné srbsko-chorvatské dohodě a spolupráci na zemské úrovni. Blíže o tom bude pohovořeno v této souvislosti v poslední kapitole. D. S.

lečného jména (národ „slovinski“), které v předešlých staletích sloužilo k pojmenování místní slovanské populace, jak v Dalmácii, tak i v samotném Dubrovniku (proto bývá jejich iniciativa přímo spojována s dubrovnickým regionalismem). Dokonce se snažili neúspěšně získat podporu i od Mihovila Pavlinoviće, jenž v první polovině 60. let toto pojmenování propagoval. V následujících letech však jejich někdejší žáci a blízcí spolupracovníci dali víceméně přednost konfrontačnímu přístupu, v souladu s programem srbské strany, kterou podpořili. Ovšem i mezi nimi byli důslední zastánci jihoslovanské národní jednoty, byť spojené s přednostním zájmem o přímou podporu srbských politických zájmů.⁹¹ Až na začátku 20. století došlo k zpětnému posunu, když se dubrovničtí katoličtí Srbové i celá srbská strana v rámci nové spolupráce s Chorvaty přeorientovali na prezentaci Dubrovniku jako

⁹¹ TOLJA Nikola, *Dubrovački Srbi katolici. Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 108-109, 436-437, 444, s. 109, pozn. 225, 346-347, pozn. 834, 435-436, 545; MIHALJEVIĆ Josip, *Baltazar Bogišić između hrvatsva i srpstva (u kontekstu nacionalno-integracijskih tokova druge polovine 19. st.)*, in: Baltazar Bogišić i njegovo doba u intelektualnohistorijskoj perspektivi, ed. ROKSANDIĆ Drago - JANKOVIĆ Branimir., zbornik radova, Zagreb 2012, s. 38; RAJČIĆ Tihomir, *Srpska politika u Dubrovniku u XIX. stoljeću (Njeni korijeni, uspon i pad od 40-ih godina do 1899)*, Zbornik Stijepa Obada, ed. TROGRLIĆ Marko - VRANDEČIĆ Josip - BRALIĆ Ante - LUKŠIĆ Mislav Elvis, Zadar - Split - Zagreb 2010, s. 470. Tzv. studentská omladina patřila již od konce 70. let mezi hlavní podporovatele samostatného srbského působení. S časopisem Slovinac spolupracující intelektuálové jako byl Nikša Gradi a Ivan Stojanović je fakticky přímo podpořili koncem roku 1884, když ovládli s jejich pomocí tzv. dubrovnickou čítárnu (Štionicu), fungující jako místní organizační buňka Národní strany. Jejím jménem pak mj. vzdali hold Ljubišovi, jejich „mateřskou“ Národní stranou nenáviděnému a Srbskou národní stranou oslavovanému symbolu srbského odporu. RAJČIĆ Tihomir, *Srpska politika u Dubrovniku u XIX. stoljeću (Njeni korijeni, uspon i pad od 40-ih godina do 1899)*, Zbornik Stijepa Obada, ed. TROGRLIĆ Marko - VRANDEČIĆ Josip - BRALIĆ Ante - LUKŠIĆ Mislav Elvis, Zadar - Split - Zagreb 2010, s. 474-475; POPOV Čedomir - ĐJORĐEVIĆ Dimitrije - ĐJORĐEVIĆ Novica - MIKIĆ Đorđe - MILUTINOVIĆ Kosta - KRESTIĆ Vasilije - RADENIĆ Andrija - EKMEČIĆ Milorad, *Istorija srpskog naroda VI/1*, Beograd 1994, s. 349-351; PETROVIĆ Rade, *Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću. Narodna stranka i nacionalno pitanje 1860-1880*, Sarajevo - Zagreb 1982, s. 148-157.

hlavního celojugoslávského centra kultury.⁹² Katoličtí Srbové v sporech o Dubrovnik vystupovali jako „správní“ vykladači s nimi samotnými spojeného kulturního dědictví. V téže pozici se ocitali i Chorvaté či Jihoslované, kteří s nimi sdíleli původ a s ním spjaté kulturní a historické vazby, takže hlavní roli pak u všech hrál subjektivní výklad jejich vlastních kořenů

Jihoslovanské myšlenky se plně prosadily v praktické politice až na počátku 20. století, v rámci srbské strany i s ní spojené dubrovnické srbokatolické elity. V důsledku přijetí tzv. politiky nového kurzu došlo k ústupku od dřívějšího stranického programu a s ním souvisejícího výhradního nároku na dubrovnické kulturní dědictví. Dubrovnik byl nově prezentován jako společné jihoslovanské kulturní centrum. O tuto změnu se měli zasloužit mj. právě reprezentanti katolických Srbů prosadivší se ve vedení srbské strany. Podle Tolji měli sledovat své vlastní zájmy, jmenovitě zastavení setrvalého kulturního úpadku svého domovského regionu i vyřešení s ním spojených ekonomických problémů.⁹³

Při volbě srbství byly u katolických Srbů propojené osobní a kolektivní motivy. Dost často se jednalo o hledání nového přístupu ke svým vlastním kořenům, který by jim pomohl obstát v měnícím se světě. Chtěli uchovat to, čeho si z jimi sdíleného historického a kulturního odkazu spojeného společenstvím nejvíce cenili, důraz kladli hlavně na slavnost a lokální svébytnost. Je třeba ale přiznat, že byli v situaci, kdy každá volba národní identity znamenala inovaci. Jak se zdá, byly pro ně hlavní

⁹² TOLJA Nikola, *Dubrovački Srbi katolici. Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 423-427; BANAC Ivo, *The Confessional Rule and the Dubrovnik Exception, The Origins of the Serb-Catholic Circle in Nineteenth-Century Dalmatia*, *Slavic review* 42, 1983, s. 459, 473; MILUTINOVIĆ Kosta N., *O pokretu Srba katolika u Dalmaciji, Dubrovniku i Boki Kotorskoj 1848-1914*, in: *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 1*, ed. KRESTIĆ, Vasilije Đ., Beograd 1989, s. 64-69.

⁹³ TOLJA Nikola, *Dubrovački Srbi katolici. Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 423-427; BANAC Ivo, *The Confessional Rule and the Dubrovnik Exception. The Origins of the Serb-Catholic Circle in Nineteenth-Century Dalmatia*, *Slavic review* 42, 1983, s. 459, 473; MILUTINOVIĆ Kosta N., *O pokretu Srba katolika u Dalmaciji, Dubrovniku i Boki Kotorskoj 1848-1914*, in: *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 1*, ed. KRESTIĆ, Vasilije Đ., Beograd 1989, s. 64-69.

oporou vazby na sociální prostředí, jemuž byla primárně chorvatská identita cizí. V severní části země šlo o městská centra spjatá s obdobně smýšlejícími autonomisty (k nimž někteří původně i patřili). V případě Dubrovníku se naopak jednalo o region spojený s vlastní historickou tradicí, kterou za daných podmínek nebylo možné samostatně rozvíjet. Stejně jako na severu byli příjemci srbství obyvatelé místních městských center, kteří se z rurální většiny populace více či méně etnicky i sociálně vydělovali.

Dalmatští katoličtí Srbové představovali zřejmě i poměrně široké společenství, co do počtu i co do sociální skladby. Jejich převážné sepětí s Dubrovníkem a s ním spojená podpora místního regionalismu nenarušovaly jejich praktickou integraci do širší srbské komunity. Umožnila to srbská oslava kulturního odkazu tohoto regionu, která jejich cítění vyzdvihla jako přímou součást srbského národního dědictví. Srbům nebyla cizí představa, že jejich národní velikost zčásti pramení z lokálního odkazu, jehož prvotní nositelé pak měli být obzvláště zasloužilými členy národního společenství (jako v případě Černé Hory). Jak hodlám dále přiblížit, podpora dalmatského a dubrovnického regionalismu souvisela mj. s úsilím o zajištění přijatelného kolektivního statusu pro celou srbskou komunitu. Jejich vyzdvihování byla součástí boje za uznání historické a etnické svébytnosti místní srbské komunity, jak v rámci celé Dalmácie, tak i v rámci srbského národa. Chtěli využít s nimi spojený antagonismus k Chorvatům a využít jejich podpory k ospravedlnění a prosazení svých nároků.

6.5 Příčiny omezeného úspěchu katolického srbství

Co způsobilo, že se srbská identita ve větší míře neujala v Dalmácii, ba dokonce ani v Dubrovníku? Chorvatští badatelé jako Čosić zdůrazňují, že dalmatští i dubrovničtí katolíci měli být skrze svoji církev a kulturní vazby spojeni s Chorvatskem, a proto víceméně předurčení ke kroatizaci. Početně omezená srbizace měla být jen odchylkou, správnost svého názoru dokládají právě zánikem místní katolicko-srbské komunity v průběhu 20. století. Srbští historici naopak kladou důraz na vliv nepřátelské propagandy ze strany katolické církve, výměnu místního obyvatelstva (hlavně přistěhovalců sedláků-Chorvatů do měst) a nevstřícný přístup vlád-

ní moci. Ivo Banac klade důraz i na nevyváženou sociální skladbu jejich komunity, na její sepětí právě s intelektuály a vyššími vrstvami. Chorvatští historici Ivo Perić, Vlaho Benković, Nikola Tolja a srbský badatel Rade Petrović navíc upozorňují i na těžký sociální konflikt spojený s dubrovnickou oblastí, kde na jedné straně stáli příslušníci velkostatkářské elity a na druhé tamní na nich závislí sedláci. První tři z nich poukazují na propojení zmíněného sociálního střetu se srbsko-chorvatským konfliktem, aniž by přikročili ke komplexnímu rozboru všech souvislostí. Přistoupení části katolíků k srbskému hnutí ovlivňoval dobový široce reflektovaný spor, zda je se srbskou identitou spojitelná katolická pobožnost. Podle kritiků srbizace místních katolíků se mělo obojí vylučovat. Srbská národní identita měla být natolik provázaná s pravoslavnou vírou, že její přijetí mělo vystavovat katolické věřící tlaku ke konverzi k pravoslaví. Římskokatoličtí Srbové prý měli upozadovat zájmy své církve ve prospěch pravoslavné, případně projevovat neposlušnost ke svým vedoucím duchovním autoritám.⁹⁴ Na uvedené měla vliv také snaha místních politicky angažovaných duchovních o spojení podpory zájmů katolické církve s chorvatským národním hnutím. Původcem této strategie byl právě Mihovil Pavlinović, jenž ji začal realizovat již v 60. letech, tedy ještě před zformováním katolicko-srbské komunity. Nakolik tedy srbizace katolíků ovlivnila jejich vztah k víře a naopak?

⁹⁴ GRIJAK Zoran - ČOSIĆ Stjepan, *Figure politike. Lujo Vojnović i Robert William Seton-Watson*, Zagreb 2012, s. 25; TOLJA Nikola, *Dubrovački Srbi katolici. Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 246-247, 481, 489; MILUTINOVIĆ Kosta N., *Vojvodina i Dalmacija. 1760-1914*, Novi Sad, 1973, s. 244-246; MILUTINOVIĆ Kosta N., *O pokretu Srba katolika u Dalmaciji, Dubrovniku i Boki Kotorskoj 1848-1914*, in: Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 1, ed. Krestić, Vasilije Đ., Beograd 1989, s. 37-38; MILOVANČEV Nikola, *Don Jakov Grupković (1833-1911) - sveštenik, pedagog, filolog i nacionalni radnik*, in: Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 4, ed. Krestić, Vasilije Đ., Beograd 1999, s. 65-69; PETROVIĆ Rade, *Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću. Narodna stranka i nacionalno pitanje 1860-1880*, Sarajevo - Zagreb 1982, s. 40, 250; BENKOVIĆ Vlaho, *Uloga dubrovačke politike u stvaranju „novog kursa“ (1903-1905)*, Dubrovnik 2009, s. 46, 64-67; PERIĆ Ivo, *Dalmatinski sabor 1861-1912 (1918) god*, Zadar 1978, s. 220-226; BANAC Ivo, *The Confessional Rule and the Dubrovnik Exception. The Origins of the Serb-Catholic Circle in Nineteenth-Century Dalmatia*, *Slavic review* 42, 1983, s. 448,473.

Katoličtí Srbové byli viněni ze ztráty pobožnosti, což ale vyvracejí dobové zprávy. Matija Ban byl sice deistou, ovšem z církve formálně nevystoupil s ohledem na „tradiční vazbu“ (katolictví bylo pevnou částí dubrovnických tradic). Naopak Medo Pucić byl znám jako silně nábožensky založený katolík. Představitelé katolických Srbů ze Srbské národní strany se účastnili aktivně duchovního života v rámci svých farností společně s dalšími spoluvěřícími. V jeho rámci katoličtí Srbové spolupracovali s místními Chorvaty a nevyhraněnými katolíky. Politický boj se neměl výrazněji dotknout vnitřního života jejich náboženských obcí. Na druhou stranu se ocitli ve vážném střetu se svými duchovními nadřízenými dva snad nejvlivnější katoličtí kněží z jejich řad, Jakov Grubković i Ivan Stojanović. Do zásadního konfliktu se dostal se svojí církví především Grubković, třebaže i Stojanović značně kontroverzně reagoval na proti němu vedené výpady. Spíše výjimečný případ měl představovat Ljubomir Vuličević, jenž nejen odešel z řádu (což učinil i Grubković), ale hlavně konvertoval k valdenství (Grubković kněžskému stavu a víře věrný zůstal). Právě Vuličević dostával na počátku 80. let poměrně velký prostor v srbském stranickém listu, kde v rámci národní propagandy velmi tvrdě kritizoval katolickou církev.⁹⁵

⁹⁵ BOŽIĆ Sofija, *Politička misao Srba u Dalmaciji. Srpski list/glas 1880-1904*, Beograd 2001, s. 65, 209; MILOVANČEV Nikola, *Don Jakov Grupković (1833-1911) - sveštenik, pedagog, filolog i nacionalni radnik*, in: *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 4*, ed. KRESTIĆ Vasilije Đ., Beograd 1999, s. 68-69; TOLJA Nikola, *Dubrovački Srbi katolici. Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 177, 180-184; Grubković opustil svůj řád s podporou biskupa Strossmayera v souvislosti se svojí širší politickou činností. Později mu ale bylo zakázáno sloužit mše kvůli jeho aktivitám a s nimi souvisejícím střetům s autoritami, což platilo skoro až do jeho smrti v roce 1911. Těžce nemocný děkan Ivan Stojanović se zase těsně před svojí smrtí v roce 1900 ocitl ve sporu se svými kanovníky a následně i biskupem. Jednalo se přitom o vyústění dřívějšího pnutí. Oslovení v čele s pravašem Liepopillim odmítli převzít jeho povinnosti po dobu jeho nemoci. (Zřejmě ho chtěli donutit k odstoupení. D. S.) Jako odpověď na jeho žádost poslali nadřízenému biskupovi Marcellíovi dopis ospravedlňující jejich nevstřícnost s připojenou výhrůžkou. Pokud by prý biskup jejich důvody neakceptoval, byli ochotni si na něj stěžovat u jemu nadřízených autorit. Svoje odmítnutí odůvodňovali dřívější Stojanovićovou podporou nepřátel církve (odkazy na Srbskou národní stranu) a rovněž jeho literární tvorbou, kdy měl v ní řešit témata snižující jeho důstojnost katolického kněze (anekdoty se sexuálním podtextem). Biskup jim měl dát zčásti za pravdu, když Stojanoviće

Na postavení katolických Srbů měl zřejmě vliv dobový postoj nejvyššího vedení katolické církve. Jemu měla vadit již předešlá spolupráce mezi katolíky a pravoslavnými v rámci Národní strany, zejména v souvislosti s jejím bojem za odstranění zákonných omezení činnosti pravoslavné církve. Státního tajemníka papežského státu kardinála Antonelliho tak v roce 1865 pobuřoval její stávající rozvoj (mj. stavba nových kostelů, zlepšení finančního zabezpečení popů ze státních dotací) a burcoval papežského nuncia ve Vídni, aby více podnítil katolické biskupy v Dalmácii na obranu katolictví. O vztahu srbství a katolicismu pojednává i obširná zpráva vyslance Svaté stolice v Bělehradu datovaná snad do roku 1878. V ní se píše o neoddělitelném spojení srbství a pravoslaví, o politizaci srbské pravoslavné církve a o srbských učebnicích zeměpisu, kde jsou země obývané mnohými katolíky prohlášeny za srbské, jmenovitě Bosna, Slavonie, Istrie a Dalmácie. Vyzdvihl zejména srbskou nenávisť ke katolické církvi. Podněcovat jí mělo srbské vidění katolické církve jako překážky v realizaci srbské národní myšlenky. Změnu by prý umožnilo jen opuštění stávajícího odporu katolické církve k rozvoji srbského hnutí.⁹⁶ K posunu v přístupu katolické církve došlo v souvislosti s obnovením barského arcibiskupství se sídlem v Černé Hoře, jež mělo nominálně zajišťovat duchovní správu Srbů (srbské arcibiskupství). V jeho čele stanul chorvatský prelát, jenž byl relativně vstřícný k srbským nárokům. Z iniciativy knížete Nikoly se angažoval v zájmu dalmatských Srbů katolíků v tzv. Svatojeronýmské aféře z roku 1901, jejíž podstatou byl zpolitizovaný spor o název římské duchovní instituce pečující o katolické věřící z jihoslovanské části

za někdejší literární aktivity pokáral. Neposkytl mu oporu, kterou naopak on od něj očekával. Stojanović předal těsně před smrtí všechny podklady Fabricovi, který je pak na jeho žádost zveřejnil s velmi kritickým komentářem. TOLJA Nikola, *Dubrovački Srbi katolici. Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 67, 268, 497-499, 506-510; MILOVANČEV Nikola, *Don Jakov Grupković (1833-1911) - sveštenik, pedagog, filolog i nacionalni radnik*, in: Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 4, ed. KRESTIĆ, Vasilije Đ., Beograd 1999; MILUTINOVIĆ Kosta N., *O pokretu Srba katolika u Dalmaciji, Dubrovniku i Boki Kotorskoj 1848-1914*, in: Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 1, ed. KRESTIĆ Vasilije Đ., Beograd 1989, s. 39-41.

⁹⁶ CETNAROWICZ Antoni, *Narodni preporod u Dalmaciji. Od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i srpskoj nacionalnoj ideji*, Zagreb 2006, s. 164, 232.

habsburské monarchie. Srbové usilovali, aby se opět nazývala „ilyrskou“ a nikoli „chorvatskou“.⁹⁷

Nicméně v místním prostředí se mezi vysokým duchovenstvem prosazovaly dlouhodobě opačné tendence. Katoličtí Srbové mohli počítat s přímou oporou jen od některých prelátů s jihoslovanským zaměřením. Řadil se k nim Uccellini Tise a v roce 1893 zesnulý dubrovnický biskup Mato Vodopić, kterého s katolickými Srby spojovala i spolupráce v časopisu *Slovinac*. V srbochorvatském jazykovém prostoru získal i mezi katolickými preláty převahu směr identifikující se přímo s chorvatským národním hnutím. Systematické podpory se mu začalo dostávat od církevního kongresu svolaného v roce 1900 v Záhřebu, jehož výsledky právě Srbové katolíci odsoudili.⁹⁸ Katoličtí kněží byli navíc přímo zapojeni v tamních chorvatských stranách na významných pozicích nebo přinejmenším se výrazným způsobem podíleli na jejich prezentaci. Knězem byl zakladatel a předseda Čistých pravašů Ivo Prodan i jejich

⁹⁷ Šlo o spor o pojmenování kněžského Institutu sv. Jeronýma pečujícího od 15. století o poutníky v Římě a určeného pro obyvatele tzv. Ilyrica - Bosny, Chorvatska a Dalmácie. Ten byl papežem v roce 1901 oficiálně přejmenován z „ilyrského“ na „chorvatský“ a po jednáních následně v roce 1903 znovu označen původním jménem. Stalo se tak mj. po dřívějších protestech italských nacionalistů násilně obsadivších budovu Institutu a podpořivších následně v této věci Černou Horu. Ta vystupovala formálně jako obránce zájmů katolických věřících z Dalmácie spadajících původně pod černohorské barské arcibiskupství. BOŽIĆ Sofija, *Politička misao Srba u Dalmaciji. Srpski list/glas 1880-1904*, Beograd 2001, s. 207, 209; STRECHA Mario, *Collegium hyeronimianum pro Croatica gente. Svetojeronimska afera*, Journal - Institute of Croatian History 28/1, 1996, s. 158-160, 177-187; BOŽIĆ Sofija, *Politička misao Srba u Dalmaciji. Srpski list/glas 1880-1904*, Beograd 2001, s. 207, 209; TOLJA Nikola, *Dubrovački Srbi katolici. Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 111, pozn. 234, 293-295, 317- 318.

⁹⁸ Samotný kongres byl svolán sice z iniciativy papeže v souvislosti s problematikou boje proti materialismu, na něm byly vytyčeny cíle církevní podpory chorvatského národního hnutí. TOLJA Nikola, *Dubrovački Srbi katolici. Istine i zablude*, Zagreb 2011, 480-481, EKMEČIĆ Milorad, *Stvaranje Jugoslavije 1790-1918*, Beograd 1989, s. 366-367, 400-403; BENKOVIĆ Vlaho, *Uloga dubrovačke politike u stvaranju „novog kursa“ (1903-1905)*, Dubrovnik 2009, s. 115-116; MILUTINOVIĆ Kosta N., *Vojvodina i Dalmacija. 1760-1914*, Novi Sad, 1973, s. 292-293.

nejvýznamnější dubrovnický představitel Jozo Crnica, jenž byl kanovníkem dubrovnické kapituly. Vlivným členem Národní strany a pak Chorvatské národní strany se stal Juraj Biankini, někdejší blízký spolupracovník Mihovila Pavlinoviće zemřelého v roce 1887. Právě Biankini byl velmi aktivním vedoucím představitelem jejího křídla tíhnoucího k chorvatskému nacionalismu, následně se stal v roce 1894 členem Supilovy Strany práva. Nicméně právě on podpořil v roce 1905 sloučení Supilových pravašů a Chorvatské národní strany v novou jihoslovansky zaměřenou Chorvatskou stranu, jejímž specifíkem bylo odmítnutí původní myšlenky chorvatského státního práva a ochota přistoupit na kompromisní srbské požadavky. Díky této změně dalmatští srbští reprezentanti spolupodepsali Zadarskou deklaraci a podpořili Nový kurz. Právě on patřil k nejtvrdějším oponentům ve vyhrocených diskusích se srbskými reprezentanty. V Supilově straně kontrolovali chorvatští nacionalističtí kněží vydávání jejího stranického listu, nová orientace jejího vedení si vynutila její rozchod s většinou z nich. K ní se až do roku 1905 počítal i dubrovnický kanovník Antun Liepopilli, který měl svými aktivitami i osobními vazbami blíž k čistým pravašům a jenž se k nim v uvedeném roce 1905 také přidal. Kněží trvale tvořili významného prostředníka mezi voliči všech tří chorvatských stran a výrazně proto přispěli k zásadnímu oslabení politiky Nového kurzu, když se proti ní a spolupráci se Srby postavili. O síle katolické církve byl přesvědčen i největší dobový srbský literát z Dalmácie Simo Matavulj. Ten již na počátku 70. let osobně sdělil Savovi Bjelanovići, že srbské národní hnutí by svou propagaci nemělo směřovat na místní katolické věřící. Srbský národ by měl prý zůstat omezen jenom na pravoslavné, v opačném případě se obával nepřátelské reakce ze strany představitelů katolické církve. Předpokládal, že srbizaci svých věřících budou brát jako útok na jejich pravověří a budou pak srbské národní hnutí citelně poškozovat.⁹⁹

Katoličtí Srbové své srbství bránili odvolávkami na univerzalistický charakter katolické církve. Za jeho důsledné zastánce se prohlašovali, a naopak z jeho opuštění vinili své souvěrce spojující chorvatství s katolicismem a srbství s pravoslavím. Toto snažení katolických Srbů splývalo do značné míry s oficiálním bojem jejich srbské strany proti klerikalismu. Pod tímto heslem bylo útočeno právě na duchovní angažo-

⁹⁹ TOLJA Nikola, *Dubrovački Srbi katolici. Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 11, s. 73, 117-121, 391, 449-450; MATAVULJ Simo, *Bilješke jednog pisca*, Beograd 1923, s. 25-27.

vané v chorvatském národním hnutí. Srbové katolíci se přitom anachronicky odvolávali na starou dubrovnickou státní tradici, podle níž kněží v Dubrovnické republice nesměli zastávat politické funkce. Katoličtí Srbové se tak stavěli do role údajného obránce pravých tradic církve i Dubrovnické republiky. Katolíci a pravoslavní propagovali ve společné srbské straně oboustranné odmítnutí konverzí, což bylo z pohledu autorit obou zainteresovaných církví také kontroverzní. Někteří významní představitelé katolických Srbů si nicméně pochvalovali svoji konfesní příslušnost, s následnými projevy dílčí nadřazenosti vůči pravoslavným Srbům. Děkan Ivan Stojanović měl dokonce prohlásit, že katolické srbství je lepší než to pravoslavné, protože je prosté náboženské nevráživosti. Uvedenou představu pak svébytně rozvinul Lujo Vojnović. Právě srbství mělo být podle něj v rozporu s nesnášenlivostí a fanatismem šířeným v pravoslavném prostředí, s dost jasnou narážkou na vyloučení Nikodima Milaše a jemu názorově blízkých klerikálů z tohoto okruhu. Odsuzoval formální zachovávání příslušnosti k pravoslavné církvi u nábožensky vlažných formálních pravoslavných věřících, vnímal to jako škodlivou deformaci. Srbští katolíci byli přitom prezentováni jako nositelé náboženské tolerance.¹⁰⁰

Pozitivem katolických Srbů bylo, že přes dílčí omezení vnášeli do svého národního společenství programovou náboženskou toleranci. S ní ale souvisely oboustranné kompromisy, na které představitelé obou církví nebyli většinou připraveni, samotná existence katolických Srbů tak nepřímou vedla k dílčímu vyhocování jejich vzájemného konfliktu.

Pravoslavní a katoličtí Srbové mezi sebou spolupracovali nejen v politické a kulturní sféře, k vzájemnému propojení docházelo i na rodinné úrovni. Právě sňatky mezi pravoslavnými a katolickými Srby vzbuzovaly značný odpor u pravoslavného biskupa Nikodima Milaše. Katoličtí Srbové se dokonce snažili do určité míry podporovat pobožnosti srbských pravoslavných věřících, jako první k tomu přikročil Matija Ban. Jejich cílem bylo posílit u nich srbské národní vědomí, chtěli přitom využít

¹⁰⁰ TOLJA Nikola, *Dubrovački Srbi katolici. Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 187-188, 349-354, 458, 511-514; VOJNOVIĆ Lujo (Dubročanin L. G.), *Srpsko-Hrvacko pitanje u Dalmaciji. Nekoliko iskrenijeh riječi narodu*, U Spljetu 1888, s. 10; BANAC Ivo, *Vjersko „pravilo“ i dubrovačka iznimka. Geneza dubrovačkog kruga „Srba katolika“*, Dubrovnik 33/1-2, 1990, s. 206.

vazby na pravoslavnou víru, respektive na s ní spojenou tradici. Proto vyjadřovali podporu kultu svatého Sávy, nebrali ohled na jeho historické protikatolické zaměření. Sloužily k tomu např. svatosávské slavnosti, které byly pořádané za aktivního podílu Srbů katolíků, například markýze Luka Bonyho, tyto akce měly primárně srbský národně uvědomovací charakter. S katolickými Srby byly spojeny také pokusy o sekularizaci stávajících srbských škol, které byly pod kontrolou pravoslavné církve. Jejím vliv by tak byl oslaben, zde se ovšem jednalo o širší iniciativu vzešlou z liberální frakce jejich strany. Dělo se tak ale již v době, kdy rozhodující slovo měli v Srbské národní straně zástupci konzervativního směru v čele s Milašem. Jejich přičiněním tak kulturní a vzdělávací instituce Srbské bratrstvo zaniklo již po dvou letech v roce 1899. Jejím cílem bylo mj. propagovat srbské sekulární školy. V čele této organizace přitom stál vlivný katolický Srby Ignatije Bakotić. Milaš se sice do značné míry také obával politického vlivu „Srpskeho bratrstva“ ve straně, nicméně jím vyzdvihováním motivem bylo zachování vlivu pravoslavné církve ve školství. Dokonce měl v dané věci využít svých kontaktů na vládní kruhy. Avšak „umírněnější“ sdružení „Srpska zora“ již měla přímou podporu i od konzervativců, dokonce sám Milaš jí měl osobně propagovat. Přitom jejím hlavním organizátorem byl právě velmi vlivný katolický Srb Antun Fabric. Cílem této organizace byla národně uvědomovací činnost spojená s propagací moderního družstevnictví. Srbští katolíci dokonce v oblasti Dubrovníku přímo spolupracovali s místními představiteli pravoslavné církve. Stalo se tak v rámci dalmatské „Matice srpske“ založené roku 1908. Byla zřízena na podnět pravoslavného dubrovnického kupce z odkazu v jeho závěti a spravována místní pravoslavnou občinou. V čele zmíněné instituce však stanuli dva místní katoličtí Srbové, Stjepo Knežević (poslanec za srbskou stranu) a Frano Kulišić.¹⁰¹

¹⁰¹ BOŽIĆ Sofija, *Politička misao Srba u Dalmaciji. Srpski list/glas 1880-1904*, Beograd 2001, s. 90-92; TOLJA Nikola, *Dubrovački Srbi katolici. Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 416-423; MILUTINOVIĆ Kosta N., *O pokretu Srba katolika u Dalmaciji, Dubrovniku i Boki Kotorskoj 1848-1914*, in: Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 1, ed. KRESTIĆ Vasilije Đ., Beograd 1989, s. 47-68; BANAC Ivo, *Vjersko „pravilo“ i dubrovačka iznimka. Geneza dubrovačkog kruga „Srba katolika“*, Dubrovnik 33/1-2, 1990, s. 207; RAJČIĆ Tihomir, *Srbi u Dalmaciji od pravoslavnog tradicionalizma do nacionalnog radikalizma*, disertace, Zadar 2012, s. 83, 152.

Na přijetí či odmítnutí srbské identity měla mít poměrně značný vliv sociální skladba a s ní spojené společenské a ekonomické vazby. S neúspěchem bývá spojována právě nevyvážená sociální struktura komunity katolických Srbů, konkrétně přílišné sepětí s intelektuálními kruhy. V dubrovnickém regionu byl hlavním společenským problémem konflikt tamních nájemců-kmetů s velkostatkářskými pozemkovými vlastníky. Většina z těch druhých byli právě katoličtí Srbové, kteří do roku 1890 vesměs vstoupili do dalmatské srbské strany. Reprezentanti Srbské strany měli snížený zájem o problémy katolických sedláků z řad nájemců a umožňovali přežívání archaických majetkových vztahů také v důsledku spolupráce s autonomisty (v jejichž řadách působila řada velkostatkářů). Třebaže ještě na počátku 80. let měli Srbové navrhovat regulaci zmíněných majetkových vztahů, později naopak podporovali jejich zakonzervování. V tomto ohledu měl být paradoxně v rámci obou iniciativ aktivní katolický Srb Ignatije Bakotić, jehož italská manželka byla velkostatkářského původu. Původně na sněmu předkládal návrhy na odkup statkářské půdy nájemci s následným vypořádáním tradičních finančních dávek, a to za velmi výhodných podmínek pro nájemce. Později ale obhajoval zachování stávajícího stavu. Ignatije Bakotić dokonce na sněmovní půdě prohlašoval existující systém za uchování hodnou součástí historického dědictví a projev místní svébytnosti! Právě statkáři udržovali archaické ekonomické vztahy feudálního charakteru a při tom tvrdě hájili své majetkové zájmy proti svým nájemcům-kmetům. Ti byli nuceni platit za nájem půdy a k tomu jako jeho součástí měli i pracovní povinnosti na velkostatkářské půdě. Velkostatkáři měli po nich vyžadovat plnění jejich závazků i formou represivních zásahů prostřednictvím státní moci. Tyto neutěšené poměry přispívaly jednak k vystěhovalectví, jednak k pokračující pauperizaci zemědělského zázemí Dubrovníku. Přitom Rade Petrović místní poměry již na počátku 60. let charakterizoval jako stav faktické sociální války. Nicméně pro samotné velkostatkáře byla jejich půda předmětem jejich rodové hrdosti. Dříve předkládané řešení jejich konfliktu s kmeti předáním půdy jejím současným uživatelům bylo pro ně nepřijatelné, stejně jako pro jejich protějšky ze severní Dalmácie. Místní vesničané byli přitom nositeli tzv. autentické srbské kultury. Na jejím základě mj. Srbové dokazovali svůj nárok na místní region, ačkoli tito sedláci sami o srbství obecně nejevili zájem. Představitelé z řad elity katolických Srbů navíc hleděli na odmítání srbské identity vesničany jako na něco, čím se dotýční sami degradují. V případě hladových krizí se tamním rolníkům

mělo dostávat významnější humanitární pomoci právě od angažovaných Chorvatů, a to pravašů z řad kněží.¹⁰²

K nacionalizaci sociálního konfliktu přispíval právě zájem čistých pravašů o sociální potřeby dubrovnických vesničanů a podpůrné akce, které organizovali v jejich prospěch. Navíc jejich místní předák Jozo Crnica si ve vesnickém zázemí Dubrovniku zvaném Konavlje vydobyl neobyčejně vysoký kredit, který pak mohl následně zužitkovat při získávání tamních obyvatel pro cíle pravašů.¹⁰³

Katoličtí Srbové tedy tvořili plně integrovanou součást dalmatské srbské strany. Prosazovali se jako dobří organizátoři a osoby s autoritou schopné oslovit i pravoslavné příslušníky svého národa. Při obhajobě svého nového národního vědomí se odvolávali i na obecnější hodnoty, nicméně tak činili tendenčním způsobem v duchu nacionální agitace. Jejich oficiální motiv pro přijetí srbství měl být „uvědomělý“ vztah k rodnému jazyku. Ten ale ustupoval do pozadí před rozvojovými projekty spojenými se srbským národním hnutím. Právě na jazykovém základě si katoličtí Srbové následně budovali silné emotivní pouto ke svému novému národnímu společenství. Jejich podpora srbství neznamenalala vždy přijetí představy o srbské národní a kulturní výlučnosti spojené s Karadžićovým učením. Specifický přístup volili jihoslovanští intelektuálové z Dubrovniku. Kládli důraz na svoje srbství, zároveň ale preferovali jihoslovanství na politické a následně i na kulturní úrovni. Pro ně znamenala srbská identita jen sepětí s regionální tradicí spolu s následným upřednostňováním s ní spojeného kulturního odkazu. Regionálním cítěním byla pro ně nejen jejich náchylnost Dubrovniku, ale i jejich ztotožnění se se Srby jako společenstvím (i srbství bylo pro ně pouhým regionalismem). Nicméně věřili v srbskou svébytnost,

¹⁰² PERIĆ Ivo, *Dalmatinski sabor. 1861-1912 (1918) god*, Zadar 1978, s. 189-193; TOLJA Nikola, *Dubrovački Srbi katolici. Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 98; PETROVIĆ Rade, *Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću. Narodna stranka i nacionalno pitanje 1860-1880*, Sarajevo - Zagreb 1982, s. 40; BENKOVIĆ Vlaho, *Uloga dubrovačke politike u stvaranju „novog kursa“ (1903-1905)*, Dubrovnik 2009, s. 46-47; BANAC Ivo, *The Confessional Rule and the Dubrovnik Exception. The Origins of the Serb-Catholic Circle in Nineteenth-Century Dalmatia*, *Slavic review* 42, 1983, s. 472.

¹⁰³ BENKOVIĆ Vlaho, *Uloga dubrovačke politike u stvaranju „novog kursa“ (1903-1905)*, Dubrovnik 2009, s. 46.

kteřá měla být dána podle nich historickým vývojem a rozvojovým potenciálem. Právě údajný rozvojový potenciál spojený se Srby byl jimi chápán ve smyslu širšího přínosu pro širší region a nikoli národního pohlčení. Nepředstavoval pro ně podnět k asimilaci Chorvatů, ale zdroj chorvatsko-srbského obohacení v kulturní i politické sféře. Pro ně samotné tak představovalo srbství hlavně předmět osobní hrdosti, nikoli impulz k agresivnímu vydělení. Tento přístup měl být nakonec v rámci praktické politiky Nového kurzu akceptován nejen veřejně aktivní částí katolických Srbů, ale i rozhodující částí pravoslavné elity určující směřování Srbské národní strany.

Sami katoličtí Srbové představovali propagandistický triumf místních srbských představitelů. Zároveň ale přispívali k většímu propojení místních Srbů s katolickou většinou, a to jak etnicky (skrže kulturní sdílení), tak i prostřednictvím víry a citových i ekonomických vazeb na domovský region. Podněcovali tak pasivně i aktivně vyostřování srbsko-chorvatského konfliktu. V případě posledních tří jmenovaných pout však poskytovali cestu k vzájemnému sblížení, které se nakonec mělo jejich prostřednictvím uskutečnit.

Hlavní slabostí komunity katolických Srbů byla nevyvážená sociální skladba, ale do značné míry i nevstřícný postoj představitelů jejich církve, která odmítala srbizaci katolických věřících. Většímu šíření srbství mezi katolíky zřejmě do značné míry zabránilo propojení místních představitelů katolické církve s chorvatským národním hnutím. Chorvatští aktivisté z řad kněží tak mohli využít ve svůj prospěch sociálního konfliktu v dubrovnické oblasti, ale i nedůvěry svých duchovních autorit k srbskému národnímu hnutí. Svůj vliv měla zřejmě i nacionální ideologie srbské strany založená víceméně na konfliktu s autoritami katolické církve, což nemohla umenšit ani proklamovaná tolerance a respekt. Katolická církev přitom hleděla dlouhodobě s nedůvěrou již na dřívější propojování zájmů pravoslavných a katolických věřících v Dalmácii, což jen posilovalo konfliktní vystupování konkrétních vlivných představitelů místní srbsko-katolické komunity. Pro plné pochopení významu katolicko-srbské komunity pro místní srbské národní hnutí je třeba přiblížit dobovou strategii Srbské národní strany, což bych rád rozebral v následující kapitole.

7. Spory o srbské národní vymezení a jejich význam

7.1 Přístup oponentů z chorvatských stran k srbské otázce

Hlavním chorvatským oponentem, kterému nová srbská strana musela čelit, byla po většinu sledovaného období Národní strana, po roce 1889 působící pod názvem Chorvatská národní strana. Její specifickou část tvořilo pravašům názorově blízké radikální křídlo. Jeho vůdčím představitelem byl Mihovil Pavlinović a po jeho smrti v roce 1887 hlavně Juraj Biankini. Ten se svými stoupenci v roce 1892 stranu opustil a založil si na sněmu samostatný klub. Samostatně působícím sympatizantem pravašů ale byl již od počátku 80. let také Ivo Prodan. K pravašství se hlásilo od konce 80. let i volné uskupení dubrovnických sympatizantů, od roku 1891 sdružených kolem novin Crvena Hrvatska, jejich vůdčí osobností byl Franjo Supilo. V roce 1894 se spojili s Biankiniho klubem a Prodanem do společné Strany práva. V roce 1898 se následně Prodan oddělil a založil si vlastní Čistou stranu práva (obě strany měly svůj předobraz v Bánském Chorvatsku). Supilova pravašská strana byla v zadarském parlamentu až do počátku 20. století slabě zastoupené, parlamentní nadpoloviční většinu držela právě Národní strana. Teprve po roce 1901 se jí Supilovi pravaši výrazně přiblížili co do počtu mandátů, díky jejímu volebnímu propadu a ztrátě absolutní většiny. Tehdy také na zadarském sněmu poprvé zasedli tzv. čistí pravaši Ivo Prodana.¹⁰⁴

Jihoslovansky smýšlející vedení Národní strany považovalo Srby jen za součást svého národa postrádající objektivní znaky svébytnosti.¹⁰⁵ Srby vyzdvihované národní atributy byly podle nich jen špatně chápané znaky pravoslavné konfesní příslušnosti. Srbům mělo být přiznáno jen právo nazývat sebe samotné, s nimi spojenou pravoslavnou církev a svůj jazyk srbským jménem. Jazyk sdílený s Chorvaty mohl

¹⁰⁴ MACAN Trpimir, *Miho Klaić*, Zagreb 1980, s. 306-307; PERIĆ Ivo, *Dalmatinski sabor. 1861-1912 (1918) god.*, Zadar 1978, s. 56, 111-112; BOŽIĆ Sofija, *Politička misao Srba u Dalmaciji. Srpski list/glas 1880-1904*, Beograd 2001, s. 104.

¹⁰⁵ Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1884 (1885), s. 235.

být označován jako srbský v případě, když se hovořilo o jeho „srbských „mluvčích). Nemělo jim být ale dopřáno nárokovat si cyrilici jako „srbské písmo“. Tu představitelé Národní strany prohlašovali naopak za písmo společné více Slovanům, případně za sdílené celým jihoslovanským národem (s připomínkou používání hlaholice v chorvatském prostředí). Úřední slovanský jazyk měl být oficiálně zván chorvatský nebo srbský, čímž měla být zmíněna přítomnost Srbů v Dalmácii a zároveň zdůrazněna jejich přímá národní jednota s Chorvaty. Představitelé Národní strany byli ochotni používat za určitých okolností i zcela neutrální označení („tento jazyk“). Též projevovali setrvalou ochotu zmiňovat srbské jméno v učebnicích vedle chorvatského (míra četnosti používání obou národních jmen byla pak předmětem oboustranných emotivních vystoupení). Myšlenku existence srbské „genetické“ národnosti tvrdě odmítali. Viděli v ní narušování jihoslovanské národní jednoty a popření existence jediného politického národa. Jen ten měl podle nich zajistit národní rozvoj a unifikaci, a to do značné míry na základě s ním spojených historických nároků (pojem národ a národnost vykládali v této souvislosti jako synonyma). Jako ospravedlňující základ přijali stejně jako pravaši chorvatské státní právo, které se stalo v roce 1889 přímou součástí jejich programu i jejich veřejné politické prezentace (zmíněno bylo ale již v programu z roku 1877).¹⁰⁶ Vedení Národní strany (případně Chorvatské národní strany) nevidělo v Srbech až do začátku 20. století reprezentanty rovnocenného národotvorného projektu. Byli pro ně jen zástupci škodlivého konkurenčního politického zájmového uskupení (v případě stoupenců Srbské národní strany), případně tolerovaným historickým společenstvím (viz výše). Jenom samotné Srbsko bylo pro ně individualitou hodnou plného respektu v rámci společného národa, ovšem pouze v územním rozsahu nezahrnujícím sporné oblasti kontrolované habsburskou monarchií. Radikální postoje nově vzniklé pravašské strany odmítali,

¹⁰⁶ MACAN Trpimir, *Miho Klaić*, Zagreb 1980, s. 307; Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1883, s. 232-233; Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1898, s. 437-438; BENKOVIĆ Vlaho, *Uloga dubrovačke politike u stvaranju „novog kursa“. (1903-1905)*, Dubrovnik 2009, s. 15; Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1883, s. 225; Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1886 (1887), s. 391; Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1881, s. 77-79; Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1892, s. 647.

zároveň se ale neváhali otevřeně přihlásit k vzájemné ideové blízkosti a společně s nimi slavit svoje chorvatské národní velikány.¹⁰⁷

Odlišný přístup zastávalo radikální křídlo kolem Pavlinoviće a Biankiniho. Třebaže projevovali také ochotu k ústupkům, upřednostňovali označení společného jazyka pouze chorvatským jménem. Podle nich mělo být jméno jazyka vyjádřením symbolického sepětí s politickým národem. Dokonce dávali najevo, že srbské jméno by nemělo být oficiálně zmiňováno v souvislosti s obyvateli Chorvatska (a Dalmácie). Na druhou stranu přiznávali Srbům ze Srbska národní svébytnost, a to na základě jejich přímého sepětí s tamní státní tradicí, odlišného historického vývoje a dalších formativních vlivů. Srbové („Novosrbové“) z Chorvatska ale měli být jen pravoslavnými Chorvaty, na základě vlivu pravoslavné církve uměle přivedení k srbství, či přistěhovalci, co by prý měli přednostně ctít tradice spojené s novým domovským územím. Pod vlivem jihoslovanství ale projevovali ochotu dovolit místním Srbům, aby se nazývali svým rodovým jménem (u katolíků přejetým). Požadovali ale, aby Srbové uznali zároveň svoji příslušnost k chorvatskému politickému národu a svoji přednostní identifikaci s Chorvatskem jako vlastní. Tato vstřícnost nebyla setrvalá, tato radikální frakce v čele s Biankinim zastávala po svém politickém osamostatnění (a před přistoupením k pravašům) zcela nevstřícný postoj vůči místním Srbům. Literát Dinko Politeo, jenž byl spjatý s Národní stranou, projevil ochotu přiznat Srbům právo považovat se za genetickou národnost, pod podmínkou, že Srbové tiše uznají přinejmenším výše zmíněné minimální požadavky věrnosti Chorvatsku. Zpochybnění celistvého chorvatského politického národa považoval za přímé ohrožení chorvatských existenčních zájmů, a to mj. jako předzvěst budoucích srbských záborů jejich území.¹⁰⁸

¹⁰⁷ MACAN Trpimir, *Miho Klaić*, Zagreb 1980, s. 297-298, 301, 362, 366, 377; GANZA ARAS Tereza, *Politika „novog kursa“ dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića*, Split 1992, s. 154, pozn. 74; Srpski list 1882, III/25, 22. 6. (4. 7.) 1882, *Ispovjed D. ra Lovre Montih*. Monti kladl důraz na rozdělující škodlivý vliv obou místních „tradičních,, církví.

¹⁰⁸ *Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1892*, s. 55, 567-568; *Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1883*, s. 73, 232; *Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1881*, s. 77-79 MACAN Trpimir, *Miho Klaić*, Zagreb 1980, s.

Srbové z Dubrovníku spojení s Národní stranou a zastupování Luko Zorem projevovali ochotu se přihlásit k chorvatskému politickému národu, srbsství prý pro ně mělo být bratrství s Chorvaty. Luko Zore spolu s dalšími katolickými Srby a jejich sympatizanty sdruženými kolem listu Slovinac prezentoval v souladu s Vukem Karadžićem oblast Dubrovníku jako etnograficky srbskou, respektive trval na etnické svébytnosti dalmatských Srbů bez ohledu na rozhodný nesouhlas Klaiće. Jednota Srbů s Chorvaty měla být přitom podle nich dána na základě jazyka, v jejím rámci měli dokonce sdílet společného národního ducha (což už byl opravdu velký odklon od Karadžiće). On sám pak vystupoval jako obránce práv „srbského plemena společného národa“.¹⁰⁹ Na těchto pozicích stál i dubrovnický katolický Srb Nikša Gradi, který dokonce kriticky prohlásil novou srbskou i svou vlastní Národní stranu za „nedonošence“, a to kvůli jednostrannému upřednostňování svých zájmů.¹¹⁰ Právě on,

299, 376; STANČIĆ Nikša, *Hrvatstvo, srpstvo i jugoslavenstvo u Dalmaciji u vrijeme narodnog preporoda*, Časopis za suvremenu povijest 2, 1970, s. 237.

¹⁰⁹RAJČIĆ Tihomir, *Srbi u Dalmaciji od pravoslavnog tradicionalizma do nacionalnog radikalizma*, disertace, Zadar 2012, s. 250; *Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1883*, s. 225-226; *Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1884 (1885)*, s. 85, 232-235; Nejednalo se o jediné početnější srbské podporovatele původní Národní strany. Oblast Kninu zůstala věrná významnému představiteli Národní strany Lavro Montimu, jihoslovanskému unitaristovi nehlásícímu se k žádné „plemenné“ příslušnosti. Monti byl ze strany matky a z větší části i od otce srbského původu (měl jen vzdáleného italského předka v mužské linii), za Srba se ale nepovažoval a také tak k němu oficiálně přistupovali i jeho tamní srbsští podporovatelé. V rámci místní srbské komunity byl nadále velice ctěný a uznávaný. Na jeho straně stál mj. místní pravoslavný srbský předák Katić, jenž pak později udělal kariéru v Srbské národní straně. V roce 1882 však Monti z politiky odešel, učinil tak v důsledku osobního zhnusení z třenic mezi místními Chorvaty a Srby a ze zklamání z neúspěchu svých smířovacích pokusů. Teprve potom se podařilo nové srbské straně získat i jeho voliče. MILUTINOVIĆ Kosta N., *Vojvodina i Dalmacija. 1760–1914*, Novi Sad, 1973, s. 286-289.

¹¹⁰ Gradi byl zprvu chválen za svůj list Gušterica, protože v něm jako znak srbsství označil štokavštinu. Když ale na stránkách časopisu Slovinac vyslovil podporu němčině a kulturním vazbám na německé prostředí, byl i jeho původně oceňovaný list Gušterica prohlášen za součást „vídeňského arsenálu“. Jejich velký odpor vzbudila i obhajoba Strossmayera Jovanem Sundečićem, jenž se pak stal předmětem koncentrovaného hněvu na stránkách stranic-

Ivan Stojanović a další představitelé dubrovnických Srbů katolíků vyvolali konflikt, když uctili veřejně památku Stefana Ljubiši, jenž byl pro Národní stranu symbolem zrádce. Poté mělo být jejich členství ve straně jen formální, svědčí o tom mj. jejich dílčí projevy podpory srbské straně. Tento stav trval až do jejich přímého odchodu z Národní strany koncem 80. let. Luko Zore, zůstal v původní straně vystupující pod názvem Chorvatská národní strana i v 90. letech. Podle Čingrilly ho v tom měla nadále podporovat řada místních katolických Srbů. Intelektuálové sdružení kolem listu Slovinac ovšem také zprvu považovali srbskou stranu za produkt pravoslavné církve, stejně jako jejich „mateřská“ Národní strana.¹¹¹

Pravaši spojení se Supilou zprvu projevovali vůči Srbům relativní smířlivost, a to i vůči Srbům katolíků. Supilo na samém počátku 90. let (tedy před založením strany) dokonce netrval na připojení Dalmácie k Chorvatsku na základě státního práva. Vystačil si tehdy s odvolávkou na přirozené právo (zpočátku ve smyslu jihoslovenského sjednocení). I později se měl k tomuto principu přímo hlásit, v kombinaci se státním právem, třebaže to druhé ve stranické politice jednoznačně dominovalo. Supilovo pravašství bylo obohaceno o četné představy Pavlinoviće, v první řadě o myšlenku jihoslovanství. Supilo a jeho pravaši byli ochotni Srbům poskytnout dílčí uznání, jmenovitě umožnění činnosti srbských podpůrných institucí. Byli ochotni jim dopřát i možnost hlásat svoji konkurenční srbskou národní ideu, říkat si o sobě co chtějí a nazývat se jak chtějí, dokonce byl ochoten přiznat srbské politické straně

kých novin Srpski list. Stalo se tak při příležitosti cyrilometodějských katolických oslav podporovaných biskupem Strossmayerem, což představitelé Srbské strany vykládaly jako součást jeho údajné snahy o kroatizaci a katolizaci Srbů. Činili tak v přímé návaznosti na svoji kampaň zpočátku 80. let. Naopak Luka Zoreho kladně hodnotili, když na zadarském sněmu přisoudil oblasti Dubrovníku srbský charakter. Srpski list 1885, VI/13, 2. (14.) 4. 1885, *Svečanost slavenskih apostola*; Srpski list 1885, VI/15, 16. (28.) 4. 1885, *Proslava slavenskih apostola*; Srpski list 1885 VI/2, 8. (20.) 1. 1885, *Slovinčeva oporuka*; Srpski list 1883, IV/15, 12. (24.) 4. 1883, *Dnevna pitanja*; Srpski list 1886, VII/21, 28. 5. (9. 6.) 1886, S. Bjelanović, *Odgovor Jovi Sundečiču*; MACAN Trpimir, *Miho Klaić*, Zagreb 1980, s. 300-301; Srpski list 1881, II/39, Ljudevit Vuličević, *Presvjetlome i Prepoštovanome Gospodinu Biskupu Juraju Strossmajeru Poslanica*.

¹¹¹ Srpski list 1884, V/51, 25. 12. (6. 1. 1885) 1884, *Slovinčeva posljednja riječ*.

zásluhy na společném rozvoji. Neprojetovali ale vůči Srbům opravdový respekt. Svědčí o tom nejen jejich odmítnutí přiznat Srbům „národnost“, ale ještě více jejich následné výroky snižující Srby. Srbové i Chorvati byli podle Supila příslušníky (plemeny) společného jihoslovanského národa, přičemž Srbové se měli dělit na příslušníky srbského plemena a na Srby-chorvatské odrodilce. Supilovi pravaši spatřovali v dalmatských katolicích historické nositele chorvatství (ať už v uvědomělé, nebo „neuvědomělé“ podobě), srbizaci části z nich vnímali jako jejich degradaci. Zpočátku tedy byli ochotni akceptovat srbství i u některých místních katolíků, ovšem s přezíravým postojem, jak k jejich volbě, tak k představám o svébytnosti samotného srbství. Srbové katolíci byli podle Supila „umělý produkt srbské propagandy“, využívaný pravoslavnými klerikály ovládajícími veškerou srbskou politiku v Dalmácii. (Přitom část katolických Srbů působila i v rámci Národní strany, např. Luko Zore.) V dalmatských Srbech spatřoval jednostranné obhájce zájmů pravoslavné církve. Národnostní konflikt se tak i v jejich podání fakticky posunoval do náboženské roviny. Nicméně Supilo vyjádřil také připravenost odvrhnout své podporovatele z řad katolického kléru, pokud by to vyžadoval budoucí chorvatský národní zájem. V průběhu 90. let také Supilovi pravaši projeví k dalmatským Srbům zcela odmítavý přístup, podobně jako dříve Biankiniho stoupenci, kteří rozšířili jejich řady. Na směřování strany měl tehdy určující vliv Ante Trumbić, jenž projevoval spolu s Biankinim vůči Srbům velkou nevstřícnost. Spatřoval v nich jen bouřící se pravoslavné Chorvat. Jako projev vstřícnosti prohlašoval, že je ochoten považovat „takzvané Srby“ za plnohodnotné politické Chorvaty. Chorvatství mělo být podle něj dáno vazbou na zemi a jazyk, etnografická specifika mu připadala v této souvislosti za bezpředmětná. Trvale nevstřícný vztah pak byl vlastní místním čistým pravašům Ivo Prodana, jejichž specifickým byl zvýšený důraz na katolictví.¹¹²

¹¹² PERIĆ Ivo, *Mladi Supilo*, Zagreb 1998, s. 98-100; RAJČIĆ Tihomir, *Srbi u Dalmaciji od pravoslavnog tradicionalizma do nacionalnog radikalizma*, disertace, Zadar 2012, s. 119, pozn. 270, 137, pozn. 319; BENKOVIĆ Vlaho, *Uloga dubrovačke politike u stvaranju „novog kursa“. (1903-1905)*, Dubrovnik 2009, s. 88-89, 109-110, 112; GROSS Mirjana, *Izvorno pravaštvo. Ideologija, agitacija, pokret*, Zagreb 2000, s. 687-688; Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1898, s. 750-751, 754; Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1899, s. 627; Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1883, s.

Základní strategií Klaićova vedení Národní strany vůči srbské straně bylo vyhýbání se konfliktům. Nepovažovali ji za životaschopnou a doufali v její brzké opětovné připojení k Národní straně. Koncem 80. let však již měli víceméně resignovat na možné znovusjednocení, což se projevilo i ve změně názvu strany, jenž pak vyjadřoval její sepětí s Chorvaty. Vztah Národní strany a Srbské národní strany přitom zatěžovala opačná optika vzájemného konfliktu a jeho příčin. Obě strany se obviňovaly, že jsou jejich oponenti přímo spojení s klerikály, v případě té první katolickými, u té druhé pravoslavnými. Tito klerikálové měli podle obvinění protistrany ze sobeckých pohnutek podporovat nesnášenlivost, jednostranně prosazovat zájmy svojí církve a být do značné míry odpovědní za vzájemný konflikt. Právě katolické kněze působící v řadách Národní strany srbští představitelé vinili z jednostranné podpory kroatizace (Pavlinoviće, Biankiniho a další jejich spolustraníky), přičemž jejich chorvatští oponenti je naopak hájili jako angažované vlastence. Srbové se zaštiťovali deklarovaným přerušením vazeb na pravoslavné klerikály. V rámci vzájemného konfliktu byla dokonce národní identita protistrany čas od času prohlašována za historický produkt propagandy s ní spojené církve, která si prý jejím šířením a podporou chtěla upevňovat svoji moc v regionu.¹¹³

Představitelé srbské a chorvatské strany si navzájem si vyčítali provládní politiku. Jednalo se o praktickou politickou spolupráci s představiteli vládnoucí moci i snahu o zabezpečení svých širších národních nároků v rámci habsburské monarchie.

730, 743; GROSS Mirjana, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb 1973, s. 321-322, 329; TROGRLIĆ Marko - ŠETIĆ Nevio, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, Zagreb 2015, s. 71.

¹¹³ PERIĆ Ivo, *Mladi Supilo*, Zagreb 1998, s. 97-100; MILUTINOVIĆ Kosta N., *Vojvodina i Dalmacija. 1760-1914*, Novi Sad, 1973, s. 275, 306-307, 311; BOŽIĆ Sofija, *Politička misao Srba u Dalmaciji. Srpski list/glas 1880-1904*, Beograd 2001, s. 96; Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1883, s. 38, 73-74, 240; GANZA ARAS Tereza, *Politika „novog kursa“ dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića*, Split 1992, s. 155; BENKOVIĆ Vlaho, *Uloga dubrovačke politike u stvaranju "novog kursa". (1903-1905)*, Dubrovnik 2009, s. 109; Miho Klaić se ovšem na drugou stranou pokoušel usměrňovat hlavního představitele katolického klerikalismu ve své straně Mihovila Pavlinoviće, nabádal ho, aby korigoval svůj dosavadní přístup ke katolické víře, aby nepoškozoval národní zájmy. PERIĆ Ivo, *Dalmatinski Sabor*, Zadar 1978, s. 100-101.

Srbské národní straně bylo zazlíváno odmítání spojení Dalmácie s Chorvatskem a podpora bezprostředního setrvání Dalmácie v rakouské části monarchie. Činila tak s odvolávkou na obranu srbských národních zájmů, rakouská systém měl prý garantovat ve svém rámci Srbům stejná práva jako Chorvatům. Národní stranu zase Srbové napadali kvůli její ochotě spojovat vzdálenější budoucnost širšího regionu s habsburskou monarchií s cílem zabezpečit svůj národní rozvoj. Vrcholem těchto třenic bylo pozdější prohlašování, že národní identita jejich oponentů je jen pouhým časově nepřilíš vzdáleným produktem vídeňské vlády, tak se vyjadřovali jak Srbové, tak i mnozí Chorvati.¹¹⁴ Na Národní straně Srbům vadila její politika dlouhodobé vstřícnosti ke vládě výměnou za drobné ústupky. Národní strana se zase pohoršovala nad příležitostným srbským využitím vazeb na vládu. Srbové dosáhli ovládnutí dubrovnického magistrátu v roce 1890 s pomocí vysokého dvorského hodnostáře a potomka slavného Gunduliće barona Gondoly, původně autonomisty. Poměrně těsné vazby na vládu a náměstky měl jako biskup právě Nikodim Milaš, i když vstřícnost vůči ní projevoval i biskup Gerasim Petranović. Vláda přistupovala opravdu ke střídavé podpoře představitelů obou národních hnutí, třebaže právě Srbové a jejich národní hnutí byli s ohledem na vazby za hranicemi země spíše spojováni s tzv. buřičstvím. Představitelé vlády tak chtěli za cenu dílčích ústupků posilovat svůj vliv na spolupracující politiky a vnášet nesoulad mezi představiteli obou dvou místních národních hnutí.¹¹⁵

Národní strana Srby obvinila z přímé zrady národních zájmů zejména za spolupráci s autonomisty. Díky ní se Srbové mj. lokálně prosadili v komunální politice (např. ovládli magistráty v Dubrovníku a Kotoru). Na druhou stranu ale kvůli auto-

¹¹⁴ Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1883, s. 75, 79, Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1892, s. 584; Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1892, s. 425; Srpski list 1884, VI/16, 17. (29.) 4. 1884, *Šta hoće don Pavlinović II.*

¹¹⁵ BOŽIĆ Sofija, *Politička misao Srba u Dalmaciji. Srpski list/glas 1880-1904*, Beograd 2001, s. 100, Kalendar Dubrovnik. Kalendar za prostu godinu 1898, Dr. Lujo Bakotić, *Sava Bjelanović*, s. 154; LOVRENČIĆ Rene, *Geneza politike „novog kursa“*, Zagreb 1972, s. 121; BENKOVIĆ Vlaho, *Uloga dubrovačke politike u stvaranju „novog kursa“*. (1903-1905), Dubrovnik 2009, s. 108.

nomistům přikročili k dílčímu brzdění procesu jazykové slavinizace státní správy, případně podporovali alespoň částečné zachování italských škol.¹¹⁶ Autonomisté byli pro srbskou stranu vítaný partner, neboť byli příliš slabí, aby představovali přímou hrozbu, a naopak natolik vlivní, aby spolupráce s nimi byla atraktivní. Skrze ně mohli rozvíjet příležitostné vazby na vládu (řada autonomistů zastávala vysoké úřady). Nicméně právě díky příklonu místních autonomistů k Chorvatům Srbové kontrolu nad Dubrovníkem i Kotorem ztratili. Autonomisté a Srbská národní strana se v průběhu 80. a 90. let opakovaně stavěli proti sobě a pak se k sobě vraceli. Srbský přístup záležel na atraktivnosti protinabídek od Národní strany (např. při volbách do vídeňského parlamentu), důležité byly ale i vnitřní rozpory mezi Srby a autonomisty ohledně postavení italštiny, které vyplývaly z kolísání srbských postojů (mezi vyzdvihováním slavinity a podporou dominance místního slovanského jazyka a snahou chránit zájmy svých italských spojenců). Autonomistům - v té době již z velké části Italodalmatincům - byla Národní stranou upírána veškerá svébytnost a byli prohlašováni za etnografickou součást jihoslovanského národa. Cílem Italodalmatinců bylo jejich uznání jako samostatné italské národnosti. Stejný či přesněji podobný status si přitom tehdy v rámci polemik nárokovali i Srbové ze Srbské národní strany, přičemž i pro ně měla být garantem jejich zabezpečení vláda, přesněji stávající státoprávní systém v rámci Předlitavska (viz níže). S autonomisty je spojoval také odpor vůči připojení Dalmácie k Bánskému Chorvatsku, což byl jeden z hlavních cílů Národní strany. Srbové i autonomisté tuto možnost hodnotili jako posílení hrozby jejich asimilace Chorvaty. I pro autonomisty představovala myšlenka chorvatského státního práva hrozbu. Vazby přímo na Italy pak oslavoval jak Nikodim Milaš (jenž byl po matce italského původu a rodilý italský mluvčí), tak i Sava Bjelanović (jenž ve svém mládí pod vlivem výuky v italštině dočasně ztratil schopnost plně komunikovat ve svém rodném jazyce-proto se Simou Matavuljem počátkem 70. let probíral svoje plány na rozvoj srbského národního hnutí v italštině). Zřejmě to souviselo s jejich

¹¹⁶ Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1881, s. 78; Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1886 (1887), s. 44-45; Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1887, s. 437, 565; Uvedené vedlo k dílčímu pnutí i v rámci samotné srbské strany (jmenovitě v rámci její liberální části). ČOSIĆ Stjepan, *Nacija u stranačkim ideologijama. Primjer Dubrovnika potkraj 19. stoljeća*, in: *Dijalog povjesničara - istoričara* 3, ed. FLECK Hans Georg - GRAOVAC Igor, Zagreb 2001, s. 59-60.

podporou spolupráce s autonomisty, se snahou ukázat se jim jako věrohodný partner. Srbové vyjadřovali kladný vztah k italské kultuře coby k dalmatskému zemskému specifiku, jež se má podporovat a rozvíjet. Dokonce dávali najevo, že se italským vlivem cítí být pozitivně kulturně obohaceni jako národ, tedy aspoň v rámci zemských hranic (jako svébytná část srbského národa). Při této příležitosti se dokonce označovali za stoupence dalmatského regionalizmu, což zprvu spojovali se zemským patriotismem, později se ale dalmatinství pokusili využít ve svých protichorvatských národně propagačních kampaních (viz níže). Hrdým Dalmatincem se prohlásil i přední katolický Srb Ignatije Bakotić z Kaštelu u Splitu. Zmíněné mu ovšem nebránilo příležitostně vyzdvihnout pouze svojí slavnitu a přítomnost Italů v zemi bagatelizovat (na pouhé obdivovatele Itálie), v rámci výše uvedeného strategického lavírování jeho srbské strany.¹¹⁷ Na základě podpory dalmatinství se přitom Srbové stavěli do role ochránců svébytnosti poitalštěných Slovanů ochotných dále rozvíjet svoji slavnitu a vymezovali se vůči chorvatskému státnímu právu (jako k produktu tendenčního selektivního výběru z více místních nezávislých historických tradic). Spolupráce s autonomisty znamenala také vytváření strategických vazeb k nemilovanému a v budoucí perspektivě zcela nepřijatelnému patronovi, rakouské vládě.

Kláić a obecně vedení Národní strany v srbském hnutí neviděl nositele konkurenčního národotvorného projektu, ale jen reprezentanty partikulárních zájmů postřádajících rozvojový potenciál. Případně v nich spatřoval jen pouhé zástupce kon-

¹¹⁷ Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1884 (1885), s. 48-49; Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1886, s. 436-437, 447; Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1887, s. 397-398, 408, 422; RAJČIĆ Tihomir, *Srbi u Dalmaciji od pravoslavnog tradicionalizma do nacionalnog radikalizma*, disertace, Zadar 2012, s. 133-139, 275; BOŽIĆ Sofija, *Politička misao Srba u Dalmaciji. Srpski list/glas 1880-1904*, Beograd 200, s. 103-104; MATAVULJ Simo, *Bilješke jednog pisca*, Beograd 1923, s. 23-27. Se spoluprací s autonomisty posléze vyslovila nesouhlas část dubrovnických Srbů katolíků, vadilo jim místní posílení vlivu italského jazyka a další ústupky. Část dubrovnických městských vrstev se přihlásila k italské národnosti, jednalo se právě o podporovatele autonomistů. TOLJA Nikola, *Dubrovački Srbi katolici. Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 97-100, RAJČIĆ Tihomir, *Srpska politika u Dubrovniku u XIX. stoljeću (Njeni korijeni, uspon i pad od 40 - ih godina do 1899)*, Zbornik Stijepa Obada, ed. TROGRLIĆ Marko - Vrandečić Josip - BRALIĆ Ante - LUKŠIĆ Mislav Elvis, Zadar - Split - Zagreb 2010, s. 480-481.

kurenční stran (on i Supilovi pravaši tedy inklinovali k zužování hlavního dalmatského národnostního konfliktu na stranický střet). Představitelé Národní strany odmítali Srbům přiznat národní svébytnost, nicméně usilovali o jejich celkové získání, ovšem bez ochoty zásadně změnit své postoje. Na Srby vyvíjel setrvalý tlak i nový místní radikální směr chorvatského národního hnutí, což byli pravaši. Před nimi to činili hlavně jim blízcí nacionalisté v řadách Národní strany. Srbové zvolili politickou emancipaci, protože se chtěli vydělit z integračního proudu, v němž se stále více stíral rozdíl mezi chorvatstvím a jihoslovanstvím. Srbská práva neměla být podle Národní strany oficiálně porušována, zároveň byla ale převedena do subjektivní podoby. Skutečným předmětem přímého respektu měly být v rámci společného národa jen stávající historické zemské (či státní) individuality, srbská a chorvatská. Dalmatští Srbové měli jako celek patřit k té druhé. Hlavnímu nástroji chorvatského liberálního nacionalismu a chorvatskému rozvojovému projektu se víceméně oficiálně dostalo uznání Národní stranou. Umožnil to i jejich praktický integrační význam, neboť byly vázané na stávající zemské instituce a s nimi byla spojená myšlenka státoprávní legality. Podpora politického chorvatství tak sloužila k jihoslovanské národní integraci na území habsburské monarchie, naopak integrační jihoslovanství pomáhalo etnické homogenizaci populace žijící na územích nárokovaných v rámci chorvatského státního práva. Byly tak vytvářeny výhodné podmínky i pro rozvoj „exkluzivního“ chorvatství hájeného pravaši, kterým přitom v Dalmácii nebyly cizí odvolávky na jihoslovanskou národní jednotu. Naopak srbský integrační projekt se ocitl pod zesíleným tlakem od chorvatských reprezentantů většiny místní slovanské populace, a to jako škodlivý partikularismus. Dalo by se dokonce říci, že v něm spatřovali cizí regionalismus. Opory srbského hnutí založené na genetických specifikách byly bagatelizovány jako subjektivní a umělé. Srbská národní strana v prvních letech svého působení zdaleka nezastupovala všechny místní Srby, jejich ne zcela zanedbatelná část zprvu zachovávala podporu Národní straně. Myšlenkově svébytná srbská část Národní strany nicméně nepředstavovala pojitko mezi oběma soupeřícími stranami, naopak se postupně vydělovala a posouvala směrem k samostatně politicky působícím Srbům ze Srbské národní strany. Představitelé Srbské národní strany hodnotili tyto Srby na základě jejich ochoty hájit místní srbské zájmy, a to i nad rámec Národní stranou proklamovaného politického a národního unitarismu. Zástupci obou hlavních národních politických stran v Dalmácii se navzájem obviňovali, že jsou původci

konfliktu. U svých protivníků negativně hodnotili zapojení konkurenčních duchovních, respektive pragmatické hledání dostupných opor, které na obou stranách byly velmi omezené a problematické. Skutečnou příčinou oddělení obou národních hnutí však byla neslučitelnost jejich národně integračních konceptů, která byla překonatelná jen za cenu vzájemně bolestných kompromisů.

7.2 Program srbské národní strany a jeho specifika

Hlavním předmětem srbské obavy byla prochorvatsky pojatá myšlenka jihoslovanské jednoty, která byla založená na srbské integraci do chorvatského politického národa. S ní se chtěli představitelé nové srbské strany vypořádat a nabídnout vlastní dostatečně životaschopnou alternativu. Tyto své tužby následně vtělili do svého stranického programu. Ten byl zveřejněn v prvním čísle novin „Srpski list“, následně pak doplněn v jejich dalších číslech o dodatky a usměrňující komentáře. V nich byl také vyjádřen jejich vztah k Chorvatům a načrtnuta plánovaná srbská politická strategie.

Základní srbskou tezí vyzdvíženou v programu bylo „každému to jeho“, v následujících letech se k ní měli srbští politici ze Srbské národní strany ve svém tisku opakovaně vracet. Lze jí chápat jako požadavek, aby Chorvati uznali srbskou svébytnost a etnické vymezení výměnou za obdobný vstřícný krok ze srbské strany. Na jejím základě mělo také dojít k vypořádání se s unitaristickou myšlenkou národní jednoty. Ta měla zapříčinit „dodatečné“ smíšení srbského a chorvatského historického dědictví, které mělo být nutné znovu „spravedlivě“ rozdělit. Tak se mělo údajně zabránit budoucím pokusům o přivlastňování si toho, co je srbské Chorvaty, ale i toho, co je chorvatské Srby. Podle Srbské národní strany měla tak být zabezpečeno zachování obou národů, které mělo být závislé na obnově vzájemné spolupráce. Chorvati byli v dané souvislosti zmiňováni jako nejbližší bratři a uznávání jako národ. V rámci doprovodného výčtu chorvatských křivd bylo zmíněno, že předností Srbů má být prý setrvalý respekt k chorvatské individualitě. V textu se přitom objevuje oslovení „náš národ (lid) v Dalmácii“. Může být chápáno jako vyjádření zemské příslušnosti, ale i v širším nacionálním smyslu. V této souvislosti se v programových dodatcích objevuje myšlenka, že „budoucnost našeho národa

v Dalmácii je v srbstvu“. Srbové opakovaně zdůrazňovali, že budoucí spolupráce a vzájemně prospěšné soužití závisí na chorvatském odmítnutí stávajícího chorvatského integračního národního modelu a uznání srbské osvoboditelské myšlenky.¹¹⁸ Může to být vykládáno jako prezentace Srbů coby společných osvoboditelů, ale také s asimilačním významem, ve smyslu širší srbizace.

Na toto téma také pronesl řeč na zadarském sněmu Ignatije Bakotić v roce 1883. V ní uvedl, že srbství není jen politická strana, ale budoucnost pro Dalmácii ve smyslu národního osvobození. Přitom ale výslovně zmínil, že uznává Chorvaty jako národ. Prohlásil Chorvaty společně se Srby za nositele respektuhodných (slavných) historických jmen, případné přijetí společného jména mělo být podle něj odloženo do budoucnosti. Lazar Tomanović koncem 70. let pronesl v přímé osobní polemice s Pavlinovićem dvojnásobný výrok, že Srby od Chorvatů neodlišuje původ, jazyk ani víra, ale jen cítění. Jeho oponent to prý vzal jako bujičské odmítnutí věrnosti habsburské monarchii, jednalo se ale o přímé přihlášení se ke konfrontačně pojaté myšlence vzájemné etnické jednoty. Výzva, že všichni Dalmatinci mohou k Srbům přijít, působí asimilačně, Srby ceněná genetická specifika jsou v ní opominuta. Podle Nikodima Milaše srbští zástupci vyslovili již v roce 1878 představu o etnické jednotě obyvatel Dalmácie a Bosny a Hercegoviny, konkrétně během jednání o programovém vymezení nové strany. Populace těchto zemí se prý měla od sebe lišit jen vírou, což podle jejich názoru neměl být národotvorný činitel. V dané souvislosti pak vyslovili odhodlání „probouzet a rozvíjet“ v těchto zemích srbské národní vědomí, s následnou zmínkou o Srbech katolících. Šíření srbské identity bylo pak opravdu přímo zmíněno jako hlavní část programu, v souvislosti s obranou srbské národnosti, hned vedle boje za srbské národní uznání. Nicméně v rámci programu ještě nedošlo ke zcela konkrétnímu vymezení cílové skupiny, jež má být srbizována. To bylo víceméně nabídnuto až na jaře 1880 v sérii úvodních článků od Nikodima Milaše (jako anonymního autora) a od katolického Srba Ljubomira Vuličeviče. V nich byl jmeno-

¹¹⁸ Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1883, s. 34-35; Srpski list I/1, 2. (14.) 1. 1880, Sava Bjelanović, *Program „Srpskog lista“*; Srpski list 1880, I/2, 9. (21.) 1. 1880, *K našem programu*; Srpski list 1880, I/10, 5.(17.) 3. 1880, *Hrvactvo*; Srpski list 1880, I/3, 16. (28.) 1.1880, *Naš položaj II.*; Srpski glas 1896, XVII/31, *Pabrici*; Srpski glas 1897, XVII/20, 14. (26.) 5. 1897, *Naše prilike*.

vitě dalmatským Štokavcům přisouzen srbský původ, s přiznáním chorvatství jen Čakavcům a Kajkavcům. Štokavci nehlásící se k Srbům byli prohlášeni za neuvědomělou nebo Chorvaty asimilovanou část srbského národa. Tomuto vymezení odpovídal i dříve projevený srbský zájem o oblast Dubrovníku. Dalmácie měla být srbská země, respektive většinově srbská. Samotný srbský národ měl být hlavně charakterizován jazykem a předurčením, jemuž se mu mělo dostat od Boha. Pod tím chápali jeho rozvojový potenciál, jenž měl být poznatelný z historického vývoje a z dosažených srbských národních úspěchů. Srbové tak měli být Srby ještě před přijetím křesťanství. Ohledně vztahu mezi vírou a nacionalitou bylo uvedeno, že pouze chorvatský národ má být jako jediný vymezovaný na základě víry. Sám Vuličević ale později prohlásil, že v Dalmácii je vše srbské, čímž fakticky popřel svoje výše zmíněné srbské etnické vymezení.¹¹⁹

Tato negace byla v rozporu s předešlými prohlášeními, například že zpochybnování srbsství oblasti Bukovice (regionu v rámci srbsko-pravoslavné části Záhoří) bylo s ohledem na srbský charakter tamního jazyka stejně nesmyslné jako popření chorvatského národního charakteru oblasti Záhřebu. K jazyku pak bylo uvedeno, že má jít o dar od Boha, s nímž je spjatá prvotní individualita, která nemá být spojována

¹¹⁹ Srpski list 1880, I/3, *Naš položaj II.*; Srpski list 1883, IV/36, 6. (18.) 9. 1883, *Naš položaj*; Srpski list 1880, I/1, 2. (14.) 1., Sava Bjelanović, *Program „Srpskog lista“*; Srpski list 1880, I/13, 26. 3. (7.4). 1880, *Budučnost hrvactva*; Srpski list 1880, I/14, 2. (14.) 4. 1880; *Srpstvo i italijanstvo II.*; Srpski list 1880, I/15, 9. (21) 4. 1880, *Srpstvo i italijanstvo III.*; Srpski list, I/28, 9. (21.) 7. 1880, Ljudevit Vuličević, *Nije vjera nego mati*; MILAŠ Nikodim, *Uspomene iz prvih godina srpskog političkog života na primorju*, Zadar 1903, s. 33-34; Ignatije Bakotić označil v roce 1884 obyvatele Dalmácie za příslušníky jediné zde žijící národnosti, a to prý již od příchodu Chorvatů a Srbů do této země. Vzhledem k celkovému kontextu pravděpodobně pod tímto označením myslel jen jejich společnou slavinitu. Pronesl to v rámci příležitostné spolupráce jeho strany s Národní stranou, jmenovitě hlasování za účelem posílení místního srbochorvatského jazyka. Součástí zmíněného bylo i uznání historicity místního chorvatského společenství. Uznání Chorvatů jako historické entity vyslovil přitom již v předešlém roce, nazval je nositeli slavného historického jména srovnatelného se srbským. Tehdy ale o nich hovořil v souvislosti s oslavou místních italských vlivů. Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog, 1884 (1885), s. 48-49; Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog, 1883, s. 76.

s intelektuální jednotou. Navíc bylo již dříve v listu uvedeno, že Chorvati a Srbové nemají být jeden národ na základě předešlého historického vývoje, bez ohledu na existující jazykovou vazbu. Stalo se tak v rámci přímého odmítnutí myšlenky jihoslovanské jednoty v dodatku „K našemu programu“. Jako hlavní srbské specifikum bylo v něm zmíněno sepětí s historickou tradicí, na ni měl být založen budoucí rozvoj. Vazba na srbskou tradici přitom neměla být chápána jako regionalismus. Srbové a Chorvati byli opakovaně označeni jako dva národy, mj. v rámci propagačního článku o údajných podobnostech mezi italským a srbským národním hnutím (jímž se chtěli zalíbit autonomistům). Svěbytnost obou národů měla mj. pramenit z odlišného historického vývoje, jejich hypotetická národní unifikace by proto měla být škodlivá.¹²⁰

Srbská národní strana vyzdvihovala jako základ svého národního rozvoje „ochranu srbského jména“. Pod ní chápala obhajobu srbských kolektivních práv, které měl dalmatským Srbům zabezpečit přijatelný národnostní status v rámci země. Pod „ochranou srbského jména“ si nepředstavovali pouhé právo nazývat se veřejně Srby (s provokativní odvolávkou, že takové „právo“ dopřávali Srbům i Turci. Následně odsoudili, že Chorvati nechtějí uznat Srby jako národnost v „politickém smyslu“, ale jen v „genetickém“ či „konfesním“. Tvůrci programu zde zřejmě řešili srbské kolektivní postavení ve státoprávním smyslu, otázkou uznání genetické svěbytnosti se v této souvislosti nezabývali, na ni víceméně odkazovali jen v souvislosti se svými nároky na historické dědictví (Dubrovnik ...). Jako jeden ze dvou hlavních prostředků „ochrany národnosti“ pak bylo v programu přímo zmíněno „dosažení národního a politického významu pro naši národnost“, a to společně s „rozvíjením a šířením srb-

¹²⁰ Srpski list 1880, I/1, 2. (14.) 1. 1880, Sava Bjelanović, *Program „Srpskog lista“*; *Naš položaj I.*; Srpski list 1880, I/2, 9. (21.) 1. 1880, *K našem programu*; Srpski list 1880, I/4, 23. 1. (4. 2.) 1880, *Naš položaj III.*; Srpski list 1880, I/10, 5. (17.) 3. 1880, *Hrvactvo I.*; Srpski list 1880, I/11, 12. (24.) 3. 1880, Podlistak, *Bukovica*; Srpski list 1880, I/13, 26. (7.) 3. 1880, *Srpstvo i italijanstvo I.*; KALINIĆ Vojin, *Slika N. Milaša o italijanskoj kulturi u Dalmaciji*; Dostupné na [http://www.academia.edu/2612758/Slika_N. Mila%C5%A1a_o_italijanskoj_kulturi_u_Dalmaciji](http://www.academia.edu/2612758/Slika_N._Mila%C5%A1a_o_italijanskoj_kulturi_u_Dalmaciji), zobrazeno 28. 11. 2016, s. 1-10 TOMANOVIĆ Lazar, *Što sam radio*, Stvaranje 9, 1962, s. 616.

ského vědomí“.¹²¹ Nicméně v tom samém roce byl v srbském stranickém listu uveřejněn text mající charakter oficiálního prohlášení, v němž Ljudevit Vuličević dalmatské Srby definoval jen jako genetický národ v rámci Předlitavska. Tamní státní právní systém a zákonné normy vyzdvihl jako ochranu Srbů před chorvatským státním právem, ty měly podle něj zajišťovat uznání Srbů z genetického hlediska. V této souvislosti pak Srby představil jako loajalisty a naopak jejich chorvatské odpůrce odsoudil coby buřiče proti státnímu uspořádání.¹²² V komentářích k programu z roku 1880 pak byla samotná myšlenka existence politického národa odsouzena jako asimilační, diskriminující a umělá. Podle nich měla být hodná uznání jen státní, resp. zemská příslušnost, které neměly mít určující vliv na národní příslušnost.¹²³ Srbští před-

¹²¹ Srpski list 1880, I/1, 2. (14.) 1. Sava Bjelanović, *Program „Srpskog lista“*; Srpski list 1880, I/11, 12. (24.) 1880, *Hrvactvo II.*; Srpski list 1880, I/12, 19. (31.) 3. 1880, *Hrvačenje*; Odvolávali se přitom na platné zákony, které mají garantovat jejich nárok. Rakouský zákoník ale existenci politických národů na úrovni jednotlivých zemí výslovně nepodporoval. Zřejmě Srbové naráželi na garanci „rovnoprávného rozvoje“. V této souvislosti Srbové zmiňovali Švýcarsko jako naplnění jejich ideálu národnostní rovnosti a rovnoprávnosti, což ovšem nebyl unitární stát, kde by se tamní národnosti mohly rozvíjet jen na základě „genetického statusu“. Srpski list 1880, I/6, 6. (18.) 2. 1880, *Poput Švajcarske*; Srpski glas, XII/7, 13. (25.) 2. 1891, *Ima Srba*; RAJČIĆ Tihomir, *Srbi u Dalmaciji od pravoslavnog tradicionalizma do nacionalnog radikalizma*, disertace, Zadar 2012, s. 137.

¹²² Srpski list 1880, I/32. 6. (18.) 8. 1880, *Za obranu*; Srbové se zde odvolávali hlavně na pasáž o právu národností se rozvíjet. Srpski list 1886, VII/19, 14. (20.) 5. 1886, *Srpski jezik i srpska narodnost, C. k. Državno odvetništvo u Zadru i „Narodni list“*.

¹²³ Pro upřesnění, genetický národ má být daný na základě s ním spojených údajných charakteristik, zjednodušeně jako uznané historické a kulturní společenství. Politický národ má představovat státotvornou entitu, skrze něj má být určován národní charakter země a skrze něj se mají jeho příslušníci se zemí identifikovat. Samotný pojem národ a národnost byl přitom používán v tehdejší Dalmácii poměrně volně. Jako národnost byli označováni Národní stranou i místní Slovani jako celek. Z kontextu jde vyvodit použití tohoto termínu k označení místní části chorvatského či srbského národa. Označení politická národnost Chorvati nepoužívali, pro ně byl jejich politický národ vždy jeden celek, bez ohledu na stávající hranice. Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog, 1884 (1885), s. 48-49; Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog, 1887, 396 405-406, 422, 547; Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1883, s. 35, 71-73; Brzopisna izvješća pokrajin-

stavitelé zde projeví ochotu identifikovat se s Dalmácií jako součástí Předlitavska, s následnými odvolávkami vyzdvihujícími dalmatinství, jež bylo možné chápat i jako projev vstřícnosti k autonomistům i jako snaha najít oporu proti chorvatskému unifikáčnímu projektu. Toto měla být formálně oficiální srbská obranná strategie, kterou měli zastávat až do 90. let, respektive s přerušением do počátku 20. století. Sofija Božić pouze vyzdvihuje jejich odmítání politické národnosti a preferenci tzv. přirozeného práva, na jehož základě nelze národy odvozovat od vazby na stát, ale od přirozeného práva na sebeurčení. Sama přitom dále uvádí, že místní Srbové měli prohlašovat celou Dalmácií za svou. Nenabízí přitom nějaké všezahrnující věrohodné vysvětlení. Tihomir Rajčić ve své hlavní syntéze rozdíl mezi genetickou a politickou národní příslušností neřeší a ani se o něm přímo nezmiňuje, tuto v podstatě smířovací strategii oba tito badatelé opomíjejí. Podle nich Srbové pohlíželi na Dalmácií jako na historicky svébytnou etnicky srbskou zemi, s pozitivním formativním vlivem italské kultury. Rajčić vyzdvihuje, že si měli cenit dalmatského státního práva, které mělo z jejich úhlu pohledu být legitimním popřením chorvatského státního práva. Dále v textu přitom uvádí také srbskou oslavu dubrovnického státního práva, jemuž přisuzovali podobný význam (případný rozporem mezi dalmatským a dubrovnickým státním právem ve společné zemi neřeší). Rovněž jen uvádí, že podle programu měli dalmatští Srbové usilovat o rozdělení Dalmácie podle etnických linií a srbizaci co největší části dalmatské populace. Související rozpory příliš nerozebírá, vše spojuje se srbskou snahou o prosazování dominance v celém širším regionu (v čemž se opět shoduje se Sofijí Božić).¹²⁴

Nicméně v roce 1883 dalmatští Srbové přetiskli bez komentáře ve svých novinách hned pod názvem na titulní straně prohlášení představitelů Srbské samostatné strany z Bánského Chorvatska s názvem „Naš položaj“. V něm byl přímo vysloven požadavek na přiznání Srbům statusu samostatného politického národa v rámci

skog sabora Dalmatinskog 1898, s. 437-438; Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1886 (1887), s. 391.

¹²⁴ Srpski list 1884, V/8, 21. 2 (4. 3.) 1884, *Hrvacko državno-pravno pravo i načelo narodnosti*, BOŽIĆ Sofija, *Politička misao Srba u Dalmaciji. Srpski list/glas 1880-1904*, Beograd 2001, s. 73-74, 103, 108-116; RAJČIĆ Tihomir, *Srbi u Dalmaciji od pravoslavnog tradicionalizma do nacionalnog radikalizma*, disertace, Zadar 2012, s. 135-137, 174.

Chorvatska, přičemž zde byla opisem vyjádřena dalmatskými Srby zmíněná formulace „Každému to jeho“. Dalmatští Srbové se již v dodatku k programu z počátku roku 1880 dovolávali nároku nazývat Dalmácií svojí zemí. Činili tak v rámci odmítnutí a chorvatského státního práva. Legitimitu jejich nároku měly posvětit četné oběti, které měli při obhajobě někdejší Dalmácie přinést jejich hraničářští předci. Tyto hraničáře pak označovali jako Srby a prohlašovali je za benátské spojence, odmítali, že byli jen jejich podřízenými. Srbové nepopírali, že jsou v severní Dalmácii přistěhovalci. Svůj nárok obhajovali instrumentalistickým tvrzením, že jejich národní specifika jsou produktem jejich sepětí se stávajícím sídelním regionem. V důsledku toho prý měli s ním tvořit nedílný celek (v moderním smyslu ekohistorickou jednotu).¹²⁵

Součástí programu bylo i odmítnutí sjednocení Dalmácie s Bánským Chorvatskem s odvolávkou na jeho relativně neutěšené postavení v rámci Uher. Vyjádřili v něm též ochotu zajímat se o národní aktivity a problémy Srbů z jiných zemí, a to jak v rámci habsburské monarchie, tak i mimo ni, se zdůrazněním zaměření se na Bosnu. Srbové se také v programu přímo přihlásili k spolupráci s autonomisty, s doprovodnými vstřícnými slovy o pozitivním zájmu o italskou kulturu, jenž pak byl později rozveden v již zmíněných článcích připisovaných Milašovi.¹²⁶

Základem srbského programu bylo odmítnutí jihoslovanství v unitární podobě s doprovodným přiblížením prostředků místní obhajoby srbsství. Zajistit jí mělo šíření a rozvoj srbské identity, a také zabezpečení srbských kolektivních národnostních práv, s vymezením odpovídajícím statusu politického národa. Následně se však definovali pouze jako již údajně zabezpečené příslušníci srbského genetického národa, a to na základě platných zákonů Předlitavska. V programu byla opakovaně uvedena ochota ke spolupráci a koexistenci s chorvatskou většinou, pokud uzná místní srbskou samostatnou existenci, a ne zcela jasně definované srbské nároky týkající se „zatím“ společně sdíleného historického odkazu. Srbská svébytnost měla být podle nich založena na historickém odkazu, národním předurčení, a nakonec i jazyku. Chorvati byli představeni jako samostatný národ, jejich nejbližší příbuzní a vítaný partner.

¹²⁵ Srpski list 1883, IV/36, 6. (18.) 9. 1883, Srpski glas, *Naš položaj*.

¹²⁶ Srpski list 1880, I/1, 2. (14.) 1. 1880, Sava Bjelanović, *Program „Srpskog lista“*.

Obojí státoprávní zabezpečení srbské národnosti v Dalmácii slibovalo do jisté míry podobný ochranný účinek. V rámci obou těchto konceptů měli mít Srbové stejný kolektivní status jako Chorvati (ať už v „genetickém“ či „politickém“ smyslu) a tak měli být chráněni vůči podřízení jejich identity a s ní spojené tradici. Politický národní status přitom nebyl představen jako základ srbské identity, třebaže tak k němu srbská představitelé do značné míry přistupovali při více příležitostech (viz zdůraznění „cítění“ a možnosti volby). Politický národ (národnost) měl představovat ochranný prostředek a zároveň být vyjádřením srbské vazby na domovskou zemi, skrze jejich vlastní tradici, jež je s Dalmácií spojovala.

Je třeba ale také upozornit, že se v myslích představitelů srbské strany svářel dvojitý přístup. Jednak snaha vymezit svoji kolektivní specifika, aby se mohli odlišit od svých místních chorvatských oponentů, a tak lépe symbolicky zabezpečit svoji existenci v zemi, jednak vědomí vzájemné jednoty na základě vícerých společných charakteristik. Svůj vliv měla i předešlá spolupráce na jihoslovanském základě. Zmínit lze dalmatské srbské ilyristy, kteří prohlásili v textech pro pravoslavné ilyrské jméno za synonymum k srbskému, třebaže oni sami byli stoupenci užšího vymezení a spolupráce. Myšlenka rozdělení společného historického dědictví narážela na problém jeho sdílení s četnými uvědomělými nositeli chorvatské identity. To byla skutečnost, kterou např. ignoroval Grubković a kterou se naopak pokusil zohlednit alespoň zčásti Rešetar (jak bude ukázáno dále v textu). Zde se jmenovitě jednalo o národní příslušnost původních štokavských mluvčích. Naopak samotná jihoslovanská myšlenka využívaná ve prospěch chorvatské integrace přímo „sváděla“ k jejímu „obrácení“ v srbský prospěch, s využitím svého vlastního jednotícího principu.

7.3 Politický spor o kulturu a historický odkaz jako zdroj legitimacy nároků

Dalmatští Chorvati a Srbové v rámci společných slovních střetů demonstrovali svoje představy o nejlepším (nejspravedlivějším, nejprogresivnějším) státoprávním vymezení srbského i chorvatského společenství na zemské úrovni. Obě strany konfliktu tvrdili, že jim jde hlavně o kolektivní prospěch, oprávněnost svých nároků se přitom snažili doložit na základě předpokládaných kvalit svých národních kolektivů.

Cenili si zejména dokladů jejich historicity a svébytnosti, zejména ve spojení s Dalmácií či spíše s některým z jejich regionů. Jejich přístup závisel na subjektivním posouzení míry vzájemné integrace, dá se říci, že to dokonce tvořilo základ sporu. Přístup obou stran konfliktu nebyl důsledný, v jejich prohlášeních se s časovým odstupem střídaly představy o vzájemné národní jednotě a představy o vydělujících specifikách. Šlo také o spor, co si obě strany konfliktu mohou vzájemně nabídnout. Značně si přitom cenily kolektivních zásluh příslušníků svých národů o společný národní rozvoj. Ty se měly týkat jak místních částí jejich národních společenství (v rámci Dalmácie a jejich regionů), tak i jejich celých národů.¹²⁷

Otázce kulturního přínosu byl přikládán značný význam. Více „kulturně vyspělé“ společenství prý mělo mít právo převzít vedoucí role v rámci společné národní emancipace, ve smyslu hledání společného místa ve světě a volby rozvojové strategie. Ta mohla být chápána jako jednostranná dominance, nebo jen jako oboustranně vysoce výhodná spolupráce založená na kompromisu (mj. ve smyslu obhajoby místního slovanství a společných „praktických“ zemských zájmů). Srbové i Chorvati neodvozovali nárok na uznání jimi navrhovaného vnitřního uspořádání země pouze na základě údajné historické národní vyspělosti. Velmi důležité pro ně bylo dokládání samotné historicity jejich srbství na straně jedné, případně chorvatství na straně druhé. Snažili se tímto dokazovat, že se u nich nejedná „jen“ o identitu prosadivší se jen na základě vnějších podnětů v době relativně nedávné, a tedy bez „pravé“ legitimacy (což byl dobový obecněji rozšířený primordialistický přístup). Radikální představitelé chorvatského hnutí zdůrazňovali předpokládaný chorvatský kulturní primát. Odmítali širší srbské aspirace s odkazem na absenci písemné literární tvorby u dalmatské pravoslavné komunity v předešlých stoletích. Také zdůrazňovali počáteční závislost místních Srbů na ilyrském hnutí. Z jejich pohledu převzali spisovný jazyk Srbové od Chorvatů a nikoli naopak, jak tvrdili konfrontačně Srbové.¹²⁸ Jedinými historickými tvůrci vyšší národní kultury v Dalmácii měli být místní katolíci, které jako celek řadili k Chorvatům. Na základě zmíněného pak zčásti odvozovali oprávně-

¹²⁷ Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1886, s. 391, 436; Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog, s. 396.

¹²⁸ Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1892, s. 566-567; Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1887, s. 398-399, 407.

něnost podřízení Srbů chorvatskému státnímu právu bez připuštění kompromisu (chorvatské státní právo bylo jinak samo o sobě ospravedlněním), tak se měl vyjadřovat jmenovitě Juraj Biankini. Srbové se přitom snažili vyzdvihnout přednosti lidové tvorby spojené převážně s místními pravoslavnými. Jejich epické písně prý byly zdrojem obohacujících hodnot a vyjádřením původní slavnosti nepokřivené cizími vlivy. Navíc Srbové podporovali, aby byla v Dalmácii zavedena jako nový pravopis Karadžićova fonetická jazyková norma, která byla právě založena na lidovém hovoru z východní Hercegoviny. Na základě prosazení fonetiky vládními autoritami v Chorvatsku a Bosně pak Dalmatští Srbové odvozovali jak svoje zásluhy o rozvoj moderní vyšší kultury mezi Chorvaty, a sami se pak zasazovali i o její zavedení v Dalmácii. Fonetickou normu obhajoval také Luko Zore, srbský reprezentant v Národní straně, jeho vlastní strana ale jeho vidění rozhodně nesdílela. Naopak Biankini proti ní vystupoval jako vůči „mostu k Srbům“, jako vůči hrozbě pro Chorvaty, který je prý proto nutné zničit. Jednalo se o zřejmě o reakci na níže rozvedenou srbskou konfrontační kampaň, v níž byli opakovaně všichni stávající dalmatští srbochorvatští mluvčí prohlašováni za Srby. Společnému jazyku byla v jejím rámci přisouzena podobná funkce, jakou mělo u Chorvatů jejich státní právo, a to ve smyslu ospravedlnění unifikace.¹²⁹ V případě fonetiky však místní Srbové zřejmě usilovali především o praktickou podporu jim blízkého specifika jeho nabídnutím Chorvatům. Jeho všeobecné prosazení bylo jedinou možností, jak zabezpečit jeho užívání ve zdejší srbské komunitě. Realizaci uvedeného ztěžovaly zmíněné srbské konfrontační strategie, jejichž cílem bylo zřejmě vytvářet tlak na protistranu.

¹²⁹ Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1883, s. 225, 236; Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1889, 318-319; Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog, s. 565; Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1896, s. 497; Srpski list 1886, VII/19, 14. (20.) 5. 1886, *Srpski jezik i srpska narodnost, C. k. Državno odvetništvo u Zadru i „Narodni list“*; Srpski glas, 1889, X/4, 25. 1. (6. 2.) 1889, *Za pravopis*; Srpski glas 1898, XIX/47, 19. 11. (1. 12.) 1898, *Vukov Rječnik*. Srbové se také prezentovali jako nejzasloužilejší strůjci společného národního osvobození, a nositelé motivujících ideálů, bez nichž by prý Chorvati ve svém boji za národní udržení nemohli obstát, ani být tam kde jsou teď. Srpski list 1884, V/2, 10. (22.) 1. 1884, *Srbin Katolik, Hrvatstvo protiv Srpstva II.*; Srpski list 1880, I/1, 2. (14.) 1., Sava Bjelanović, *Program „Srpskog lista“*.

Srbové propagovali fonetickou verzi spisovného jazyka odvolávkami na její praktické přednosti, zdůrazňovali její větší jednoduchost, a proto i zvládnutelnost žáky z vesnických škol. Trvání jejich odpůrců na ilyrské ortografické verzi vykládali jako snahu Chorvatů se vydělit, čímž jim „vraceli“ jejich dřívější obvinění o srbském narušování společné národní jednoty. Stejně tak Srbové odmítali i doplňování společného spisovného jazyka o slova z kajkavštiny a čakavštiny. Podle nich mělo jít o „méně vyspělá nářečí“, což byl i názor srbských Jihoslovanů okolo listu „Slovinac“ (Zore, Budmani...).¹³⁰ V Dalmácii se vukovská fonetika prosadila až koncem 90. let. Stalo se tak mj. díky katolickému Srbovi a jazykovědci Milanu Rešetarovi, jemuž bylo právě vládou svěřeno vypracování nového pravopisu. Paradoxně on sám byl stoupenec osobně revidovaného Vukova konceptu srbského národního vymezení. Podle něj měli být Chorvaty i ikavští Štokavci coby údajně bývalí Čakavci (Ikavským štokavským nářečím se hovořilo v západním Záhří, což byla právě oblast, kde mělo chorvatské národní hnutí dlouhodobě nejsilnější pozice.). Srbové dokonce nabídli Chorvatům jako hlavní společné písmo cyrilici, Bjelanović to obhajoval její „původní“ slavinitou a používáním hlaholice Chorvaty. Rajčić za tím viděl další pokus o plošnou srbizaci Chorvatů. Zmíněné lze ale také spojit s vytrvalým odmítáním Národní strany přiznat cyrilici srbský národní charakter, případně se srbskou nespokojeností s mírou jejího uplatnění ve školství. Národní strana jmenovitě srbskou cyrilici agresivně prohlašovala za jedno z písem jihoslovanského národa, její prohlášení za pouhou obdobu katolické hlaholice využívali při popírání srbského nároku na ni jako na „srbské písmo“.¹³¹ To je třeba vzít v úvahu při posuzování srbských motivů,

¹³⁰ V rámci „Maticе dalmatinske“ byl svého času Milaš členem jejího vedení, tehdy také podporoval v souladu s jejím vnitřním řádem oficiálně používanou ilyrskou normu. Srpski list 1882, III/25, 22. 6. (4. 7.) 1882, *Podlistak, Govor kog je držao g. Prof. N. Milaš u sjednici odbora Maticе dalmatinske dne 19. p. i. Junija t. g.* .

¹³¹ Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1886, s. 231; Srpski list 1885, VI/2, 8.(20.)1. 1885, *Na čemu smo mi u Dalmaciji?*; Srpski list 1883, IV/16, 19. 4. (1. 5.) 1883 *U oči izbora III.*; SOTIROVIĆ Vladislav B., *Kritika interpretacije filoloških stavova Vuka Stefanovića Karadžića od strane „jugoslovenske integralističke filologije“*, Zbornik Maticе srpske za slavistiku 68, 2005; dostupné na http://kovceg.tripod.com/sotirovic_vuk_i_jugoslavizam.htm, zobrazeno 26. 11. 2016.

zda se nejednalo jen o provokativní manifestaci. Pokud by šlo o vážně míněný pokus, pak by šlo mj. o výzvu k symbolickému částečnému upozadění katolické vyšší kultury a uznání kulturního významu srbské pravoslavné komunity.

Boj za srbská specifika a kolektivní práva nabýval dost často podoby cílené provokace či až agresivní demonstrace svojí přítomností v určitých částech Dalmácie. Součástí kategorických srbských nároků bylo jednostranné přivlastňování si kulturního dědictví sdíleného s Chorvaty, což však bylo vlastní i druhé straně konfliktu. Srbové nepovažovali historickou kulturní vyspělost katolíků z Dalmácie za chorvatskou přednost. Oni sami si setrvalě nárokovali kulturní odkaz dubrovnické republiky, přičemž se odvolávali na srbský charakter jejího někdejšího území. Činili tak na základě historických pramenů hovořících o místní přítomnosti populace označované jak srbská (byzantského kronikáře Porfyrogeneta), ale i na základě někdejší příslušnosti velké části dubrovnického zemědělského zázemí do srbského středověkého státu. Argumentovali rovněž etnografickou skladbou místní venkovské populace, ale i samotnou tvorbou místní elity v ijekavské štokavštině. V neposlední řadě pak vydvihovali nedávnou srbizaci části místních katolíků. Právě s Chorvaty přitom Srbové sdíleli jak historický kulturní odkaz spojený s dubrovnickými městskými vrstvami, tak již zmiňovanou „čistou etnografickou lidovou kulturu“ v katolických venkovských oblastech v okolí Dubrovníku. Chorvatská přítomnost zde byla rovněž poměrně krátkodobá, ke kroatizaci těchto obyvatel docházelo právě v posledních dvou desetiletích 19. a v dalších letech 20. století. O šíření národní identifikace s Chorvaty se přitom ve venkovských dubrovnických oblastech zasloužili zejména pravaši.

Zmíněný spor o kulturu byl přímo spojen se snahou demonstrovat místní historické kořeny svého národa v konkrétních částech země. Ty mohly být vykládány jako nárok na určité území, nebo jako odmítnutí či propagace celistvého chorvatského politického národa. Srbové se měli často dovolávat svědectví byzantského kronikáře Porfyrogeneta, podle nějž měli srbští Slované obývat v Dalmácii území na jih od řeky Cetiny. Na jeho základě pak Srbové odmítali příslušnost oblasti Boky a

Srbové považovali společně používaný jazyk za svůj, přičemž podle kontextu označovali jeho používání Chorvaty konfrontačně jako krádež, nebo formálně smířlivě ve smyslu „blahosklonné akceptace jeho „přivlastnění“. Srpski list 1884, V/9, 28. 2. (2. 3.) 1884, *Podlistak, Književna krađa u „Hrvatskoj Vili“ I.*

Dubrovniku k Chorvatsku, spolu s odvolávkou na jejich historický vývoj nezávislý na Chorvatsku. Začlenění tohoto území do Dalmácie či budoucího sjednoceného Chorvatska prý jednoznačně popíralo legitimitu chorvatského státního práva na celém území. Kořeny těchto jižních regionů tak měly potvrzovat nejen oprávněnost uznání existence srbského národa v rámci celé země, ale i srbský nárok na status konstitutivního zemského národa. Jihoslovanská myšlenka zde ale nebyla zatím využita jako spojující médium. Tak se například vyjádřil ve svém anonymním pamfletu „Jedna iskrena riječ“ katolický Srb Luj Vojnović. Chorvati naopak stavěli svoje požadavky na středověké kronice Dukljanina. V ní se hovořilo o tzv. Červeném Chorvatsku zahrnujícím oblast Dubrovniku a Kotoru, což Chorvati prezentovali jako nepopíratelné vyvrácení srbského nároku. Oba jižní regiony pak oslavovali v této souvislosti jako zvlášť cennou součást chorvatského historického dědictví (přihlásit se k tradici dubrovnické státnosti zde odmítli, naopak se vazby na ní víceméně snažili potlačit). Proto se také jmenovaly noviny Supilových pravašů Crvena Hrvacka. Jako argument sloužily i odvolávky na geografickou blízkost těchto dvou regionů se srbskými zeměmi, Dubrovnik byl tak Srby zmiňován jako přirozené předpolí Hercegoviny (otázka srbsství Hercegoviny byla ale další kontroverzí), což mělo z jejich úhlu pohledu také ospravedlňovat jeho srbsství. Stejně byla hodnocena i Boka ve vztahu k Černé Hoře, se zdůrazňováním symbolického významu spojujícího hraničního pohoří Lovčen, v kombinaci s oslavou černohorství. V případě Boky bylo srbsství ještě více vyzdvihováno, s ohledem na většinový srbský podíl v místní populaci a kvůli jejím historickým vazbám na středověké Srbsko.¹³² Při obhajobě srbsství

¹³² Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1893, s. 226; Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1898, s. 526, 731-732; Srpski glas 1892, XIII/13, 25. 3. (6. 4.) 1892, Dodatak „Srpskom glasu“ br. 13, iz dalmatinskog sabora, *Drugi govor zastupnika Bjelanovića*; Srpski glas 1892, XIII/14, 1. (13.) 4. 1892, *Treći govor zastupnika Bjelanovića*; Srpski glas 1890 XI/10, 21. 3. (2. 4.) 1889, *Pomaže li? II.*; MUŽIĆ Ivan, *Hrvatska kronika u Ljetopisu popa Dukljanina*, Split 2011, s. 85, 91, 326; RADOJEVIĆ Danilo, *Smisao sporova nekih istoričara oko izvora za staru crnogorsku istoriju*, dostupné na <http://montenegrina.net/wp-content/uploads/2013/10/Dr-Danilo-Radojevi%C4%87-Smisao-sporova-nekih-istoričara-okolo-izvora-za-staru-crnogorsku-istoriju.pdf>, zobrazeno 26. 11. 2016.

Boky Srbové tvrdili, že Chorvati by jej měli ctít, protože se má jednat o oblast původní slovanské kultury, díky níž prý Srbové chorvatský národ v politickém i kulturním smyslu zachránili. Tím ale jen dávali odkaz na další diskutabilní tvrzení, jehož legitimita nebyla Chorvaty vůbec uznávána.

Došlo ale i k přímé konfrontaci, kdy byla postižena místní většinová populace nepodporující nároky protistrany. Stalo se tak při demonstraci sporných nároků na konkrétních územích, přesněji řečeno v jejich centrech. V případě Boky došlo na přelomu 80. a 90. let k pokusu o zavedení cyrilice ve většinově katolickém Kotoru. Iniciátorem i strůjcem byli představitelé srbské strany a kotorský starosta Stefanović. Tento střet však vedl o příštích volbách k jeho pádu, kvůli ztrátě důvěry u místních autonomistů, díky jejichž hlasům byl zvolen. Ti pak v obavě z místních pravoslavných dali přednost Chorvatům, a to nejen v rámci politické spolupráce, řada z nich se pak k nim dokonce přímo přihlásila.¹³³ Předmětem obdobného zájmu se stala i západní část Záhoří obydlená převážně srbským pravoslavným obyvatelstvem. Srbové jí prisuzovali „nesporný“ srbský národní charakter, byla jimi pojímána jako nesmírně cenná srbská národní oblast, s ohledem na údajné pokrokové a kulturní tradice místních srbských vesničanů. Předmětem zájmu pravašů a jejich podporovatelů se zde stala hlavně místní oblast Kninu, která byla spojená s dávným chorvatským králem Zvonimirem. Propagaci chorvatských nároků měl zajistit rozsáhlý archeologický výzkum, na který jeho pravaští zastánci požádali zadarský sněm o dotaci a kde se také postupně vyjádřili ke svým motivům. Konkrétně se k tomu vyslovil poslanec Ljubić, v rámci reakce na provokativní výpady Savy Bjelanoviće. Prohlásil, že chtějí takto prokázat historické sepětí regionu s chorvatským státem, s jasnou narážkou na chorvatské státní právo, jemuž by oblast Kninu měla podléhat (jmenovitě to nazval „historickým potvrzením pravé národní identity tohoto regionu“). Pro pochopení jeho slov je třeba uvést někdejší Pavlinovićova prohlášení, že v Dalmácii nejsou žádné srbské historické památky. Za srbské památky přitom chorvatští radikálové nepovažovali pravoslavné kostely, neboť srbství bylo podle nich jen produktem časově nepřilíživé vzdálené propagandy. Nutnost vykopání chorvatských památek Ljubić poz-

¹³³ RAJČIĆ Tihomir, *Srbi u Dalmaciji od pravoslavnog tradicionalizma do nacionalnog radikalizma*, disertace, Zadar 2012, s. 108-109.

ději odůvodnil přímo údajnou hrozbou jejich vyzdvižení a zničení „nepřáteli“. Předmětem jejich zájmu se staly mj. pravoslavné hřbitovy, kde prováděli výzkumy i proti vůli místních srbských komunit. Tamní sedláci se bouřili, pod vedením svých popů či z vlastní iniciativy útočili na archeology, ničili, brali a schovávali archeologický materiál (došlo k ničení koster v sarkofázích, otloukání starých nápisů na kamenech a házení náhrobků do řeky). Jeden ze zúčastněných kněží v listu „Dubrovnik“ tento odpor výslovně prezentoval jako národní boj. Protestní vystoupení tamních Srbů byla do značné míry v listu srbské strany glorifikována jako doklad životaschopnosti jejich společenství a statečný odpor proti podřízení se integraci do Chorvatska na základě chorvatského státního práva.¹³⁴

Ke konfliktu došlo i v souvislosti s oslavou výročí narození Ivana Gunduliće, katolického dubrovnického literáta ze 17. století, který byl dalmatskými Srby vynášený jako jejich nejvýznamnější národní klasik. V roce 1893 ji uspořádali Srbové v Dubrovniku při příležitosti odkrytí jeho pomníku. Na tuto událost ovšem dorazili také Chorvati, kteří si ho rovněž nárokovali, což pak vedlo k vzájemným konfliktům. Celá akce měla ohlas už jen s ohledem na účast četných srbských reprezentantů z okolních zemí, a to včetně srbského panovníka Alexandra Obrenoviće a chorvatského podbána Živkoviće. Místní Srbové ji pojali jako svoji vlastní prezentaci, v duchu tehdy prosazované demonstrativní smířlivosti k Chorvatům, byť s doplňujícím agresivním podtónem. Šlo jim o uznání primátu v předmětném regionu, bez zpochybňování srbsství oslavence. Následně pak reagovali roztrpčeně, když Chorvati nenaplnili jejich skeptické očekávání.¹³⁵

¹³⁴ Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1887, s. 334-336; Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1889, s. 548; Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1894, s. 139, 185, 204, 215, 555-559; Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1898, s. 563-565; Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1898, 428; Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1885 (1886), s. 100-101.

¹³⁵ MITROVIĆ Jeremija D., *Sukob Srba i Hrvata prilikom otkrivanja spomenika Gunduliću 1893. u Dubrovniku*, in: Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 2, ed. KRESTIĆ, Vasilije Đ., s. 195-219; Srpski glas 1893, XIV/18, 6.(18.) 5. 1893, *Dvije srpske kulturne slave*; Srpski glas 1893, XIV/22, 3.(15.)6 1893, *U Dubrovnik!*; Srpski glas 1893, XIV/24, 17. (29.)6. 1893,

Spory o kulturu a historické vazby byly využívány oběma stranami konfliktu k propagandistické podpoře jimi preferovaného národního charakteru země, respektive jejího budoucího vnitřního uspořádání. Chtěli si tak přímo či nepřímo si vymoci respekt, nebo aspoň symbolicky demonstrovat svoji převahu. Chorvatům tato agitace sloužila k obhajobě integrace celé místní populace do chorvatské politického národa na základě chorvatského státního práva. V srbském případě naopak měly podpořit kolektivní vyčlenění Srbů v rámci země a současně zpochybnit nároky založené na chorvatském státním právu. Srbové ve svém zájmu účelově podporovali také jinak kritizovanou myšlenku národní jednoty, jmenovitě v souvislosti s jim blízkou fonetickou jazykovou normou, kterou nabídli Chorvatům. V případě téhož postupu u cyrilice však šlo zřejmě o provokaci, podmíněnou širší srbskou nespokojeností s jejím stávajícím postavením.

7.4 Srbské popření Chorvatů jako národa v souvislostech

Přístup představitelů Srbské národní strany k místnímu chorvatskému národnímu hnutí byl v mnoha ohledech rozporuplný. Ve svém programu vyslovili Srbové výzvu ke smíru, která však byla devalvovaná na základě nejasného srbského vymezení obou národů a přednostní srbské snahy podpořit svůj vlastní národní rozvoj. Dalmatští Srbové následně opakovaně přikročili k přímému popření národní existence Chorvatů a jejich celkovému přiřazení k Srbům, bez ohledu na svůj stranický program a průběžné přísliby. Chorvati byli přitom představováni jako „méně vyspělá“ část Srbů. Ani jedno souborné zpracování plně nepoukázalo na rozpory v srbském přístupu, ani se je nepokusilo uvést do přímé souvislosti s tehdejší vývojem obou zapojených národních komunit. Konfrontační srbská vystoupení přitom provázely (či spíše většinou přerušovaly) více či méně vstřícně znějící srbské výzvy ke smíru. V jejich rámci zazněly i poměrně zásadní pokusy o navázání vzájemné spolupráce, které budou přiblíženy v další podkapitole.

Gundulićeva svečanost u Dubrovniku; Srpski glas 1893, XIV/25, 24. 6. (6. 7.) 1893, *Gundulićeva svečanost u Dubrovniku*; Srpski glas 1893, XIV/ 27, 8.(20.)7. 1893, *Epilog Gundulićevoj svečanost, Pabricii*; Srpski glas 1893, XIV/33, 20. 7.(1. 8.) 1893, *Srbi i Hrvati*.

K přímé prezentaci srbského unitarismu (či spíše asimilačního velkosrbství) docházelo právě v rámci sporů o kulturní a historický primát a úsilí o národní rozvoj, často v bezprostřední návaznosti na nepřátelské akce chorvatské strany. Takto útočně se projevil například Sava Bjelanović již v roce 1883 v rámci série článků proti Pavlinovićovi, následně vydaných i jako samostatná brožura „Don Miho na Braniku“. Zde zpochybnil kulturní svébytnost Chorvatů, učinil tak v rámci polemiky s chorvatskými výroky o srbské kulturní opožděnosti a nižší vyspělosti. Deklaroval přitom údajnou chorvatskou kulturní závislost na Srbech, a to nejen skrze přejatý jazyk. Třebaže zmíněné bylo tehdy ještě částečně zmírněno odvolávkou, že kultura vlastně není a ani nemůže být vlastnictvím jen jednoho národa, následné prohlášení Chorvatů za bratry jedné krve dalo uvedenému unitaristický význam.¹³⁶ V následujících letech byli Chorvati v srbském tisku opakovaně představeni jako kulturně sterilní odrodilá část srbského národa. Měli prý podlehnout škodlivým západním vlivům, měli být jen pouzí stoupenci problematického regionalizmu. Uvedené představy byly šířeny i v tehdejší Srbsku, z čehož Tihomir Rajčić vyvozuje zapojení dalmatských Srbů do širšího srbského spiknutí s cílem pohltit celý chorvatský národ.¹³⁷

Celkem došlo do počátku 90. let k několika velkým vyostřením vzájemných vztahů, v jejichž rámci Srbové otevřeně přikročili na stránkách svého tisku k popírání existence Chorvatů jako svébytného a respektu hodného společenství.¹³⁸ První velká prezentace těchto představ přitom proběhla v souvislosti s pokusem o vytvoření organizace napojené na Srbskou národní stranu, která by suplovala chybějící vnitřní stranickou organizaci. Samotná srbská strana přitom neměla z propagandistických důvodů od svého založení žádné oficiální stranické buňky, na rozdíl od Národní strany, prohlásila se totiž za stranu „všech Srbů v Dalmácii“. Tento deficit měla nahradit Politická dalmatská společnost („Politično dalmatinsko društvo“), která byla založena v roce 1886 ve Splitu. Jejím přednostním úkolem ale mělo být podporovat srbský

¹³⁶ Srpski list 1882, III/45, 9. (21.) 11. 1882, *Don Miho na braniku* X.

¹³⁷ RAJČIĆ Tihomir, *Srbi u Dalmaciji od pravoslavnog tradicionalizma do nacionalnog radikalizma*, disertace, Zadar 2012, s. 267-268.

¹³⁸ Jako projev dřívějšího respektu k Chorvatům lze uvést jejich hodnocení vyslovené v rámci kritiky Strossmayera. Srpski list 1881, II/ 6, 10. (22.) 2. 1881, *Vjera i narodnost, i naši odnošaji III.*

jazyk a šířit srbství, a to v rámci deklarovaného rozvoje „dalmatského vlastenectví“. Představitelé srbské strany ji propagovali ve svém listu, přičemž prohlásili obyvatele Dalmácie za Srby hovořící srbským jazykem a Dalmácií za srbskou zemi. Za to pak bylo dané číslo listu zabaveno a byla podána na ně žaloba. Hájili se pak odvolávkou na právo rozvíjet svoji národnost na základě platných zákonů, s doplňujícím tvrzením, že pokud je jazyk srbský, tak i obyvatelé Dalmácie musí být Srbové. Následně ale výrok korigovali, že prý nechtějí popírat chorvatství. Prohlásili, že respektují rozvoj chorvatského národa jen v hranicích daných jazykem a zvyky. Toto vymezení přitom blíže nerozvedli, část dalmatských Štokavců ze Záhoří přitom jejich zvyky spojovali s Chorvaty). Ještě na začátku téhož roku Srbové ujišťovali, že chtějí mírumilovné společenství s Chorvaty založené na vzájemné úctě ke specifikám toho druhého, třebaže zmíněné následně devalvovali výrokem, že přijetí srbské národnosti je prý nejlepším řešením vzájemného konfliktu.¹³⁹

Zmíněné se objevovalo i jako součást dalších agitačních kampaní. Stalo se tak v propagačních materiálech Lazara Tomanoviće, podle nichž měli být k Srbům připočtení obyvatele oblasti Dubrovníku, ale i a Národní stranou vysoce ceněný fra Adrija Kačić. V případě Kačiće se jednalo o katolického dalmatského literáta z 18. století z benátské Dalmácie. Dotyčný sice vyjadřoval sounáležitost místní populace s Chorvaty, zároveň ale oslavoval i širší jihoslovanské vazby. Chorvaty byl ctěn jako jejich místní velikán, chorvatský obrozenec a hlasatel jim blízké myšlenky národní jednoty. Právě jeho širší zájmové zaměření dávalo prostor pro vyhrocené polemiky. Tomanović dokonce v textu prohlásil, že se cítí být pod vlivem Kačiće „Slovinac“ ve smyslu srbského národního synonyma. Právě pod tímto označením (Slovinci) měl totiž Kačić hovořit o dávných srbských vládcích a sám ho měl používat pro místní populaci. Pro upřesnění, Slovinac v ikavském nářečí původně znamenalo Slovan, později však docházelo k pokusům prosadit jej jako „historické“ označení jihoslovanského národa (viz počáteční aktivity Pavlinoviće a dubrovnických aktivistů okolo listu „Slovinac“). Srbové neváhali oslavovat jako stoupence srbství i Ivana Despota,

¹³⁹ Srpski list 1886, VII/13, 1. (13) 4. 1886, „*Politično dalmatinsko društvo*“; VII/16, 22. 4. (4. 5.) 1886, *Poziv u „Dalmatinsko politično društvo“*; VII/19, 14. (26.)5. 1886, *Srpski jezik i srpska narodnost*; BOŽIĆ Sofija, *Politička misao Srba u Dalmaciji. Srpski list/glas 1880-1904*, Beograd 2001, s. 90-91.

jenž zemřel na počátku 80. let. Byl to uznávaný prochorvatský literát a člen Národní strany, jenž nepodporoval srbskou secesi. V rámci odkazovaných pramenů pak Tomanović citoval i černohorského badatele Konstantina Nikolajeviče, jenž přímo odmítal oprávněnost národní existence Chorvatů s odvolávkou na etnografické podklady. V rámci této kampaně byl také oslavován Dubrovník jako srbské město. Chorvaté měli být v jejich podání jen pouhou odnoží srbského národa, lišící se jen v nepodstatné míře dialektem (čakavštinou) a vlastní tradicí státnosti.¹⁴⁰ Zmíněná kampaň byla přerušena v roce 1888 neúspěšným pokusem o dohodu s Národní stranou.

Následné vzájemné spory poté našly výrazně negativní kritický ohlas v „Srpskem glasu“. Srbové v rámci polemiky s novinami „Narodni list“ a „Narod“ zprvu trvali na vlastní svébytnosti a na svojí ochotě ke smíru, hovořili o sobě a o Chorvatech jako o bratrech a nejbližších příbuzných. Následně dali srbsští pisatelé najevo, že Chorvati si mají vybrat, zda chtějí konflikt či smíření se Srby a že pokud není vstřícnost na chorvatské straně, je lepší podpořit vzájemné rozdělení. Zazněla i výhrůžka, zda Chorvati chtějí válku. Vyčetli jim v této souvislosti, že nechtějí dopřát Srbům ani jednoho školního inspektora (tím mysleli přitom „politického Chorvata“ Luka Zoreho) a že jsou příliš tvrdí proti prosazení fonetického pravopisu. Bezprostředně pak následoval článek od Lavro Pavloviče-Ljušiče, v němž byla popřena sama existence

¹⁴⁰ RENDIĆ-MIOČEVIĆ Ivo, *Hrvatski identitet. Trajnost i fluidnost. Uperedba Kvakera i gorske Dalmacije*, Rijeka 2006, s. 90-91; Srpski list 1886, VII/22, 4. (16.) 6. 1886, L. Tomanović, *Fra Andrija Kačić. Prema Srpstvu i Hrvastvu*; VII/ 23, 11.(23.)6. 1886, L. Tomanović, *Fra Andrija Kačić. Prema Srpstvu i Hrvastvu (Nastavak). II.*; VII/24, 18. (26.) 6. 1886, L. Tomanović, *Fra Andrija Kačić. Prema Srpstvu i Hrvastvu, (Nastavak). III.*; VII/25 25. 6. (7. 7.) 1886, L. Tomanović, *Fra Andrija Kačić. Prema Srpstvu i Hrvastvu, (Svršetak). IV.*; Srpski list 1886, VII/30, 7. (17. 8.) 1886, L.Tomanović, „*N. Listu*“, Srpski list 1886, VII/ 31, 6. (18.)8. 1886, L.Tomanović, „*N. Listu*“ (*Konac*).; Srpski list 1886, VII/40, 8. (20.) 10. 1886, T. *Fra Ivan Despot I.*; Srpski list 1886, VII/ 42, 22. 10. (3. 11.), T., *Fra Ivan Despot II.*; Srpski list 1886, VII/43, 29.10 (10. 11.) 1886, *Fra Ivan Despot III.*; Srpski list 1886, VII/44, 5. (17.) 11., *Fra Ivan Despot IV.*; Srpski list 1886, VII/45, 12. (24.) 11. 1886, *Fra Ivan Despot V.*; Srpski list 1886, VII/46, 19. 11. (1. 12.) 1886, *Fra Ivan Despot VI.*; Srpski list 1887, VIII/46, 26. 11. (7. 12.), D.r. L. Pavlović, *Srbi katolici (nastavak)*; Srpski list 1887, VIII/47, 2. (14.) 12. 1887, D. r. L. Pavlović, *Srbi katolici (nastavak i svršetak)*.

Chorvatů v Dalmácii, všem jejím obyvatelům bylo přirčeno srbství. Chorvati a Srbové měli tvořit na základě „etnografické jednoty“ jediný národ, a to národ srbský. Srbové měli být mj. nositelé čistého národního ducha a pravé národní kultury, naopak chorvatská strana měla údajně šířit škodlivý „národní dualismus“. Konflikt Srbů s Chorvaty se pak Pavlović pokusil vysvětlit jako pokračování dávného boje slovanství proti „latinství“, se zdůrazněním negativní role Mihovila Pavlinoviće. Tento názor byl pak přímo podpořen na stránkách stranických novin v pochvalných komentářích, dokonce s oslavou budoucího přijetí fonetiky jako cesty k „pravé“ národní jednotě a Srbů katolíků jako jejich pravých uskutečňovatelů. Poté ale následoval kritický rozbor vzájemných vztahů. Třebaže byl subjektivní a jen v omezené míře věcný, byly v něm zopakovány předešlé stížnosti, s následným pozastavením se nad pobouřením, které měl Pavlovićův článek vyvolat. Bezprostředně v nich bylo odsouzeno srbské vyloučení z rozhodovacího procesu, konkrétně v souvislosti s fonetikou a neúspěšnou kandidaturou Zoreho na školního inspektora (Chorvati chtějí řešit velké i malé věci bez Srbů), s přirovnáním k dávnému pokoření od Turků. Následně pak vyjádřili ochotu ke spolupráci s tím, že závěry Pavlovićova článku nechtějí Chorvatům vnucovat násilím, ani je klást jako podmínku k dohodě.¹⁴¹

Nový ještě více vyostřený novinový střet pak proběhl v roce 1890, v reakci na chorvatskou oslavu Kačića a s ní spojené odhalení pomníku na hrobu Pavlinoviće. Ještě před ní však byla na stránkách srbského listu vyjádřena podpora dřívější Pavlovićově maximalistické představě, a to přímo v souvislosti s odporem vůči chorvatskému státnímu právu. Při té příležitosti Srbové vyjádřili obavu o samotné zachování

¹⁴¹ Srpski glas, 1890, XI/ 34, 22. 8. (3. 9.) 1890, *Srpska štampa o tobožnoj Kačićevoj slavi u Makarskoj, Za prevarom-sramota!*; Srpski glas, 1889, X/ 3, 18.(30) 1. 1889, Srbin Katolik, *Svak svoju I.*, Srpski glas, 1889, X/6, 8. (20.) 2. 1889, Srbin katolik, *Svak svoju II.*; Srpski glas 1889, X/4, 25. 1. (6. 2.), *Za pravopis*; Srpski glas 1889, X/5, 1. (13.) 2. 1889, *Novi školski nadzornici*; Srpski glas 1889, X/7, *Svak svoju III.*; Srpski glas, 1889, X/8, 22. 2. (6. 3.) 1889, D.r Lovro Pavlović, *Za jedinstvo*; Srpski glas 1889, X/9, 1. (13.) 3. 1889, *Pabrici*, Srpski glas, 1889, X/10, 8. (20.) 3. 1889, Srbin katolik II., *Poslanica D.ru Lovri Pavloviću*, Srpski glas 1889 X/11, 15. (27.) 3. 1889, Srbin katolik II. *Poslanica D.ru Lovri Pavloviću (svršetak)*; Srpski glas, 1889, X/12, 22. 3. (3. 4.) 1889 *Recimo zaključnu I.*; Srpski glas 1889, X/13, 29. 3. (10. 4.) 1889, *Recimo zaključnu II.*; Srpski glas, 1889, X/14, 5. (17.) 4. 1889, *Recimo zaključnu III.*; Srpski glas X/15, 12 (24.) 4. 1889, *Recimo zaključnu IV.*

srbské národnosti, s tím, že celková srbizace dalmatských Slovanů by prý mohla pomoci překonat jejich společnou malost a slabost. Kačićovy oslavy proběhly s přímou podporou Národní strany, nicméně za účasti pravašů z Chorvatska a jejich dalmatských sympatizantů, s provokativním vyzněním v závěru. Na oslavy dorazila i delegace Chorvatů z Dubrovníku, což bylo obecně vzato jako demonstrace chorvatství tohoto města. Souběžně docházelo k vzájemným slovním střetům kvůli srbskému ovládnutí dubrovnického magistrátu s pomocí autonomistů. Ostrá chorvatská kritika se snesla právě na tamní Srby katolíky, jejichž rozhodující část přímo podpořila Srbskou národní stranu a definitivně tak ukončila již jen formální sepětí s Chorvatskou národní stranou. Představitelé Srbské národní strany se pak snažili bránit svoje nové katolicko-srbské podporovatele, jejichž srbství bylo částí rozzlobených chorvatských kritiků znevažováno. Prostor k tomu dostali v srbském listu právě tito katoličtí Srbové, kteří při této příležitosti vyjádřili zde i své velmi silné vazby na myšlenku jihoslovanské národní jednoty. Chorvati a Srbové byli dokonce prohlášeni v jihoslovanském duchu za dvě „plemena“, svébytné části společného jihoslovanského národa, s následným smutněním nad jejich odcizením. Katolický Srb Vlaho Matijević přítom na stránkách oficiálního srbského listu kategoricky odmítl negaci Chorvatů jako tu největší hlouposti a zdůraznil nutnost vzájemné spolupráce, ovšem s požadavkem na chorvatské uznání srbství Dubrovníku a Bosny. Dokonce zde mimo to zaznělo, že pokud mají Chorvati přednosti kulturní, oni že je mají národní.¹⁴² Následně však znovu srbský tisk přikročil v hrubě konfrontačním duchu k přímému popření svébytnosti Chorvatů. Jednalo se o celostránkovou publikaci článku Vuka Karadžiće „Srbi svi i svuda“, v němž bylo v ucelené podobě definováno jeho pojetí tzv. jazykového srbství založeného na štokavštině. K němu byl však připojen dlouhý

¹⁴² Srpski glas 1890, XI/3, 17. (29.) 1. 1890, *Pabrici*; Srpski glas 1890, XI/9, 28. 2. (12. 3) 1889, D.r Lovro Pavlović, *Srbi Katolici*, Srpski glas 1890, XI/11, 14. (26.) 3. 1890, *Pomaže li?*; Srpski glas 1890, XI/12, 21. 3. (2. 4.) 1889, *Pomaže li? II.*, *Pabrici*; Srpski glas 1890, XI/ 21, 23. 5. (4. 6.) 1890, D.r Vlaho Matijević, *Veleučenom gospodinu D.ru Peru Čingriji u Dubrovniku*; Srpski glas 1890, XI/20, 16. (28) 5. 1890, *Srpska pobijeda u Dubrovniku, Sa izbora u Dubrovniku*; Srpski glas 1890, XI/25, 20. 6 (2. 7.) 1890, D.r Vlaho Matijević, *Otvoreno pismo Uredništvu Obzora*; Stari Narodnjak, *Prosta Riječ o Srpsko-Hrvackoj Slozi*, Srpski glas 1890, XI/33, 15. (27.) 8. 1890, Nikša Gradi, *Gjavo i s. Evangjelje*.

uvozující článek od Lavro Pavloviće Ljušiče,¹⁴³ jemuž byl dán srovnatelný prostor jako Karadžićovi. V něm byla zopakována, a dokonce rozvedena předešlá negace Chorvatů. Chorvati jako celek bez ohledu na nářečí byli Pavlovićem prohlášeni za vykořeněné Srby, za pouhé nositele škodlivého regionalismu, jehož respekt není možný. Připuštění samostatné chorvatské existence by prý znamenalo národní drobení, a ohrozilo tak samotné zachování srbství. Jako náhrada za srbství v případě jeho hypotetické „neexistence“ bylo pisatelem nabídnuto jen dalmatinství. Chorvatské státní právo Pavlović prohlásili za přijatelné, pokud by tím jediným s ním spojeným národem byl myšlen národ srbský. Chorvatům zde bylo nabídnuto srbství i jako údajný prostředek k dosažení potřebné kulturní jednoty, což představovalo antithesi unitaristické argumentace Chorvatské národní strany. Pavlovićův úvod byl přítom v hrubém rozporu s vedle něj publikovaným Karadžićovým článkem. V něm byli k Srbům přiřazeni jen Štokavci, zatímco Pavlović mezi Srby zahrnul Kajkavce, a dokonce i Čakavce, jejichž chorvatství Karadžić nikdy nezpochybňoval. V dalších komentářích není tento nesoulad s Karadžićovým vymezení Srbů vysvětlen. Naopak je ještě více zdůrazněn tvrzením, že Pavlovićův úvod ani nebyl nutný pro správné pochopení Karadžićových slov.¹⁴⁴ Právě Srbové byli v tomto kontextu představeni jako jediní důslední zastánci národní jednoty v etnografickém smyslu, prostí konfesní nesnášenlivosti. Chorvati byli bez ohledu na jimi prosazovaný kulturní unitarismus označeni za kulturní separatisty, kvůli neochotě uznat svoji plnou jednotu se Srby jako se svrchovaným národem. Luko Zore, napsal v dopise biskupovi Strossmayerovi, že podle něj Srbové chtějí Chorvaty „sníst“, zatímco Chorvati usilují o jejich kroatizaci; v tom lze vidět jeho širší reflexi celého sporu jako důsledek vzájemného kon-

¹⁴³ Jak bylo dříve uvedeno, jednalo se o představitele nobility spojeného s oblastí Makarské, kde se odehrávala odkazovaná slavnost Kačića a Pavlinoviće. PERIŠIĆ Miroslav - RAJAK Svetozar - RELJIĆ Jelica (ed.), *Generalni konzulat Kraljevine Srbije u Trstu 1884-1914. Consolato generale Delregno di Serbia a Trieste 1884-1914*, Beograd 2009, s. 78-79.

¹⁴⁴ Pavlovićův výtvar byl zároveň oslavován jako návod jak přivést Chorvaty na „správnou cestu“, za něž by představitelé Chorvatů měli k němu skočit, obejmout ho a zaživa mu pomník postavit, tedy pokud by prý doopravdy mysleli na národ. *Srpski glas* 1890, XI/40, 3.(15.)10., *Vukov „Kovčević“ I.*

fliktu.¹⁴⁵ K dílčímu vyostření došlo v období relativního smíru, a to po Gunduličově slavnosti v roce 1893. Srbové dost těžce nesli chorvatské zpochybnění srbství Dubrovníku a jejich nároku na literáta Gunduliče, k tomu se přidružili násilnosti kvůli sporným archeologickým vykopávkám z téhož roku. Srbům ale zejména vadil silný chorvatský vliv v dalmatském školství, vnímali jej jako přímou hrozbu pro své národní zachování. Srbové se přitom prezentovali jako nejvíce postižený slovanský národ v habsburské monarchii, jehož hmotný i kulturní rozvoj měl dle jejich slov nejvíce zaostávat. Založení Supilovy Strany práva v roce následujícím pak srbskou roztrpčenost jen umocnilo. Na stránkách svého listu pak Srbové prohlásili Chorvaty za potlačovatele srbství, kteří odmítají uznat svůj naprostý kulturní úpadek a z toho plynoucí závislost na Srbech a na jejich kultuře. Doslova uvedli, že bez Srbů jsou Chorvati jen odseknutá větev. Zdrojem „potřebného“ chorvatského obohacení tak mělo být kradení srbské lidové slovesnosti i moderních děl. Svůj spisovný jazyk prý měli převzít „hotový“ od Karadžiče, aniž by za to byli Srbům patřičně vděční. Srbové tak v tomto období reagovali na chorvatská prohlášení a publikační činnost, v nichž byla srbská (či Srby za srbskou považovaná) tvorba označována jako chorvatská. Chorvaté byli přitom Srby vzápětí současně prohlášeni za bratry jedné krve téhož plemena (!) se dvěma jmény, kterým prý Srbové chtějí pomáhat v rámci společného rozvoje, na základě společného smíru. Přitom též probírali někdejší prezentaci srbského jména jako synonyma k ilyrskému, jmenovitě u srbského ilyristy Božidara Petranoviće. Činili tak v rámci odmítání jeho přiřazení k Chorvatům, s vyzdvižením jeho podpory nadkonfesního srbství (srbského jména se prý nikdy nevzdal). Označili ho dokonce za prvotního hlasatele programu Srbské národní strany (tedy za jeho jediné přímé právoplatné dědice), aniž by přitom dali jasně najevo, zda pod tím myslí jen jeho podporu širšího srbského konfesního vymezení (tj. propagaci srbství mezi katolíky), nebo i faktické přiřazení všech Chorvatů k Srbům.¹⁴⁶

¹⁴⁵ Srpski glas 1890, XI/34, 22. 8. (3. 9.) 1890, Dodatak „Srpskom glasu“ br. 34, *Bistrenje; Srbi svi i svuda*, Srpski glas 1890, XI/40, 3. (15.) 10., *Vukov „Kovčežić“ I.*, Srpski glas XI/41, *Vukov „Kovčežić“ II.*; PERIĆ Ivo, *Mladi Supilo*, Zagreb 1998, s. 97.

¹⁴⁶ Srpski glas 1894, XV/10, 10. (22.). 3. 1894, *Radi jednog spomenika; Pabrici iz Sabora III.*; Srpski glas 1894, XV/22, 12. (24.) 8. 1894, *Pabrici*; Srpski glas XV/31, 16. (4.) 8. 1893, *Srpstvo u borbi*; Srpski glas XIV/51, 23. 12. 1893 (4. 1. 1894), *Pabrici*, Srpski glas 1894, XV/37, 27. (15.) 9. 1894, *Pabrici (školski)*; X., *Čija je pravica?*; BOŽIĆ Sofija, *Politička*

Srbská slova o jediném plemenu zní jako skrytá negace, třebaže související pasáž byla formulována tak, jako by její pisatelé byli stoupenci „jen“ radikálního integrálního jihoslovanství. Obdobně lze různě chápat i srbské narážky na dávnou praxi srbských Ilyrců, na jejich prezentaci ilyrského jména jako synonyma k srbskému. S uvedeným lze spojit i další tendenci, která nyní ve zvýšené míře nachází uplatnění, dílčí znejasňování hranice mezi srbstvím a jihoslovanstvím, s širší možností využití.

Srbové začali opět ve větší míře popírat a znevažovat chorvatskou identitu až na počátku 20. století. Tehdy se ale do ní také aktivně zapojilo tehdejší konzervativní vedení strany. Především protichorvatská vystoupení probíhala v době, kdy o stranické prezentaci rozhodovala pouze její liberální část. Novou vyhraněnou konfrontaci předcházelo období relativně nekonfliktních vztahů. V něm právě vedoucí srbští konzervativci navazovali spolupráci s Chorvaty na komunální úrovni, aniž by si kladli požadavky. V tomto smírném období byla ve stranickém listu „Srpski glas“ v roce 1897 sice věnována značná pozornost přenesení ostatků Vuka Karadžiće z Vídně, připomenuto bylo ale hlavně jeho jazykové dílo jako přínos pro Srby i Chorvaty. Naopak jeho „zásluha o etnografické vymezení srbství“ byla jen zmíněna, bez dalších rozborů. Jako krizový podnět zapůsobila mj. svatojeronýmská aféra, která již při svém propuknutí koncem 90. let bezprostředně narušila vztahy s Chorvaty. Ještě větší negativní ohlas mezi politicky angažovanými Chorvaty pak vzbudil její následný vývoj příznivý pro Srby. Všechny dalmatské chorvatské strany právě podporovaly zachování nového chorvatského názvu u zmíněného institutu. Svůj vliv měla také příležitostná politická spolupráce mezi Chorvatskou národní stranou a posilujícími Supilovými pravaši. Srbové v roce 1899 ztratili kontrolu nad Dubrovní-

misao Srba u Dalmaciji. Srpski list/glas 1880-1904, Beograd 2001, s. 67-69. Sofija Božić posuzuje představy průběžně šířené v rámci stranických novin Srpski list/Srpski glas jako části jednoho celku, obdobně jako Rajčić. Část sporné lidové tvorby byla předmětem širšího sdílení, navíc je třeba dodat, že srbští ilyrci opravdu přispěli k chorvatskému národnímu obrození. Pro upřesnění, Srbové měli výše uvedená slova o jednotě s Chorvaty následně tlumit (či zpochybnit) prohlášením, že Srbové se prohlásili svého času za Ilyry a Jihoslovany jen kvůli spolupráci s Chorvaty, jako projev lásky a vstřícnosti. Širší porosazení fonetiky pak slavili jako symbolické vítězství nad pravaši, protože jejich zakladatel Starčević byl jejím velkým kritikem, jako jazyka „pastevců hovězího“. Srpski glas XV/50, 16. (28.) 12. 1894, *Pabrici*.

kem na komunální úrovni, což lze považovat za konec místní srbské dominance a počátek úpadku místního katolického srbství, stalo se tak právě díky podpoře Chorvatské národní strany od Supilových pravašů. V rámci Dalmácie se obě hlavní místní chorvatské strany společně prosadily při volbách do dalmatského sněmu v roce 1901. Následně pak verifikovaly jejich výsledky navzdory ostrým srbským stížnostem na jejich nezákonnost. V té době však došlo také ze strany Chorvatů k novým pokusům o navázání spolupráce se Srby. Ty však stále byly založeny na předpokládaném srbském smíření se s integrací do společného chorvatského politického národa, což bude přiblíženo níže.¹⁴⁷

O nový konfliktní přístup se zasloužil sám biskup Nikodim Milaš. V rámci své hlavní historické práce „Pravoslavna Dalmacija“ z roku 1901 nabídl osobitou agresivní vizi vzájemného poměru mezi místními Srby a Chorvaty. Milaš v ní Dalmácii představil jako původně srbskou pravoslavnou zemi. Také on vyzdvihl kulturní odcizení, jímž měli být postiženi Srbové v důsledku katolizace. Hlavní příčinou ztráty národní jednoty však mělo být podle něj samotné odpadnutí od pravoslavné víry. Zatímco v „liberálním pojetí“ bylo Chorvatům nabízeno sjednocení skrze kulturní a politické splynutí se Srby, Nikodim Milaš hypotetický „návrat“ k původní jednotě spatřoval pouze v konverzi všech místních katolíků na pravoslaví. Těmto představám byl ale věnován omezený prostor, hlavní náplní jeho díla bylo vylíčení protikatolicky pojatých dějin pravoslavné komunity v Dalmácii. V jejím rámci ovšem Milaš připustil u části Chorvatů etnickou svébytnost jako „u pozdějších příchozích“, na rozdíl od předchozích asimilačních liberálních konceptů. Na stránkách listu „Srpski glas“ kontrolovaného jeho stoupenci byli ale všichni Chorvati prohlášeni za již asimilované-srbizované. Mělo k tomu dojít v důsledku jejich přijetí srbského jazyka, byla jim upřena svébytnost. Chorvati byli označeni za kulturně i politicky sterilní, dokazovat

¹⁴⁷ LOVRENČIĆ Rene, *Geneza politike „novog kursa“*, Zagreb 1972, s. 121-125; Srpski glas 1892, XIII/39, 24. 9. (6. 10.) 1892, „Hrvatska“ i „hrvatska misao“; Srpski glas 1897, XVII/39, 25. 9. (7. 10.) 1897, *Slava Vuku Stefanovu Karadžiću; Vuk Stef. Karadžić*; I tehdy ovšem docházelo k lokálním konfliktům, jmenovitě ve Vrlice, jejich hlavní konzervativní srbský aktér Jozo Kulišić se jej ale pokusil urovnat v duchu osobního i národního smíření se svým oponentem Milanem Begovićem. Srpski glas 1897, XVIII/46, 13. (25.) 11., Prilog „Srpskom glasu“ b. 46., Joso Vit. Kulišić, Načelnik i Narodni Zastupnik, *Otvoreno pismo*.

to měl údajně předešlý historický vývoj. Chorvati neměli mít genetické znaky národní individuality, měli být prý „pouhým“ plemenem v rámci Srbů. Pisatelé přitom vyjádřili pohoršení nad chorvatským zpochybňováním srbské svébytnosti, s kritickými narážkami na svatojeronýmskou aféru, ale i na chorvatské aspirace být vedoucí silou v rámci jihoslovanské politického a národního sjednocení ve společné zemi. Zde se jednalo o reakci na takto zaměřenou publikaci Ljubiće, na celém Balkáně prý naopak mělo být místo jen pro Veliké Srbsko. Srbsko-chorvatský konflikt byl zde dokonce představen jako světový střet mezi liberalismem a ultramontánním kosmopolitismem. Chorvati byli prezentováni jako zastánci cizích zájmů, zatímco Srbové jako nositelé svobody pro balkánské národy. Tehdy byl v čele oficiálních stranických novin „Srpski glas“ Špira Gerun, jenž měl vazby na liberály, nicméně list byl v té době ještě pod kontrolou konzervativců. Veřejné zpochybňování chorvatské individuality tehdy uplatňovali také reprezentanti liberální části strany v listu „Dubrovnik“. Podle nich také mělo být na „jihu“ místo jen pro „srbský národní útvar, v zájmu „národní obrany“ měli Srbové zabrat tento prostor, aby ho prý zachránili před Chorvatskem. Chorvatský národní projekt byl v této souvislosti označen za produkt srbských odrodilců připravených sloužit zájmům Vatikánu a Němcům.¹⁴⁸

Podnětné svědectví k srbské protichorvatské kampani z 80. a 90. let poskytuje dopis z května 1889. Napsal jej její aktivní účastník Lazar Tomanović srbskému historikovi Ilarionovi Ravaracovi, který mu předtím zkritizoval jeho angažovanou tvorbu. V něm se Tomanović vyjadřuje v apologetickém duchu, že hlavním cílem srbské strany bylo vytvořit protiváhu k agresivní chorvatské propagandě. Měli tak prý podpořit menší náchylnost obyvatel Přímoří (myšleno Dalmácie) ovlivněných italskou kulturou k přejímání chorvatství a větší ochotu k přejímání srbsství. Odvolávky na Dubrovník, Kačići i Despota prý měly sloužit k vyvrácení obvinění, že jsou stranou

¹⁴⁸ GANZA ARAS Tereza, *Politika „novog kursa“ dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića*, Split 1992, s. 154-155; BAČIĆ Stanko, *Osvrt na knjigu „Pravoslavna Dalmacija“ E. Nikodima Milaša*, Zadar 1998, s. 22-23, 158-159; Srpski glas 1902, XXII/33, 15. (28.) 8. 1902, *Srbi i Hrvati I.*, Srpski glas 1902, XXII/34, 22. 8. (4. 9.) 1902, *Srbi i Hrvati II.*; BENKOVIĆ Vlaho, *Uloga dubrovačke politike u stvaranju „novog kursa“ (1903-1905)*, Dubrovnik 2009, s. 109-111; Srpski glas 1901, XXII/42 18. (31.) 10. 1901, *Poziv Dalmacije I.*; Srpski glas 1901, XXII/43 25. 10. (7. 11.) *Poziv Dalmacije II.*

pravoslavných klerikálů. K tomu ještě zmiňuje propagandistický přínos osvojení si dubrovnického kulturního dědictví, bez bližšího rozvedení. Vzhledem k celkovému pojetí lze tento dopis považovat do značné míry za pokračování propagandy, nikoli jako upřímnou zповěď o pravých cílech a postojích. Sava Bjelanović přitom již mnohem dříve vylíčil v článku o severodalmatské Bukovici problematické vztahy mezi tamními pravoslavnými a katolíky, na základě zjištěných skutečností podobný optimismus neprojevil. Zpochybnil v něm ale, že by tzv. Bodulové měli být obecně více náchylní k odporu vůči pravoslavným Srbům na základě historické zkušenosti.¹⁴⁹ Ještě jasněji se k tomu vyjádřil v dopisech Tomanovićovi v roce 1888 uherský srbský politik Mihailo Polit Desančić. Projevil v nich radost nad srbizací části místní katolické inteligence, zároveň však Tomanoviće upozornil, že většina dalmatských katolíků má podle něj k srbství odmítavý vztah, a to i v oblasti Dubrovníku, odvolával se přitom na svoji osobní zkušenost.¹⁵⁰

Nabízí se ale také jiná souvislost. Velkým vzorem pro dalmatské srbské liberály byl Svetozar Miletić, zejména pak pro samotného Savu Bjelanoviće, který se prohlašoval jeho nejvěrnějším žákem. Právě Miletić během své politické angažovanosti v Bánském Chorvatsku v 60. letech podporoval, aby byl tamním Srbům přiznán status politického národa, což se setkalo s příkrým odmítnutím. Následně pak Miletić ve svém tisku v rámci ostrých polemik se svými chorvatskými odpůrci přikročil k negaci Chorvatů jako národa v Bánském Chorvatsku v duchu druhého Karadžičova konceptu z roku 1861, kde k Srbům byli přiřazeni i kajkavci. Předtím přitom podobné názory nešířil. Současně kritizoval samotnou myšlenku politického národa jako umělou kategorii, s jejichž pomocí se prý mají malé národy prosazovat na úkor národnostních menšin. Tuto praxi ustoupil po přijetí kompromisního vymezení „zem-

¹⁴⁹ Srpski list 1880, I/13, 26. 3. (7. 4.) 1880, *Podlistak, Bukovica (svršetak)*; Dopis Lazara Tomanoviće Ilarionu Ruvaracovi, 2. 5. 1889, Arhiv srpske akademija nauka i umetnosti, č. 5330. Posledně uvedený pramen již ve své práci využila Sofija Božić, ovšem pouze s uvedením krátké citace týkající se odvracení katolíků od srbství s odkazem na význam připisovaný srbskou stranou Dubrovníku. BOŽIĆ Sofija, *Politička misao Srba u Dalmaciji. Srpski list/glas 1880-1904*, Beograd 2001, s. 63, pozn. 40.

¹⁵⁰ TOMANOVIĆ Lazar, *Iz pisama umrlih i zaslužnih Srba*, Novi život, XXVII/ 2, 1927, s. 35-37.

ského“ národa v Chorvatsku zemským sněmem. Jmenovitě šlo o formulaci vyjadřující, že v Bánském Chorvatsku žije chorvatský, a také srbský národ, který je s ním totožný a rovnoprávný. To bylo možné chápat jako přiznání místním Srbům statusu politického národa. Součástí zmíněného bylo také využití myšlenky existence společného jihoslovanského národa k potlačení chorvatského odporu vůči širšímu vymezení jejich země. Na jejím základě tak mělo být Chorvatsko stále státem „jediného národa“.¹⁵¹

Božić sice upozorňuje na zásadní rozpor, jenž panoval ohledně přístupu k pravoslaví mezi konzervativci a liberály, prezentaci jejich vztahu k chorvatství a srbsství však příliš nerozebírá. Naopak se snaží spíše poukázat na vzájemnou shodu při obraně srbských zájmů. Rajčić jejich názorové diferenciaci věnuje větší pozornost, přistupuje k ní ale na základě předpokladu setrvalé historické jednoty srbského národa a pravoslavné církve. Právě Tihomir Rajčić poukázal do určité míry na uvedenou názorovou podobnost i variabilitu u reprezentantů obou frakcí při popírání chorvatské individuality, aniž by ji ale hlouběji diferencoval. Snažení obou názorových proudů pak v dané souvislosti vykládá jako tažení proti existenčním zájmům chorvatského národa, jež mělo mít pevné kořeny právě v původních konzervativních církevních tradicích.¹⁵² Tihomir Rajčić protichorvatské srbizační kampaně tvrdě odsuzuje jako součást velkosrbské propagandy, jež měla být podle něj řízená ze Srbska. Mělo se prý jednat o snahu posrbštit národně uvědomělé Chorvaty. Paradoxně odkazuje v dané souvislosti i na dílčí zpochybnění chorvatské negace pronesené srbským poslancem Ignatije Bakotićem, jenž ji měl vysvětlovat svým odpůrcům na sněmu jen jako projev odporu vůči chorvatskému státnímu právu. Jeho relativně smířlivý projev přitom Rajčić naopak překvapivě vykládá jako součást snahy o pohlcení Chorvatů.¹⁵³

¹⁵¹ MIKAVICA Dejan, *Politička ideologija Svetozara Miletića*, Novi Sad 2006, s. 105-114.

¹⁵² RAJČIĆ Tihomir, *Srbi u Dalmaciji od pravoslavnog tradicionalizma do nacionalnog radikalizma*, disertace, Zadar 2012, s. 1, 268-271.

¹⁵³ Jmenovitě se tím zabýval jen v části věnované vztahu Srbů k Chorvatskému státnímu právu, nikoli v přímé souvislosti se zmíněnou propagandou. Uvádí i citaci z novin Srpski list, že předmětem jejich boje a odporu mají být chorvatští předáci s dovětkem, že chorvatský národ Srbům dá jednou za pravdu. Rajčić to prezentuje jen jako ukázkou přesvědčení, že „malí a slabí“ Chorvati musejí být Srby nakonec asimilováni, zřejmě na základě předpokla-

Také podle Sofije Božić byla zmíněná negace a snižování Chorvatů myšlena zcela vážně. Motivem však údajně nemělo být nepřátelství k Chorvatům ani snaha je jako národ poškodit. Srbským cílem mělo být podle ní umožnit jim osvobození a rozvoj coby části Srbska, což by prý mělo být s ohledem na dobovou realitu hodnoceno pozitivně. Snahu srbských aktivistů o oslavu svého národa pomocí manipulací s fakty hodnotí jako omluvitelnou součást dobové účelové praxe. Je přesvědčena, že ospravedlňovat je měla snaha vnitřně povzbudit místní Srby, a to pomocí kladného emotivního zaujetí.¹⁵⁴

Kosta Milutinović se případy srbského popírání Chorvatů přímo nezabývá, ba dokonce je v období po zadarském kompromisu opomíjí, za což je kritizován právě Rajčićem. V rámci své studie o katolických Srbech z Dalmácie přitom v úvodu cituje vybrané relativně nekonfliktně znějící pasáže od Pavloviće. Ty byly přitom zveřejněny v průběhu protichorvatské kampaně z roku 1890, byly tak vlastně použity ve štvavém kontextu.

Milutinović na nich demonstroval zaměření představitelů komunity katolických Srbů, snažil se přitom zdůraznit jejich nekonfliktní přístup k Chorvatům. Rajčić se snaží doložit absurdnost srbských nároků na ovládnutí celé Dalmácie rozbořením pro ně nepříznivé demografické skladby. Obavy dalmatských Srbů z asimilace Chorvaty se snaží prezentovat spíše jako projev srbské subjektivní nevěřivosti, případně jako snahu o potlačení chorvatské jednotící státoprávní ideje jako překážky srbské expanze. Jen okrajově uvádí, že Srbové projevovali přednostní zájem o určité části Dalmácie (jmenovitě o vydělení místních srbských sídelních oblastí a Dubrovníku). Vyjadřuje proto silnou pochybnost, že součástí jejich praktické politiky byla asimilace veškeré dalmatské populace. Nicméně v závěru jen zdůrazňuje předpoklad asimilace všech Chorvatů.

du, že jen tak by se mohla uvedená slova stát pravdivými. RAJČIĆ Tihomir, *Srbi u Dalmaciji od pravoslavnog tradicionalizma do nacionalnog radikalizma*, disertace, Zadar 2012, s. 4, 40, 157, 161.

¹⁵⁴ BOŽIĆ Sofija, *Politička misao Srba u Dalmaciji. Srpski list/glas 1880-1904*, Beograd 2001, s. 62-63, 187-189.

Tereza Ganza Aras klade popírání chorvatské národní existence ze strany Srbů do přímé souvislosti s odmítáním srbské národní svébytnosti pravaši a zejména Chorvatskou národní stranou.¹⁵⁵

Představitelé dalmatské srbské strany přikročili k negaci Chorvatů, která byla demonstrativní formou odporu vůči místní chorvatské neochotě vyjít Srbům vstříc. Srbové tak reagovali na svoje zřejmé upozadování jako strany i společenství, ale i na chorvatskou neochotu podpořit i velmi subjektivně chápané srbské nároky (jako tomu bylo např. ve sporu o Dubrovník). K srbským agresivním vystoupením tak docházelo mj. v souvislosti s národně propagačními akcemi chorvatských představitelů, často jako cílené protiakce. Zároveň se jednalo i o pokus získat část dalmatských katolíků pro srbské národní hnutí. O nátlakovém charakteru těchto srbských vystoupení svědčí doprovodné komentáře, jmenovitě průběžné impulzy k smíru a místy až otevřeně provokativní formulace. O prosazování se na úkor Chorvatů a snaze posílit své pozice v rámci země pak vypovídá odkazovaný dopis Tomanoviće Ruvaracovi, s přihlédnutím k nadsazeným pasážím a jeho převážně propagandisticky působícímu obsahu (snad s výjimkou dílčího přiznání o úmyslném upozadování důležitosti pravoslavné církve). Takto měla působit i srbská Dalmatská politická společnost („Politično dalmatinsko društvo“). Objektem srbského zájmu byli patrně místní Slované s vazbami na poitalštěné městské prostředí, svědčí o tom použité odkazy na dalmatinství, vazby uvedené společnosti na Split a zřejmý rozpor s Karadžićovým pojetím srbství. Proměny v jejich přístupu vykazují značnou podobnost s Miletićovou politickou strategií. Jejím konečným cílem bylo dosažení vytouženého kolektivního statusu pro tamní Srby, nikoli pohlcení Chorvatů a opuštění jihoslovanské myšlenky. Cílem dalmatských Srbů bylo patrně rovněž vytvoření tlaku na chorvatskou protistranu, současná propagace srbství se s uvedeným snažením přitom nevylučovala.

Vyostření srbské kampaně mělo pravděpodobně spojitost s konkrétními podněty. Hlavním motivem byl však zřejmě boj za plné uznání srbské svébytnosti a odmítnutí integrace do chorvatského politického národa, což spolu přímo souviselo. Víceméně přezíravý vztah k srbské identitě a myšlenka chorvatského politického národa založeného na tzv. historickém státním právu, to bylo dlouhodobě hlavní částí

¹⁵⁵ GANZA ARAS Tereza, *Politika „novog kursa“ dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića*, Split 1992, s. 154.

programu u všech chorvatských stran v Dalmácii, do svého národa chtěli integrovat i místní Srby. Naopak srbské aktivity nabízející stejně široké vymezení jejich národa v rámci habsburského soustátí byly víceméně časově ohraničené. Nicméně srbské úsilí o prosazení se na základě Karadžiče již samo o sobě podněcovalo konflikt, stejně tak jejich hledání dílčích opor u vládní moci a autonomistů. Liberálové a samotný Milaš přistupovali k popření Chorvatů do značné míry odlišně. Lišili se hlavně ve vysvětlení podstaty chorvatského „odpadnutí od Srbů“ (s přihlédnutím k problematičnosti původu u příslušníků obou těchto národů). Milaš a liberálové především Chorvatům vyčetli ztrátu toho, čeho si oni sami nejvíce cenili jako zdroje srbství a k čemu by se podle nich Chorvati měli „vrátit“. Podporu tohoto atributu přitom vykládali jako srbské historické předurčení, jako misi s širším významem, v níž měli Chorvati ze srbské optiky selhat. Pro liberály to byla „autentická slavinita“ a ideál svobody, u Milaše naopak hlavně „pravá víra“, tedy pravoslaví. Ovšem i konzervativci svoji novinovou kampaň podpořili „liberálními“ argumenty, což bylo zřejmě v souladu s jejich dlouhodobou praxí. Podstatou Milašovy apologetické práce však nebyl jen negativní pohled na Chorvaty, ale hlavně oslava sepětí dávné srbské komunity s pravoslavím. Jeho načrtnutá vize jednoty se dotýkala právě katolických Srbů. V podstatě je vyličil jako v tom nejpodstatnějším stále ještě vnitřně odcizenou část srbského národa. Je otázka, nakolik byli právě předpokládanými příjemci jeho asimilační vize. Průběžně uveřejňované maximalistické srbizační vize neznamenalý přímé popření srbské ochoty ke spolupráci, ani zřejmě nebyly součástí systematického dlouhodobého úsilí o pohlcení Chorvatů jako celku. Se sebevědomými propagandistickými prohlášeními se totiž mísila přiznání vlastní slabosti.

Sami Chorvati přitom hlásali národní uniformitu místní slovanské populace, s chápáním místních srbských „plemenných“ specifíků jen jako projevů regionalismu. Ten pak byla v rámci Dalmácie ochotna alespoň v omezené míře respektovat jen Národní strana (Chorvatská národní strana). Sami pravaši považovali za hlavní základ své identity státní tradici a státní právo, což také dávali otevřeně najevo. Tzv. genetický původ pro ně nebyl rozhodující. Argumenty obou stran srbsko-chorvatského konfliktu v Dalmácii se tedy v rámci negací do značné míry mýjely.

7.5 Srbské úsilí o smíření a vyrovnání se s Chorvaty

Dosažení statusu politického národa bylo přímo zmíněno v prvním programu Srbské národní strany jako jeden z hlavních cílů. Následně však došlo k jeho opuštění, či přesněji k jeho faktickému popírání v rámci stranických veřejných prohlášení, aniž by došlo k oficiální změně jejího programového vymezení. Příčinou byla jeho neprosaditelnost, v úvahu je třeba vzít lepší obranný potenciál konfrontačního přístupu. V úvahu je třeba vzít Miletićovu politickou strategii. Srbové sice projevíli tehdy ochotu spokojit se s pouhým uznáním jako genetický národa v rámci Rakouska, jednalo se ale zřejmě o protichorvatsky zaměřený demonstrativní prorakouský loyalismus a útok na chorvatské státní právo. V období před prosazením Nového kurzu byl asi nejvýznamnějším pokusem o navázání spolupráce mezi Srbskou národní stranou a Národní stranou tzv. Zadarský kompromis z roku 1888. Tato iniciativa se stala známou podle dojednaného, ale nakonec Srby nepřijatého textu dohody. Jejím cílem bylo navázání spolupráce a stanovení mantinelů společného působení ve vídeňském parlamentu, dále pak kultivace veřejného vystupování jejich zástupců na zadarském sněmu i ve vídeňském parlamentu (oboustranné vyhýbání se pohoršlivým projevům a vzájemný respekt v osobní rovině). Národní strana ji prosazovala v duchu jihoslovanské jednoty, odvolávka na ni byla přímo součástí jejího textu. Srbům přislíbila získání jednoho mandátu navíc do vídeňského parlamentu, ovšem za cenu jejich dílčího podřízení chorvatským zájmům v rámci tohoto zastupitelského tělesa. V rámci srbské strany toto ujednání silně prosazoval Sava Bjelanović s lidmi ze svého okolí, např. s katolickými Srby Marko Carem a Ignatije Bakotićem. Podporu mu vyjadřovali i sympatizující katolicko-srbští intelektuálové z okruhu již zaniklého listu „Slovinac“. Dohoda ale nakonec padla, příčinou byl odpor Srbů z Boky, a také nesouhlas pravoslavného oligarchy Boškoviće z Dubrovníku, jenž byl podpořen tamními aristokraty Jozo Bonou a Caboggou. Proti byl i jeden z prvních propagátorů katolického srbství Jakov Grubković (prý by se Srbové zaprodali) a archimandrita Nikodim Milaš (jenž později zdůrazňoval nicotnost případného srbského zisku).¹⁵⁶ Do popředí byl hlavně

¹⁵⁶ Odmítnutí úmluvy z roku 1888 tvrdě zkritizoval Lujo Vojnović v anonymní brožuře. Vyzdvihl v rámci této dohody deklarovanou ochotu ke vzájemnému respektu. Podle něj toto mělo být nadějným předpokladem pro chorvatské budoucí uznání Srbů v Dalmácii jako vy-

kladen odpor proti částečné podřízenosti svému chorvatskému partneru, nikoli přímo národně motivované důvody. Následovat tak mělo odmítnutí úmluvy v srbském listu, jež mělo překonat a zčásti i zastřít vlastní nejednotu (na což upozorňuje Rajčić). Božić naopak zdůrazňuje, že zmíněné bylo doplněno o faktickou výzvu k uzavření nové dohody, jež by řešila hlavně rozpory, které vedly k oddělení Srbů od Národní strany. Kosta Milutinović za tzv. Zadarským kompromisem vidí zásadní politický obrat Savy Bjelanoviće. Podle něj v té době opustil pozice srbského nacionalismu a přiklonil se k jihoslovanství a ochotě spolupracovat. Dokonce v tomto duchu hodnotí jako pozitivní i předešlý srbský zájem o Despota. Obdobně Bjelanoviće posuzuje i chorvatský nacionálně zaměřený historik Marko Trogrlić, spatřuje v něm podporovatele smíru v 90. letech. Naopak Rajčić tvrdě odmítá, že by měl mít Bjelanović vážný zájem o rozvoj jihoslovanství. S ním se i v tomto shoduje Sofija Božić, Bjelanovićovi přisuzuje jen praktický zájem o obhajobu srbských zájmů. Myšlenka jihoslovanství mu prý neměla být moc blízká. Milutinoviće za jeho přístup kritizuje Rajčić, Bjelanoviće vykresluje jen jako pragmatického kroatofóbního srbského nacionalistu. (Sofiju Božić Rajčić odmítá blíže hodnotit, jen ji v úvodu obecně obviňuje, že nekriticky převzala názory Savy Bjelanoviće a Srbské národní strany.) Rajčić přitom sám uvádí i další pokusy o politickou předvolební spolupráci mezi Srbskou národní stranou a Chorvatskou národní stranou z dalších let. Důraz ale klade na prezentaci proti-

hraněného společenství, třebaže zároveň zkritizoval stávající postoje v rámci chorvatské strany. Jeho vymezení Srbů odpovídalo statusu politického národa. Jeho prosazení měla ospravedlňovat existence srbských zemí v rámci Dalmácie, a to Boky a Dubrovníku. Jeho spis vzbudil u vedení srbské strany přes dílčí kritiku poměrně kladné reakce, naopak chorvatskými představiteli Národní strany byl odmítnut. Dinko Politeo dal najevo ve své dosti ostré odpovědi, že je nemyslitelné, aby se součástí vzájemného smíření stal chorvatský příslib akceptace širšího národního vymezení sjednoceného Chorvatska či samotné Dalmácie. Prý by to znamenalo porušení celistvosti jediného politického chorvatského národa, což Politeo považoval za přímou hrozbu pro chorvatské národní zachování. Jednalo se o výslovné odmítnutí přiznat Srbům status politického národa, jen trochu zmírněně vyjádřením ochoty dopřát Srbům status genetické národnosti. VOJNOVIĆ Lujo (Dubročanin L. G.), *Srpsko-Hrvacko pitanje u Dalmaciji. Nekoliko iskrenijeh riječi narodu*, U Spljetu 1888, s. 29-32, 49; POLITEO Dinko, *Srpsko-hrvatsko pitanje u Dalmaciji. Odgovor Dubrovčaninu L. G.*, U Spljetu 1888, s 129-130.

chorvatských představ a Bjelanovićovo počáteční ideové zakotvení. První jednání o omezené volební spolupráci z roku 1891 přitom nebylo úspěšné, jelikož Chorvati odmítli vyjít srbské straně vstříc ve víceméně praktických požadavcích, další z roku 1896 však již vedlo k úspěšné dohodě.¹⁵⁷

O srbské ochotě ke spolupráci s Chorvaty z 90. let vypovídal i obsah jejich stranických novin „Srpski glas“. V nich byl oslavován dříve stranou kritizovaný Jovan Sundečić, jenž byl představen jako příkladný stoupenec smíru a vzor pro Chorvaty. Jeho podpora jihoslovanství byla nyní prezentována jako přednost. Byl dán prostor i slovům o vzájemném národním uznání a připravenosti podpořit společný rozvoj. Chorvati měli být bratrským národem. Nicméně ani tehdy se Srbové nevyhýbali doprovodným provokativním prohlášením. K tomu došlo např. v projevu Kvekiće na zadarském sněmu. Také on v něm nabízel spolupráci, zároveň ale společný jazyk přímo označil jen jako srbský (Chorvati se ho prý od Srbů naučili, což prý byl Kvekić ochotný doložit důkazy). Podobně konfliktně působilo prohlášení, že se prý chorvatská lidová tvorba nemůže vůbec rovnat srbským epickým zpěvům, případně prohlášení Srbů katolíků Matiju Bana a Medo Puciće za první politické učitele Chorvatů v Dalmácii. Dokonce Srbové v tomto duchu tehdy napsali, že dalmatská Národní strana byla původně většinově srbská, a to prý jak mezi podporovateli obecně, tak mezi vedením. Kvekić navíc v odkazovaném hovoru dodal kontroverzní dovětek, že nechce rozebírat rozdíly mezi Chorvaty a Srby (jako dvou „národností“). (Srbové přitom neopomněli uveřejnit informaci, že Kvekićův projev přerušil Biankiniho výkřik, že mezi Srby a Chorvaty není vůbec žádný rozdíl.) Právě o Chorvatech se ve stranickém tisku psalo jako o původně etnograficky vymezeném národu. Části z nich byl přisuzován srbský původ, v souladu s prvním konceptem Karadžiće. Právě ve stranickém listu však byl také uveden požadavek na rovnoprávné uznání Chorvatů a Srbů jako dvou „národních plemen“. Následně Srbové se dožadovali

¹⁵⁷ MILUTINOVIĆ Kosta N., *Dvije faze u političkom razvoju Save Bjelanovića*, Benkovački kraj kroz vjekove 1, Zadar 1987, s. 226, 237-245; BOŽIĆ Sofija, *Politička misao Srba u Dalmaciji. Srpski list/glas 1880-1904*, Beograd 2001, s. 105-108; TROGRLIĆ Marko - ŠETIĆ Nevio, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, Zagreb 2015, s. 74; RAJČIĆ Tihomir, *Srbi u Dalmaciji od pravoslavnog tradicionalizma do nacionalnog radikalizma*, disertace, Zadar 2012, s. 4-5, 46, 79, pozn. 158, 91-92, 95.

ochrany ... „srbského jména a svojí srbské národnosti, jako národ“... . Sami se přitom nabízeli „bratrům Chorvatům“ jako potřebný strategický partner, jenž by je podpořil v národním boji, samozřejmě se současným odmítnutím chorvatského státního práva. Dalmácie byla prohlášena za společnou zemi Srbů i Chorvatů, ovšem se současným vyjádřením připravenosti k další budoucí konfrontaci v případě pokračující chorvatské nevstřícnosti. Dokonce zazněl i kompromisní výrok, že jakékoli vznášení chorvatských i srbských nároků na Bosnu je za stávajících mocenských poměrů bezpředmětné. K navázání širší praktické spolupráce mezi srbskou a hlavní chorvatskou stranou však došlo až po smrti Savy Bjelanoviće v roce 1897 a po mocenském prosazení Milašova směru. Jejím základem byl společný umírněný přístup k vládní moci spojený se ziskem omezených výhod. Výsledkem byla i úspěšná volební spolupráce z roku 1897 do vídeňského parlamentu, se ziskem jednoho mandátu navíc pro srbskou stranu (původně měli jen jeden) a s opětovným navázáním na ni v roce 1900 (bez opakování předešlého úspěchu).¹⁵⁸ Myšlenka o jihoslovanské národní jednotě se zde střetávala, a dokonce prolínala s představou o samostatném rozvoji Srbů. Chorvaty byli ochotni respektovat jako samostatný národ, třebaže se nebránili občasným provokativním výpadům.

Právě koncem 90. let ale také dochází k přímému vyslovení srbských požadavků na specifický kolektivní status v rámci Dalmácie. Stáli za ním hlavně liberálové, nicméně hlavní výzva z roku 1898 měla charakter oficiálního stranického prohlášení. K srbským nárokům se vyjádřil Ljujo Bakotić v článku vydaném na připomenutí památky Savy Bjelanoviće v kalendáři „Dubrovnik“. V něm zdůraznil jeho obdiv k Miletićovi. V uvedené souvislosti přišel s vyjádřením, že dalmatští Srbové usilují

¹⁵⁸ Srpski glas 1898, XIX/14, 2.(14.) 4. 1898, D-r Aleks. Lj. Mitrović, *Jovan Sundečić*; Srpski glas 1892, XII/8, 19. 2. (2. 3.) *Pabrici*; Srpski glas 1892, XII/9, 26. 2. (9. 3.), *Naši dopisi*; Ljubo Neretvanin, *Iz srednje Dalmacije*; Srpski glas 1892, XIII/30, 28. 7. (4. 8.) 1892, *Srbi i Hrvati*; Srpski glas 1892, XII/41, 8. (20.) 10. 1892, *Hrvatski šovinizam*; Srpski glas 1892, XIII/50, 10. (22.) 12. 1892, *Govor zastupnika D.ra Kvekića*; Srpski glas 1892, XIII/29, 16. (28.) 6. 1892, B., *Emancipacija Slovena*; Srpski glas 1897, XVIII/13, 28. 3. (8. 4.) 1897, *Primirje ili mir?*; Srpski glas, XVIII/16, 17. (29.) 4. 1897; Dušan Baljak, *Srpska stranka u Dalmaciji*; Srpski glas 1897, XVIII/25, 19. 6. (1. 7.) 1897, *Prva riječ*; Srpski glas XVIII/16, 17. (29.) 4. 1897, VIII/39, *Slava Vuku Stefanoviću Karadžiću*, LOVRENČIĆ Rene, *Geneza politike „novog kursa“*, Zagreb 1972, s. 138-140.

jen o přiznání práv v rámci země, kde jsou již národnosti zabezpečeny na základě zákona. Dodal k ale tomu dovětek, že chtějí Srby být a jako Srbové žít, že pro ně je toto jejich Srbsko. Přímo pak uvedl, že Srbem je ten, kdo srbsky mluví a cítí se být Srbem (tedy odmítnutí podsouvání srbsství druhým). Myšlenku „Srbska v nich samotných“ přitom již dříve vyjádřil sám Sava Bjelanović v rámci polemiky na zadarském sněmu. Z uvedené formulace lze vyčíst snahu o získání zvláštního „politického“ statusu v Dalmácii, jenž by byl personálního, nikoli teritoriálního charakteru (jejich Srbsko by bylo v nich). V témže roce pak Dušan Baljak vyzval na zadarském sněmu Chorvaty k uznání srbských práv v Dalmácii s přímou odvolávkou na myšlenku jihoslovanské jednoty propagované tehdy chorvatskou omladinou v Záhřebu a Praze. Dal najevo, že tuto chorvatskou myšlenku jsou dalmatští Srbové ochotni následovat, a ne na státním právu založené politické chorvatství. Následně ovšem uvedl, že s ní spojená národní idea je blízká samostatnému rozvoji srbsství, třebaže to následně označil jenom za svůj názor. Srbové tak byli jím označeni jako část společného národa nejlépe schopná uchovávat původní genetický základ (rozvoj společného národa prý podle jeho přesvědčení nejlépe podporovalo přijetí srbské identity). Rozvoj srbsství měl být podle této představy posílením společného národa. Lze v tom spatřovat do určité míry snahu vyrovnat se s unitárním jihoslovanstvím a formálně ospravedlnit pokračující omezenou propagaci srbsství. O srbském zaujetí svědčí, že myšlenkám omladiny byl dokonce dán prostor na stránkách srbských stranických novin. Současně Baljak smírně vyzval Chorvaty k ukončení sporů o srbsství či chorvatství konkrétních regionů. Na něj navázal Kvekić, jenž výslovně Chorvaty a Srby označil za příslušníky společného národa, jenž prý v dávné minulosti osídlil mj. i Dalmácii a který má být geneticky nedílný a shodný. Následovalo ale vyslovení nároku, aby Srbové byli v Dalmácii uznáni jako kolektivní entita, aby nebyli jako „sirotci v cizím domě“. Uvedené mělo charakter odmítnutí dominance chorvatské tradice, s přiznáním práva na samostatný rovnoprávný rozvoj chorvatského i srbského historického společenství v rámci společného národa. Srbským plemenným specifikem tak měla být jen jejich historická tradice, stejně jako u Chorvatů. Chorvatské státní právo mělo být prý Chorvaty opuštěno především pro jeho neúčinnost zajistit společnou národní emancipaci (i zde tedy došlo k zmírnění v přístupu, Baljak ho nazval „prázdnou puškou“). Na přetřes přišla i někdejší protichorvatská kampaň z roku 1890, a to po jejím přímém připomenutí Biankinim, jenž tak zpochybnil ná-

sledný absurdní Baljakův výrok, že Srbové prý vždy chovali k Chorvatům respekt. Baljak pak uvedenou srbskou propagandistickou negaci Chorvatů označil jako špatnost, ovšem se zdůrazněním podněcujícího vlivu protisrbských vystoupení chorvatských reprezentantů, které měly Srby dohnat ke konfrontaci. Předmětem sporu se stal následně i samotný Vukův koncept. Chorvatský poslanec Borčić jej v následujícím roce prohlásil za příčinu vzniku pravašství, čímž Srby obvinil, že naopak oni jsou původci celého konfliktu. Katolický Srb Vlaho Matijević mu pak oponoval, že „Srbi svi i svuda“ byla jen přiměřená obrana srbského plemena společného národa. Chorvatská odpověď na výše přiblížený návrh z roku 1898 byla velice tvrdá, vyjádřili v ní i svůj stávající postoj k Srbům. Pravaš Trumbić se jim fakticky vysmál. Přitom Baljak se před tím ve své výzvě přímo obrátil na pravaše a dovolával se společného zájmu o prosazení liberálních hodnot. Borčić z Chorvatské národní strany dal zase najevo, že Srbové jsou jen menšina, na kterou jeho strana nemusí brát vůbec zřetel, ani se jí přizpůsobovat, že jim Srbové nemohou téměř nic nabídnout. Předešlá volební spolupráce (viz výše) měla být podle jeho slov jen krokem k dílčímu oslabení místních autonomistů. Neměla znamenat příslib ochoty k ústupkům, jež by přímo ohrozily chorvatskou rozvojovou strategii. Srbové pak byli jím označeni jako nositelé cizí státní tradice, kterou jeho strana nehodlá rozvíjet. Celou srbskou akci Borčić vnímal pouze jako nemilý doklad pokračujícího srbského vzdoru, jenž prý podle jeho slov nemůže Chorvatům zabránit v realizaci jejich cílů. Ještě větší rozmrzelost pak dal Borčić najevo, když mu Baljak sdělil, že promluvil jako zástupce svého společenství (tedy že pravděpodobně šlo o oficiální návrh). Hovory těchto srbských poslanců byly pak ještě uveřejněny ve stranických novinách „Srpski glas“.¹⁵⁹

V roce 1898 navíc proběhla demonstrativní akce pravašů na zadarském sněmu, kdy předložili výzvu panovníkovi, aby při příležitosti 50. výročí svého panování

¹⁵⁹ Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1894, s. 208-209; Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1898, s. 407-408, 417-443; Kalendar Dubrovnik. Kalendar za prostu godinu 1898, Dr. Lujo Bakotić, *Sava Bjelanović*, s. 158; Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1899, s. 797; Srpski glas 1897, XVIII/50, 11. (23.) 12. 1897, *Srpski vjesnik*; Srpski glas 1898, XIX/16, 16. (28.) 4. 1898, Prilog „Srpskom glasu“ br. 16., 1898, *Govor D-ra Vladimira Trojanovića u raspravi o adresi (svršetak)*; *Govor D-ra Dušana Baljaka u raspravi o adresi*.

připojil Dalmácii k Bánskému Chorvatsku. Následovala velice emotivní reakce srbských poslanců, z nichž Vukotić přímo prohlásil, že budou proti tomu bojovat ve vzpomínce na Bjelanoviće a v zájmu zachování Srbů jako politického národa. V následujícím roce 1899 pak Vlaho Matijević řekl, že srbské nároky jsou nezbytné pro zachování srbského plemene společného jihoslovanského národa. Již v roce 1894 prohlásil Baljak, že srbským cílem je, aby byli uznáni jako národ v Dalmácii, aby se takto ochránění mohli dožít doby, kdy se definitivně rozhodne o jejich osudu. Bylo zopakováno, že požadavek statusu srbské politické národnosti je založený na základě hesla „každému to jeho“, tedy že se jedná o naplňování jejich původního stranického programu. Srbové přímo odmítli být uznáni jako genetická národnost v rámci chorvatského politického národa. Tehdy také byl Srby vysloven povzdech nad „přílišnou příbuzností“ mezi Srby a Chorvaty, jež má vyostřovat vzájemný konflikt. Přiznávali, že Srbové a Chorvati si mají být natolik blízcí, že je mají od sebe v etnickém smyslu odlišovat jen „málo viditelné rozdíly“. Zdůrazněno bylo opět, že Chorvati se při své emancipaci neobejdou bez Srbů, a to s ohledem na jejich kolektivní neobyčejnou životaschopnost a schopnost vzdorovat. Tím byly oslaveny jako jejich hlavní přednosti genetické kvality, které měly Srbové stále na zřeteli při odůvodňování legitimity svých nároků. Jejich vazby na představitele „srbské státnosti“ (ve středověkém i současném Srbsku, jmenovitě Dušana, Karađorđeho, ...) prý měly být prý založené na místní živé lidové tradici, čímž se údajně dalmatští Chorvati sami pyšnit nemohli.¹⁶⁰

Podnětný příspěvek k poznání pozdějšího sblížení představuje propagační publikace „Dubrovničani sou Srbi“ z roku 1903. V ní je z vyhraněných pozic vylíčena obhajoba srbství v Dubrovniku, s připojeným dotazem na chorvatského jazykovědce Jagiće na posouzení jejich práce. Na základě jeho kritického postoje a výzvy ke sdílení sporného historického odkazu projeví autoři ochotu ke spolupráci, a to na základě respektu vůči nárokům protistrany, ovšem za současného trvání na správnos-

¹⁶⁰ Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1894, s. 260; Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1898, s. 496, 704-705, 776; Srpski glas 1897, XVIII/20, 14. (26.) 5. 1897, *Naše prilike; Ustrišci*; Srpski glas 1897, XVIII/23, 4. (16.) 6. 1897, *Homo novus, Naše prilike III.*, Srpski glas 1897, XVIII/26, 26. 6. (7. 7.) 1897, *Druga riječ*; Srpski glas 1897, XVIII/27, 3. (15.) 7., *Treća riječ*.

ti svých předešlých vývodů.¹⁶¹ Jednalo se o další doklad návratu k osvědčené strategii, připravenosti ke koexistenci s dalmatskou většinou na základě kompromisní ideje, jež by ale neznamenal rezignaci na samostatný srbský rozvoj.

Naopak Nikodim Milaš v témže roce vydal apologetickou propagační brožuru „Uspomene iz prvih godina srpskog političkog života na primorju“, v níž představil svůj poměrně nesmiřitelný pohled na okolnosti vzniku srbské strany, s marginalizací zásluh liberálů a s důrazem na tehdejší srbské maximalistické požadavky, spolu s příkrým odsudkem Národní stany.¹⁶²

K posunu k realizaci širších srbských požadavků došlo až v září 1902. V měnící se politické situaci navrhl pravašský poslanec Smodlaka na zadarském sněmu místním Srbům spolupráci, přemlouval je k smíření se s chorvatským politickým národem. Na to mu odpověděl budoucí rozkolník v konzervativní frakci Krsto Kovačević, že jedině status politického národa (národnosti) může v Chorvatsku zachovat srbskou národní existenci. Zároveň ale vyjádřil radost nad chorvatskou výzvou ke spolupráci, s ochotou k ní přistoupit, ale za přijatelných podmínek pro místní Srby. Následně se od Smodlaky i dalších zástupců dočkal příkrého odmítnutí, třebaže byl také pochválen za svoji ochotu vyjít vstříc, což bylo provokativně ohodnoceno jako krok k budoucí srbské akceptaci chorvatského politického národa. Samotný Smodlaka přitom v předešlé rozpravě označil boj za uznání místního srbského politického národa jako zcela nepřijatelné rozvíjení srbské státní myšlenky v Chorvatsku. V stranickém tisku „Srbski Glas“ pak byli chorvatští zástupci i samotná myšlenka politického národa tvrdě zkritizováni, zdůrazněna byla srbská podpora zemskému modelu bez politického národa, ale s větším počtem genetických národností.¹⁶³

Na další pokusy o sblížení z chorvatské strany reagoval nový stranický orgán ovládaný konzervativci „Srpski novi list“ sérií článků. V nich již představa zvláštního statusu pro Srby byla přijatelná. Na jeho stránkách byly vysloveny pro-

¹⁶¹ *Dubrovčani su Srbi*, Dubrovnik 1903, s. 43-45.

¹⁶² MILAŠ Nikodim, *Uspomene iz prvih godina srpskog političkog života na primorju*, Zadar 1903.

¹⁶³ GANZA ARAS Tereza, *Politika „novog kursa“ dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića*, Split 1992, s. 157-165; Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1902, s. 878-890.

blematické požadavky podmiňující případnou spolupráci s Chorvaty. Patřilo k nim mj. označení společného jazyka pouze srbským jménem a řada politických závazků. Lze ale říci že i na straně Milaše byla ochota k dohodě. Kromě těchto návrhů reagoval i list „Dubrovnik“ vyjadřující názory liberální frakce. Zprvu sice upřednostnil již dříve zmíněné agresivní popírání chorvatské individuality, to však již záhy bylo tlumeno osobními projevy ochoty k podmíněné spolupráci a jednáním. Právě představitelé liberálů z okruhu katolických Srbů z Dubrovníku navázali kontakty se svými protějšky z Chorvatské národní strany, s nimiž je do určité míry již pojily osobní a ekonomické vazby. Supilovi pravaši k nim zprvu pociťovali nedůvěru, podle samotného Supila Srbové v minulosti každou jihoslovanskou myšlenku dokázali posrbštit, zvláště silný odpor pak projevoval k Milašovi, který jej rozzlobil svoji prací „Pravoslavna Dalmacija“.¹⁶⁴

Liberálové v roce 1903 srbskou stranu ovládli, byť konzervativci si zachovali poměrně silné pozice. V rámci nového programu bylo již zmíněno jen srbství tří věř, nikoli snaha ho dále šířit, což obecně badatelé (např. Tolja, Benković) považují za výzvu ke smíru. Rajčić dobrou vůli liberálů zpochybňuje odvolávkou na zprofanovanost samotného pojmu srbství tří věř.¹⁶⁵ Nicméně v programu je také přímo příslibem na národnostní snášenlivost a spravedlivý přístup, což vytváří podmínky pro uznání parity srbské a chorvatské tradice v rámci země. Pojem politický národ či národnost již v něm není zmíněn, třebaže požadavek na takovýto status je v něm dosti jasně vyjádřen. Svědčí o tom skutečnost, že Srbové se v něm dovolávají práva na svůj vlastní samostatný rozvoj, a to zřejmě i v rámci budoucího sjednoceného Chorvatska. Vyslovují se totiž, že nejsou odpůrci připojení Dalmácie k Chorvatsku na základě přirozeného práva a ujišťují, že nelpí na zachování stávajícího postavení Dalmácie. I

¹⁶⁴ BENKOVIĆ Vlaho, *Uloga dubrovačke politike u stvaranju „novog kursa“ (1903-1905)*, Dubrovnik 2009, s. 94, 109; RAJČIĆ Tihomir, *Srpska stranka u Dalmaciji i njezino pragmatično uključivanje u politiku „novoga kursa“*, Časopis za suvremenu povijest, 46/2, 2014, s. 351-352.

¹⁶⁵ BENKOVIĆ Vlaho, *Uloga dubrovačke politike u stvaranju „novog kursa“ (1903-1905)*, Dubrovnik 2009, s. 162-164; TOLJA Nikola, *Dubrovački Srbi katolici. Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 437, 442; GANZA ARAS Tereza, *Politika „novog kursa“ dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića*, Split 1992, s. 199-201.

sporná otázka nároku na Bosnu je zde do určité míry kompromisně urovnána, a to alibistickou odvolávkou na heslo Balkán balkánským národům. Otázky identity zde již nejsou v doprovodných komentářích rozebírány, přednost dostávají problémy praktického rozvoje a politické spolupráce, s důrazem na „samostatný rozvoj“. Oproti předešlému byl nový program přehlednější, měl podobu materiálů určeného jako přímý podklad pro jednání, nikoli jen jako souhrn krátkodobých a střednědobých cílů. Nezabíral již přední stránku listu, je mu vyhrazeno jen okrajové místo na druhé straně. Nicméně je třeba říci, že programová změna neznamenalala u Srbů úplné opuštění příležitostného konfrontačního přístupu, o čemž svědčí jejich některá pozdější vystoupení i obsah stranického listu. Jejich cílem bylo zřejmě vytvářet tlak na budoucí chorvatské spojence, přimět je, aby v nich viděli partnera, kterého si je třeba předcházet. Svoje představy o samostatně chápané srbské identitě nadále projevovali v rámci polemiky s tzv. čistými pravaši, třeba že Srbové byli vždy Srby a že v Dalmácii jsou čistě srbské kraje.¹⁶⁶

V té době se také utužovaly vztahy mezi oběma hlavními dalmatskými politickými stranami, Chorvatskou národní stranou a Supilovými pravaši, provázela je zvyšující se ochota opustit dosavadní ideovou vyhraněnost, která nepřinesla výsledky. I pravaši navázali kontakty se Srby ze Srbské národní strany. Ti dokonce Supilovi pomohli, zajistili tisk jeho stranického listu, když se proti němu postavili jeho původní vydavatelé, nacionalističtí kněží, kteří odmítli akceptovat novou stranickou orientaci. I v jejich případě zapůsobily v omezené míře vzájemné ekonomické kontakty (společná účast na místních rozvojových podnikatelských projektech). Co však bylo pro Srby nejdůležitější, jak Supilovi pravaši, tak Chorvatská národní strana projevili ochotu odstoupit od chorvatského státního práva a netrvat již na srbské integraci do chorvatského politického národa. Podle Benkoviće měla u Supilových pravašů jejich vstřícnost podnítit hlavně obava, že Srbové by v případě opominutí jejich požadavků sáhli k obstrukcím, jež by pak poškozovaly nové emancipační snahy Chorvatů. Jejich cílem bylo zajistit připojení Dalmácie k Chorvatsku, posílení jeho auto-

¹⁶⁶ Srpski glas 1903, XXVI/32, 8. (20.) 8. 1903, *Novo stanje; Revidirani program srpske narodne stranke*; Srpski glas 1904, XXV/9, 26. 2. (10. 3.) 1904, *Bosna i Hecegovina i srpsko-hrvatsko pitanje II.*; Srpski glas 1904, XXV/28, 8. (21.) 7. 1904, *Odgovor „Hrvatskoj Kruni“*.

nomie, zlepšení ekonomického stavu a demokratizace, s vyhlídkou jeho budoucího zapojení do jihoslovanského soustátí. U Čingrilly Benković počítá s jeho přednostním zájmem o jihoslovanství, které mu mělo být již dříve bližší než rozvoj politického chorvatství. Nový kurz představoval širší chorvatskou politickou strategii, v níž se počítalo se vzájemnou spoluprací Chorvatů se Srby z habsburské monarchie i ze samotného Srbska, uherskou maďarskou opozicí i s Itálií a s dalmatskými autonomisty. Jejím cílem byla také obrana proti rakouské a německé ekonomické a politické dominanci a realizace jihoslovanského sjednocení. Dalmatským Srbům pak měl být zajištěn dříve požadovaný status výměnou za ústupky. Oproti dřívějšku mohli dalmatští Slované využít podpory nově se úspěšně prosazující maďarské opozice v Uhrách, občansky probuzeného Bánského Chorvatska a na Rakousko-Uhersku emancipovaného Srbska. Tihomir Rajčić označuje srbské přistoupení k Novému kurzu jako důsledek pragmatické volby, jež měla znamenat ústupek od jejich maximalistických velkosrbských aspirací. Měli být teprve na počátku 20. století donuceni nepříznivými okolnostmi přehodnotit svůj dosavadní záporný vztah k Chorvatům. Srbskou iniciativu z roku 1898 přitom opomínají, jen jí bez dalších informací letmo zmiňují jako pokus Baljaka a Kvekiće navázat spolupráci s pravaši na základě společného zájmu o liberální hodnoty, v jejímž rámci měla padnout výzva na uznání existence Srbů v Dalmácii. Srbským partnerem se nakonec stala Chorvatska strana, která vznikla sloučením původní Chorvatské národní strany a Strany práva v roce 1905. Jejím programem bylo unitární jihoslovanství ve spojení s respektem k historicky svébytným částem zamýšleného společného národa. Na základě dohody se Srby z Bánského Chorvatska přistoupila Srbská národní strana na chorvatské návrhy. Díky tomu tak vznikla chorvatsko-srbská koalice v obou zemích. Srbové z Dalmácie obdrželi požadovaný zvláštní politický status. Dostalo se jim uznání jako druhý konstitutivní národ, přesněji řečeno jako ochrany a rozvoje hodná národnost v rámci společného jihoslovanského národa. Získali tak právo používání srbské vlajky, cyrilice byla prohlášena jmenovitě za srbské písmo, ba dokonce byla podporována výuka srbských dějin na místních školách. Byli ale nuceni rezignovat na svoje jednostranné nároky týkající se Bosny. Především museli přistoupit na akceptaci společného sdílení míst-

ního sporného historického kulturního odkazu s Chorvaty (což však byli ochotni podstoupit již v roce 1898, respektive 1903 D. S.).¹⁶⁷

Vývoj z 90. let 19. století a prvních let 20. století jasně ukázal, že srbskou prioritou bylo opravdu dosažení uznání jako politický národ, a nikoli jen jako pouhá genetická národnost. Představitelé Srbů přitom přímo již v roce 1898 nabídli smír založený na jihoslovanství, sdílení a respektu ke dvěma „rovnocenným“ tradicím, chorvatské a srbské. Došlo k tomu ale v době, kdy ještě nebyly příznivé podmínky ani chorvatská vůle k jeho přijetí. Byla to akce liberálních zástupců, nicméně zmíněné patrně nebylo tehdy nepřijatelné ani pro srbské konzervativce, s ohledem na tehdejší přístup oficiálního stranického listu. Teprve na počátku 20. století se měli konzervativci projevit méně konstruktivně, například když Milaš negaci Chorvatů vložil do jednoho ze svých hlavních děl. Právě liberálové našli cestu k smíru s Chorvaty víceméně v souladu s již dříve navrženým kompromisem. Přijetí Nového kurzu představovalo pro Srby zisk statusu konstitutivního národa v rámci země, což otevřeně požadovali již od 90. let. Byl to výsledek jejich dlouhodobé strategie zformované již na samém počátku jejich samostatného politického působení. Třebaže v počátečním programu jihoslovanství přímo odmítli, během následujících let se na ně průběžně odvolávali. Jeho původní zavržení i pozdější využití bylo účelově motivované. Lze říci, že byla jejich motivace patrně opravdu pragmatická, s ohledem na jejich dlouhodobou snahu o prosazování svých vlastních národních zájmů. Prosazení jejich plánů bylo možné teprve v důsledku změn v okolním regionu, v jejichž důsledku se dalmatští Srbové stali pro místní Chorvaty žádaným partnerem, se kterým by kompromisní dohoda nebyla jen diskutabilním propagandistickým trumfem, spojeným jen s dílčím relativně nevýznamným posílením chorvatských pozic.

¹⁶⁷ RAJČIĆ Tihomir, *Srpska stranka u Dalmaciji i njezino pragmatično uključivanje u politiku „novoga kursa”*, Časopis za suvremenu povijest, 46/2, 2014, s. 341-344, 349-360; GANZA ARAS Tereza, *Politika „novog kursa” dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića*, Split 1992, s. 157-165, 319-337; BENKOVIĆ Vlaho, *Uloga dubrovačke politike u stvaranju „novog kursa” (1903-1905)*, Dubrovnik 2009, s. 189; RAJČIĆ Tihomir, *Srbi u Dalmaciji od pravoslavnog tradicionalizma do nacionalnog radikalizma*, disertace, Zadar 2012, s. 174.

Pro Srby bylo tzv. přirozené národní právo ospravedlňujícím základem jejich identity, politická národnost však měla pro ně především znamenat její místní provizorní zabezpečení. Srbský vztah k Chorvatům dlouhodobě určoval setrvalý odpor vůči začlenění do plánovaného chorvatského politického národa a popírání nároků spojených s chorvatským státním právem. Pro svoji podporu se Srbové snažili propagandisticky využít účelově chápané kulturní a historické vazby, stejně jako jejich oponenti. Třebaže dalmatští Srbové uznávali Chorvaty jako vážného partnera, přikročili k účelovému popření jejich svébytnosti a popření jejich kolektivních národních práv. Tyto akce měly do značné míry protestní charakter. Srbové si byli vědomi vlastní slabosti, nicméně zároveň chtěli dosáhnout alespoň dílčího početního posílení svého národního společenství. K tomu mělo pomoci šíření srbské národní identity mezi katolíky, a to jak z ideových, tak i praktických a propagačních důvodů. Třebaže to Srbové otevřeně popírali, v rámci negace Chorvatů dokonce překročili vymezení vlastní identity založené na představách Karadžiće. Právě propagandistické posilování vlastních pozic bylo nejvýznamnější možností seberealizace obou hlavních dalmatských národních hnutí, chorvatského i srbského. Součástí srbské prezentace bylo i účelové šíření rozporuplných a účelových tvrzení, které znesnadnily poznání jejich cílů. Srbové se pokoušeli útočit na chorvatský rozvojový koncept ze všech možných stran, i za cenu že se sami stávali nevěrohodnými a že si opakovaně protiřekli. Nicméně základní strategie inspirovaná zřejmě Miletićem je poznatelná, úsilí o uznání svébytnosti místní části srbského národa ve spojení s přiznáním parity v národnostním smyslu v rámci země.

8. Závěr

Mým cílem bylo představit nový pohled na kořeny srbského národního hnutí v Dalmácii a na jeho prosazování se v době samostatného působení Srbské národní strany. Patrně nejzávažnějším počátečním zjištěním bylo odhalení hybridního vztahu mezi srbským a chorvatským národním hnutím a pravoslavnou církví.

Dále pak jsem chtěl ukázat, jaká role byla přisuzována pravoslavné církvi v rámci hlavního srbského emancipačního proudu v Dalmácii, zastupovanému Srbskou národní stranou. Třebaže toto téma bylo již dost probádáno, podařilo se mi shromáždit a zčásti i poukázat na některé nové skutečnosti, které byly dosud málo zdůrazňované, nebo přímo opomíjené. Pro srbské národní hnutí byla i v Dalmácii nejdůležitější vazba na pravoslavnou církev, s ohledem na historické kořeny a na s nimi spojené myšlenkové a sociální opory. Nejvýznamnější tehdejší změnou bylo jak teoretické, tak i praktické zapojení místních katolíků do srbského národního společenství, které tehdy zahrnovalo i nositele původního srbského (srbopravoslavného) etnického vědomí v rámci venkovské populace. Právě ve zvoleném období se začaly řešit tři zásadní problémy. Jednak jakou roli má hrát pravoslavná víra při utužování srbského národního společenství, druhou byla otázka zapojení místních katolíků do srbského národního hnutí a konečně třetí problém představovalo rozhodnutí, o jaký kolektivní status v rámci země mají Srbové usilovat.

S pravoslavnou vírou bylo spojeno nové ideologické využití původní historické tradice srbského etnika, dále pak vyhodnocení míry propojení národních cílů a zájmů pravoslavné církve a následně i vypořádání se s postoji jejího vedení. Zprvu došlo u liberálů k co největšímu symbolickému potlačení přímé vazby na pravoslavnou církev. Jednalo se o sekularizaci původní tradice s přímou vazbou na srbskou státnost, tradice co v předešlých staletích podporovala a udržovala srbskou etnickou identitu, co původně sloužila jako hlavně duchovní motivátor. Ovšem k částečné proměně tohoto vztahu došlo již před samotnou nacionalizací, uvolněný vztah věřících k vyšším autoritám pravoslavné církve i k samotné víře činil z tradice přednostně jen sociální pouto. V čele pravoslavné církve přitom stáli hierarchové s odlišným vztahem k srbskému národnímu hnutí. Byl to jednak liberální kotorský biskup Gerasim Petranović, a dále pak konzervativní zadarští biskupové Stefan Knežević a po

něm Nikodim Milaš. Všechny tři ale spojovalo úsilí o rozvoj konfese a lidové pobožnosti, v čemž se od sebe do značné míry nelišili, k čemuž přispívaly také vynucené vazby na vládu vzdalující je v nemalé míře od přímé podpory národnímu hnutí. Právě Milaše pak charakterizoval značně účelový přístup k podpoře srbství. Dokonce byl ochoten v praktické politice výrazně upozadit svoje dlouhodobé úsilí o provázání pravoslaví se srbskou identitou, respektive omezit svoji propagaci víceméně jen na církevní tiskoviny. Činil tak při obraně zájmů své církve a s ní spojeného společenství věřících, při hledání strategických spojení na katolické straně. Jeho biografie je pro poznání jeho přístupu v nemalé míře zavádějící, více vypovídající jsou jeho osobní dopisy, oběžné listy pro věřící a konečně pak obsah stranického listu za doby jeho rozhodujícího vlivu ve straně z let 1897-1902. Prosazování autority tzv. liberálů a konzervativců podmiňovala jejich schopnost oslovit pasivní masu podporovatelů, vliv jejich angažované propagační činnosti byl přitom omezený. Jejich veřejnou propagaci charakterizoval hybridní přístup, jenž se týkal hlavně vztahu liberálů k chorvatskému národnímu hnutí a liberálů k pravoslavným církevním konzervativcům, kde liberálové i konzervativci podporovali více odlišných až neslučitelných přístupů najednou, s cílem dostat protistranu do pro ně výhodnějších pozic. Zdá se, že vyřešení těchto konfliktů bylo pro ně víc než srozumitelná národní propaganda. Od něho si pak zřejmě slibovali i vytváření lepších podmínek pro rozvoj moderního národního vědomí, ale také zajištění politické národnosti a podpory pro pravoslavnou církev. Zde je třeba ale říci, že hybridní přístup k pravoslavné víře a národnímu hnutí měl již svůj předobraz. Stalo se tak již v samých počátcích srbského národního formování z 30. a 40 let 19. století, kdy se pravoslavná církev a angažovaní liberálové navzájem podporovali. Činili tak již tehdy i za cenu přinejmenším pasivní podpory protichůdných představ, které znamenaly dílčí citelné ústupky, jež však neměly zásadní vliv na jejich vlastní dlouhodobou rozvojovou vizi. S tím souvisela tehdejší liberální akceptace srboslověnštiny, respektive církevní tichá tolerance srbství tří věr v jí podporovaném a distribuovaném liberálním časopise Srbsko-dalmatinski magazin. Národní liberálové usilovali o praktickou oporu pro svoji národopodpůrnou činnost, církevní konzervativci zase o podporu pravoslavné pobožnosti. Základní příčinou jejich dílčí povolnosti byla přitom právě vzájemná slabost. Na uvedenou koexistenci měl v pozdějších letech navázat právě Milaš a jeho stoupenci, v souvislosti s významným dílčím potlačením odmítavého poměru ke katolickým Srbům.

Katoličtí Srbové se zřejmě zformovali na základě transformace lokálních identit a v důsledku atraktivity srbského národního hnutí jako rozvojového projektu. Hranice mezi dalmatským a dubrovnickým lokálním cítěním na straně jedné, a srbským vlastenectvím na straně druhé byly přitom úspěšně znejasněny. Podílela se na tom jak Srbská národní strana, tak samotní nositelé těchto identit. V důsledku toho pak zejména v případě Dubrovníku došlo zřejmě k obapolnému upřímnému sdílení, dubrovničtí srbokatolíci se stali v očích svých pravoslavných podporovatelů nositeli regionalismu obohacujícího celé srbství, podobně jako tomu bylo u Černé Hory. Naproti dubrovnickým patriotům srbství umožnilo najít svoje místo v měnícím se světě, k čemuž přispěl i chladnější chorvatský postoj k dubrovnické státní tradici, respektive chorvatský programový odpor ke všem regionalizmům. Třebaže se za Dalmatince považoval i jeden z nejvýznamnějších Srbů katolíků Ignatije Bakotić, veřejně proklamované srbské dalmatinství nabylo posléze do značné míry podoby účelového konstruktů, jenž byl využitelný především v rámci negativně postavených kampaní. Další paradox se pojí i se samotnou srbizační kampaní. Rozvoj srbství byl v dubrovnické oblasti převážně podnícen díky jeho podpoře místními stoupenci pro srbského jihoslovanství, zatímco v severní Dalmácii mělo jít o vliv vyhraněných stoupenců samostatně pojímaného srbství. Oporu pro Srbskou národní stranu tak v Dubrovníku vytvořili stoupenci víceméně konkurenčního emancipačního projektu („Slovinac“), kteří až později byli srbským hnutím víceméně pohlceni, respektive co později zčásti představovali jeho myšlenkově autonomní jihoslovanskou část. Vztah srbských katolíků byl ke katolické církvi komplikovaný, navzdory jejich většinové věrnosti. Příčinou byla rozhodující podpora chorvatského hnutí ze strany politicky angažovaných, víceméně netolerantních a v národní otázce nekompromisních kněží. V důsledku toho se střety za prosazení kolidujících národních zájmů staly i kontroverzním bojem za dílčí liberalizaci církve a omezení politické angažovanosti duchovních. Rušivě zde působila vystoupení některých angažovaných katolických Srbů, ale také skutečnost, že trvalou součástí srbského narativu byla negativní historická úloha katolické církve. Neúspěch většího rozšíření srbství mezi katolíky na vesnici zapříčinily zřejmě stávající sociální konflikty a vliv katolických duchovních, což dokázali jmenovitě v dubrovnické oblasti využít místní chorvatští aktivisté ve svůj prospěch. Právě společenství dubrovnických katolických Srbů bylo spojené s místní tradiční pozemkovou městskou nobilitou, což vzhledem k jejímu vlivu usnadnilo

srbské prosazení ve městě. Zároveň určilo limity rozvoje, vzhledem k sociálnímu konfliktu těchto oligarchů s nájemci-kmety na vesnici. Katoličtí Srbové představovali také propagandistický trumf místní srbské strany a zdroj schopných organizátorů a tvůrčích autorit. Právě katolický Srb Antun Fabric se zasloužil o konečné prosazení nejdůležitějších místních srbských nároků v rámci Nového kurzu.

Boj za srbský kolektivní status byl spojený se srbským vymezením se vůči místním převážně chorvatským katolíkům, tak zejména vůči samotným reprezentantům místního chorvatského národního hnutí. To představovalo vedoucí politickou sílu v zemi, třebaže status země a dobové mocenské uspořádání mu umožňovaly jen značně omezenou možnost seberealizace. Právě vůči víceméně společnému národovornému projektu místních chorvatských politických stran Srbové aktivně vystupovali. Vníмали ho jako hlavní hrozbu pro jejich národní hnutí. K jejich symbolickému a praktickému vymezení vůči Chorvatům docházelo právě v rámci vzájemné konfrontace. Právě prostřednictvím těchto střetů se Srbové také pokusili podnítit vlastní národní rozvoj, ať už šlo o získávání nových stoupenců, nebo vytváření tlaku na jejich chorvatské oponenty. Součástí srbského úsilí o prosazení bylo již od počátku hledání cesty k vzájemné koexistenci s Chorvaty, jež by byla založená na vzájemném respektu, právě to byla zamýšlená cesta k srbskému kolektivnímu zabezpečení. Součástí uvedeného bylo ale také jejich hledání vztahu k zemi, kde žili. Vedení místních Srbů svoji emancipační strategii pravděpodobně rozvíjelo pod silným vlivem někdejší politické praxe Svetozara Miletiće. Usilovali zřejmě o svoje uznání jako samostatný politický národ v rámci země, jako vnitřně autonomní historické právně zakotvené společenství. Srbským cílem bylo uznání parity jejich a chorvatských historických tradic v rámci země. Při odporu proti jakkoli pojatému unitárnímu chorvatskému národu byli ochotni v souladu s Miletićem popírat samu oprávněnost pojmu politického národa a podporovat stávající neutrální národnostní vymezení země, ba dokonce se stavět do role rakouských loyalistů, což jim bylo jinak hluboce cizí a což byl přístup, který jinak vykládali jako jeden z hlavních hendikepů chorvatského národního hnutí. (Druhým „zpronevěřením se“ mělo být údajné chorvatské vzdání se původním slovanským kořenům). Při rezistenci pak byli Srbové ochotni přikročit k popírání samotné chorvatské svébytnosti (jejich vzorem byl patrně také Miletić, třebaže podobné představy byly rozšířené i v tehdejší Srbsku a Černé Hoře). Této kampaně se Srbové zřejmě pokusili využít i k svému dílčímu rozšíření, a to patrně

hlavně mezi dalmatské městské Slovy s vazbami na italské prostředí. Základem jejich nároků bylo zprvu Karadžičovo vymezení Srbů na základě nářečí. V rámci zmíněné kampaně ale bylo fakticky opuštěno, bez ohledu na setrvalé účelové odvolávky na Karadžičovu autoritu. Snižování chorvatství v duchu srbského unitarismu bylo součástí jejich boje proti chorvatskému státnímu právu, představovalo agresivní reakci na chorvatské odmítání přiznat Srbům objektivní svébytnost. Ve své podstatě se jednalo o přímou protiváhu k chorvatskému modelu místní národní integrace, se stejným územním rozsahem s ní spojené zájmové sféry. K ospravedlnění tohoto maximalistického konceptu Srbové využili jimi preferované genetické národní opory (jazyk, kulturu), které pak byly v nově upravené podobě využívány jako přímá odboha chorvatského státního práva. Jednalo se o součást vzájemného soupeření spojeného s vyzdvihováním kolidujících nároků na místní historické a kulturní dědictví. Od něj pak obě strany konfliktu odvozovaly svoje nároky, ať už se týkaly jednotlivých oblastí, celé Dalmácie nebo i širšího jihoslovanského prostoru. Vyhrocené podoby pak nabývaly tyto akce v rámci jejich veřejných manifestací. Ochota ke spolupráci spojená s víceméně otevřeným přiznáním vlastní slabosti však byla na srbské straně trvale přítomna.

Jejím základem bylo zřejmě právě již zmíněné dosažení zvláštního politického statusu pro Srby, za čímž stáli zejména liberálové, bez ohledu na opakovaná protichůdná prohlášení. Konzervativci sice zprvu zapůsobili jako most ke spolupráci s Chorvaty, v konečném důsledku ale byli méně náchylní ke kompromisu pod vlivem vazeb na vládu, konfesních zájmů. Urovnání tak bylo dosaženo díky upozadění této srbské frakce. Strategie konzervativců vůči Chorvatům však byla podobná té liberální, s dílčím zvýšením jejich specifických představ o pravém srbství, a to jak v rámci pozitivní propagace, tak i protichorvatské negace. Přijetí nového kurzu znamenalo, že Srbové v duchu „každému to jeho“ dosáhli uznání svých základních nároků, které se přímo nedotýkaly chorvatských zájmů. V případě sporného historického a kulturního dědictví bylo naopak přistoupeno k původně zavrženému společnému sdílení, které ale bylo jen přiznáním nové reality a odstraněním nejvýraznější překážky k dosažení soužití na základě deklarovaného respektu.

Od Národní strany a jejího programu hrozila Srbům dvojitá asimilační unifikace, měli být součástí genetického jihoslovanského národa a chorvatského politického národa. Jihoslovanství zde sloužilo k posílení integrace na základě chorvatského

státního práva. Právě s jeho pomocí se ale Srbové pokusili čelit hrozbě své kroatizace, mělo posloužit jako jediný nabízející se základ budoucí koexistence. Jihoslovanství nemající přímou oporu v chorvatské tradici nepředstavovalo již hrozbu pro srbskou moderní identitu, jejíž určující základ patrně opravdu nebyl přímo závislý na genetických vazbách.

V rámci konfrontací se ukázalo, že základem srbské národní identity byla modernizovaná tradice spojující je s původním srbským státem. Nebyly jím genetické etnické znaky, které byly ve větší či menší míře sdílené s místními Chorvaty, vztah k nim se také sice podílel na formování jejich vědomí, nehrál ale rozhodující úlohu. Citové pouto k rodnému jazyku bylo přitom vlastní Srbům i Chorvatům, jednalo se ale patrně o nejvýraznější příklad jejich vzájemného sdílení (zabezpečující jejich společné vydělení), víceméně setrvale akceptovaný srbskou stranou v rámci každodennosti. Etnické promíšení se mělo ke konci sledovaného období jen zvýšit, navzdory počátečním očekáváním představitelů nově založené srbské strany. Ti doufali, že se podaří před budoucí dohodou s Chorvaty posílit svoje pozice srbizací části místních katolíků. Srbské národní vymezení tak bylo podobné tomu chorvatskému, v němž také určité genetické vazby hrály určující roli, v první řadě pak již zmíněný mateřský jazyk, rozhodující ale byla tradice s vazbou na historickou státnost. Hlavní rozdíl mezi Chorvaty a Srby představovalo ospravedlnění místních nároků jejich národních hnutí. Chorvati pro ně čerpali oporu právě z tradice spojené se státností, zatímco Srbové se soustředili na genetická specifika, jejichž měli být prý původními nositeli, nebo (v rámci jihoslovanského kompromisu) nejvěrnějšími podporovateli. Právě národotvorná modernizovaná tradice s vazbami na srbskou historickou státnost mohla být plně zabezpečena jen ve spojení se statusem tzv. politického národa, třebaže ona sama nemohla být z propagandistických důvodů uznána za skutečný nejvýznamnější základ místní srbské identity.

Prameny a literatura

Publikované prameny

1) Parlamentní stenografické zápisy

Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1878 -1912.

2) Dobová periodika

Srpski list, Zadar.

Srpski glas, Zadar.

Dubrovnik - kalendar za prostu godinu 1898.

Srpski Sion 1906, 16, s. 215, dostupné na

<http://ubsm.bg.ac.rs/view.php?q=1304&p=0221&e=f&w=1280&h=899> Zobrazeno

24. 11. 2016.

3) Dobová publicistika

Dubrovčani su Srbi, Dubrovnik 1903.

C. J. (CARIĆ Juraj)., *Uskršnja poslanica pravosl. episkopa Nikodima u Zadru*, Zadar 1896.

MILAŠ Nikodim (A. N. M.), *Nikola Miletić, narodni dobrotvor*, Zadar 1885.

POLITEO Dinko, *Srbsko-hrvatsko pitanje u Dalmaciji. Odgovor Dubrovčaninu L. G.*, U Spljetu 1888.

VOJNOVIĆ Lujo (Dubročanin L. G.), *Srpsko-Hrvacko pitanje u Dalmaciji. Nekoliko iskrenijeh riječi narodu*, U Spljetu 1888.

4) Paměti

MATAVULJ Simo, *Bilješke jednog pisca*, Beograd 1923.

MILAŠ Nikodim Episkop, *Autobiografija*, Dostupné na <http://www.zapadnisrbi.com/images/PDF/AutobiografijaNMilas.pdf>, Zobrazeno 25. 11. 2016.

MILAŠ Nikodim, *Uspomene iz prvih godina srpskog političkog života na primorju*, Zadar 1903.

POPOVIĆ Tomo, *Vladika Gerasim Petranović. Biografske crte prilikom dvadeset i pet godina vladikovanja*, Sarajevo 1897.

TOMANOVIĆ Lazar, *Iz pisama umrlih i zaslužnih Srba*, Novi život XXVI - XXVII, 1926.

TOMANOVIĆ Lazar, *Što sam radio*, Stvaranje 9, 1962.

5) Dopisy

Dopis Lazara Tomanoviće Ilarionu Ruvaracovi, 2. 5. 1889, Arhiv srpske akademija nauka i umetnosti, č. 5330.

6) Edice pramenů

PERIŠIĆ Miroslav - RAJAK Svetozar - RELJIĆ Jelica (ed.), *Generalni konzulat Kraljevine Srbije u Trstu 1884-1914. Consolato generale Delregno di Serbia a Trieste 1884-1914*, Beograd 2009.

Sekundární literatura

ALEKSOV Bojan, *Die Interpretation des religiösen Bekenntniswechsels bei der Herausbildung des serbischen Nationalbewusstseins*, in: *Jahrbücher for Geschichte und Kultur Südosteuropas* 4, 2002.

ALEKSOV Bojan, *Nazareni među Srbima*, Beograd 2010.

BABIĆ Ivo, *Oporuke Pelegrine, Petrai Koriolana Cipika*, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 30, 2006.

BABIĆ Vanda, *Boka Kotorska u časopisima preporodnog doba*, *Dani hvarskog kazališta XXIV.*, Split 1998.

BAČIĆ Stanko, *Osvrt na knjigu „Pravoslavna Dalmacija“ E. Nikodima Milaša*, Zadar 1998.

BANAC Ivo, *Hrvatsko jezično pitanje*, Zagreb 1991.

BANAC Ivo, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb 1995.

BANAC Ivo, *The Confessional Rule and the Dubrovnik Exception. The Origins of the Serb-Catholic Circle in Nineteenth-Century Dalmatia*, *Slavic review* 42, 1983.

BANAC Ivo, *Vjersko „pravilo“ i dubrovačka iznimka. Geneza dubrovačkog kruga „Srba katolika“*, *Dubrovnik* 33/1-2, 1990.

BEHSCHNITT Wolf Dietrich, *Nationalismus bei Serben und Kroaten 1830-1914. Analyse und Typologie der nationalen Ideologie*, Köln 1976.

BENKOVIĆ Vlaho, *Uloga dubrovačke politike u stvaranju "novog kursa". (1903-1905)*, *Dubrovnik* 2009.

BOGOVIĆ Mile, *Katolička crkva i pravoslavlje u Dalmaciji za mletačke vladavine*, Zagreb 1993.

BOŽIĆ Sofija, *Politička misao Srba u Dalmaciji. Srpski list/glas 1880-1904*, Beograd 2001.

CETNAROWICZ Antoni, *Narodni preporod u Dalmaciji. Od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i srpskoj nacionalnoj ideji*, Zagreb 2006.

CLEWING Konrad, *Staatlichkeit und nationale Identitätsbildung. Dalmatien in Vormärz und Revolution*, München - Oldenbourg 2001.

ĆOSIĆ Stjepan, *Nacija u stranačkim ideologijama. Primjer Dubrovnika potkraj 19. stoljeća*, in: *Dijalog povjesničara - historičara 3*, ed. Hans Georg Fleck - Igor Graovac, Zagreb 2001.

EKMEČIĆ Milorad, *Crkva i nacija kod Hrvata*, in: *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 4*, ed. KRESTIĆ, Vasilije Đ., Beograd 1999.

EKMEČIĆ Milorad, *Stvaranje Jugoslavije 1790-1918*, Beograd 1989.

GANZA ARAS Tereza, *Politika „novog kursa“ dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića*, Split 1992.

GRIJAK Zoran - ĆOSIĆ Stjepan, *Figure politike. Lujo Vojnović i Robert William Seton-Watson*, Zagreb 2012.

GROSS Mirjana, *Izvorno pravaštvo. Ideologija, agitacija, pokret*, Zagreb 2000.

GROSS Mirjana, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb 1973.

HLADKÝ Ladislav, *Bosenská otázka v 19. a 20. století*, Brno 1997.

IVANIŠIN Nikola, *Časopis „Slovinac“ i slovinstvo u Dubrovniku*, Rad Jugoslaven-ske akademije znanosti i umjetnosti. Odjel za filologiju 11, 1962.

JAKIR Alexandar, *Dalmatien zwischen den Weltkriegen, Agrarische und urbane Lebenswelt und das Scheitern der jugoslawischen Integration*, München 1999.

JOVANOVIĆ Miljko, *Ivo Ćipiko. Život i književni rad*, Niš 1980.

JOVOVIĆ Božidar, *Pravoslavlje i Srbi katolici u Dalmaciji u zapisima Stevana Ronce*, in: Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 7, ed. KRESTIĆ, Vasilije Đ., Beograd 2009.

KALINIĆ Vojin, *Doprinos Nikodima Milaša kulturnom preporodu Srba u Dalmaciji*, Beograd - Šibenik 2009.

KALINIĆ Vojin, *Slika N. Milaša o italijanskoj kulturi u Dalmaciji*, dostupné na [http://www.academia.edu/2612758/Slika N. Mila%C5%A1a o italijanskoj kulturi u Dalmaciji](http://www.academia.edu/2612758/Slika_N._Mila%C5%A1a_o_italijanskoj_kulturi_u_Dalmaciji). Zobrazeno 23. 11. 2016.

KORUNIĆ Petar, *Rasprava o izgradnji moderne hrvatske nacije. Nacija i nacionalni identitet*, Slavonski Brod 2006.

KOSTIĆ Lazo, *Srbi katolici*, Novi Sad (1965) 2000.

LIGORIO Orsat, *Pero Budmani, predavanje povodom 100-godišnjice smrti*, dostupné na [http://www.academia.edu/12105768/Pero Budmani](http://www.academia.edu/12105768/Pero_Budmani). Zobrazeno 23. 11. 2016.

LJUŠIĆ Radoš, *Srpstvo dvovernih dalmatinskih Srba – na primeru Marka Murata i Nikodima Milaša*, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu 60/2, 2012.

LOVRENČIĆ Rene, *Geneza politike „Novog kursa“*, Zagreb 1972.

LUKEŽIĆ Irvin, *Posljednji dubrovački vlastelin-pjesnik Nikša Matov Gradi (1825–1894)*, Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske Akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku 46, 2008.

MACAN Trpimir, *Miho Klaić*, Zagreb 1980.

MARTINOVIĆ Dušan J., *Admirali i generali Vojnovići u ruskoj vojsci*, http://www.rastko.rs/rastko-bo/casopisi/boka/23/dmartinovic_1.html. Zobrazeno 23. 11. 2016.

MATAS Mate - FARIČIĆ Josip, *Zagora - uvodne napomene i terminološke odrednice*, in: Zagora između stočarsko-ratarske tradicije te procesa litoralizacije i globalizacije, zbornik radova, Zadar 2010.

MIHALJEVIĆ Josip, *Baltazar Bogišić između hrvatstva i srpstva (u kontekstu nacionalno-integracijskih tokova druge polovine 19. st.)*, in: Baltazar Bogišić i njegovo

doba u intelektualnohistorijskoj perspektivi, zbornik radova, ed. ROKSANDIĆ Drago, JANKOVIĆ Branimir, Zagreb 2012.

MIKAVICA Dejan, *Politička ideologija Svetozara Miletića*, Novi Sad 2006.

MIKAVICA Dejan, *Srpska Vojvodina u Habsburškoj Monarhiji 1690-1920. Istorija ideje o državi i autonomiji prečanskih Srba*, Novi Sad, 2005.

MILUTINOVIĆ Kosta, *Dvije faze u političkom razvoju Save Bjelanovića*, Benkovački kraj kroz vjekove 1, Zadar 1987.

MILUTINOVIĆ Kosta, *O pokretu Srba katolika u Dalmaciji, Dubrovniku i Boki Kotorskoj 1848-1914*, in: Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 1, ed. KRESTIĆ, Vasilije Đ., Beograd 1989.

MILUTINOVIĆ Kosta, *Vojvodina i Dalmacija, 1760-1914*, Novi Sad, 1973.

MILOVANČEV Nikola, *Don Jakov Grupković (1833-1911) - sveštenik, pedagog, filolog i nacionalni radnik*, in: Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 4, ed. KRESTIĆ, Vasilije Đ., Beograd 1999.

MITROVIĆ Jeremija D., *Sukob Srba i Hrvata prilikom otkrivanja spomenika Gunduliću 1893. u Dubrovniku*, in: Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 2, ed. KRESTIĆ, Vasilije Đ., Beograd 1991.

MUŽIĆ Ivan, *Hrvatska kronika u Ljetopisu popa Dukljanina*, Split 2011.

MUŽIĆ Ivan, *Hrvatska politika i jugoslavenska ideja*, Split 1969.

NIKOLIĆ Marko, *Ekumenski odnosi Srpske pravoslavne i Rimokatoličke crkve 1962-2000. godine*, Beograd 2011.

PEDERIN Ivan, *Austrijska vlast u dalmatinskoj politici (1878-1914)*, Zadar 2009.

PEKIĆ Milenko, *Jerotej Kovačević - Vukov prijatelj iz Dalmacije*, in: Naučni sastanak slavista u Vukove dane 12/3, Beograd, 1983.

PEKIĆ Milenko, *Najstariji pomen „Morlaka“ u engleskoj putopisnoj literaturi. Prilog proučavanju „Vlaha“ u Dalmaciji*, in: Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 4, ed. KRESTIĆ, Vasilije Đ., Beograd 1999.

PERIĆ Ivo, *Dalmatinski sabor. 1861-1912 (1918) god*, Zadar 1978.

PERIĆ Ivo, *Kulturna i politička djelatnost Božidara Petranovića*, Radovi Instituta za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu 16, 1983.

PERIĆ Ivo, *Mladi Supilo*, Zagreb 1998.

PETROVIĆ Rade, *Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću. Narodna stranka i nacionalno pitanje 1860-1880*, Sarajevo-Zagreb 1982.

POPOV Čedomir - ĐJORĐEVIĆ Dimitrije - ĐJORĐEVIĆ Novica - MIKIĆ Đorđe - MILUTINOVIĆ Kosta - KRESTIĆ Vasilije - RADENIĆ Andrija - EKMEČIĆ Milorad, *Istorija srpskog naroda VI/1*, Beograd 1994.

PRELIĆ, Mladena, *(N)i ovde (n)i tamo. Etnički identitet Srba u Mađarskoj na kraju XX veka*, Beograd 2008.

PRPA JOVANOVIĆ Branka, *Srbsko-dalmatinski magazin 1836-1848. Preporodne ideje Srba u Dalmaciji*, Split 1988.

RADOJČIĆ Jovan S., *Srbi zapadno od Dunava i Drine. Biografije I.–III.*, Novi Sad 2009.

RADOJEVIĆ Danilo, *Smisao sporova nekih istoričara oko izvora za staru crnogorsku istoriju*, dostupné na <http://montenegrina.net/wp-content/uploads/2013/10/Dr-Danilo-Radojevi%20-%20Smisao-sporova-nekih-istori%20-%20Dara-oko-izvora-za-staru-crnogorsku-istoriju.pdf>, zobrazeno 26. 11. 2016.

RAJČIĆ Tihomir, *Politički i nacionalni aspekti fenomena „zemljaštva“ u Dalmaciji (1873 – 1878)*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru 56, 2014.

RAJČIĆ Tihomir, *Sava Bjelanović i njegova struja u Srpskoj stranci u Dalmaciji 80 - ih godina XIX. (vjerska gledišta., Croatica Christiana periodica 30/58, 2006.*

RAJČIĆ Tihomir, *Srbi u Dalmaciji od pravoslavnog tradicionalizma do nacionalnog radikalizma, disertace, Zadar 2012.*

RAJČIĆ Tihomir, *Srpska politika u Dubrovniku u XIX. stoljeću (Njeni korijeni, uspon i pad od 40 - ih godina do 1899), Zbornik Stijepa Obada, ed. TROGRLIĆ Marko - Vrandečić Josip - BRALIĆ Ante - LUKŠIĆ Mislav Elvis, Zadar - Split - Zagreb 2010.*

RAJČIĆ Tihomir, *Srpski nacionalni pokret u Dalmaciji u XIX. stoljeću, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru 47, 2005.*

RAJČIĆ Tihomir, *Sukobi unutar Srpske stranke u austrijskoj pokrajini Dalmaciji 1897-1902, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru 41, 1999.*

RAJČIĆ Tihomir, *Vrhunac sukoba unutar srpskog nacionalnog pokreta u austrijskoj Dalmaciji 1902/1903, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru 40, 1998.*

RAŠKOVIĆ Dušan, *Unijačenje Srba u Drnišu i Petrovu Polju u XIX veku, in: Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 7, ed. KRESTIĆ, Vasilije Đ., Beograd 2009.*

RENDIĆ-MIOČEVIĆ Ivo, *Hrvatski identitet, trajnost i fluidnost, uporedba Kvarnera i gorske Dalmacije, Rijeka 2006.*

ROKSANDIĆ Drago, *Dinarski Vlasi/Morlaci od 14. do 16. stoljeća. Koliko identiteta?, Godišnjak Titius. Godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke, 1/1 2009.*

ROTKOVIĆ Radoslav, *Studije o Ljubiši, Podgorica 2014.*

SAMARDŽIĆ Nikola, *Traganje za nacionalnim identitetom u istoriografiji i kulturi srpskog baroka i prosvjetiteljstva, Hrvati i Srbi u Habsburškoj monarhiji u 18. stoljeću. Interkulturni aspekti „prosvijećene“ modernizacije. Zbornik radova s Hrvatsko-srpskog znanstvenog kolokvija 2011, ed. ROKSANDIĆ Drago, Zagreb 2014.*

- SAVIĆ Milorad, *Ilija Dede Janković. Prilozi za biografiju*, Zagreb 2003.
- SEKULIĆ Nadja, *Neki društveni aspekti oblikovanja etničkog identiteta Srba krajišnika na hrvatskoj granici od 16. do 18. veka*, Sociologija 41/ 4, 1999.
- SOTIROVIĆ Vladislav B., *Kritika interpretacije filoloških stavova Vuka Stefanovića Karadžića od strane „jugoslovenske integralističke filologije“*, Zbornik matice srpske za slavistiku 68, 2005; dostupné na http://kovceg.tripod.com/sotirovic_vuk_i_jugoslavizam.htm. zobrazeno 25. 11. 2016.
- SOTIROVIĆ, Vladislav B., *Lingvistički model definisanja srpske nacije Vuka Stefanovića Karadžića i projekat Ilije Garašanina o stvaranju lingvistički određene države Srba*, disertace, Vilnius 2006.
- SOTIROVIĆ Vladislav B., *Vuk, Hrvati i Dubrovnik*, in: Serbian studies research 2/1, 2011.
- STANČIĆ Nikša, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji. Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869*, Zagreb 1980.
- STANČIĆ Nikša, *Hrvatstvo, srpstvo i jugoslavenstvo u Dalmaciji u vrijeme narodnog preporoda*, Časopis za suvremenu povijest 2, 1970.
- STANČIĆ Nikša, *Nacionalna integraciona ideologija dalmatinskih narodnjaka 1860/61. godine*, Radovi Instituta za hrvatsku povijest 11, 1978.
- STANČIĆ Nikša, *Srbi i srpsko-hrvatski odnosi u Dalmaciji u vrijeme narodnog preporoda*, Zadarska revija 39/5-6, 1990.
- STRECHA Mario, *Collegium hyeronimianum pro Croatica gente. Svetojeronimska afera*, Journal - Institute of Croatian History 28/1, 1996.
- ŠARIĆ Marko, *Planine i morlački svijet u Dalmaciji - ekohistorijski osvrt*, Ekonomska i ekohistorija - časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša 6/1, 2010.
- ŠARIĆ Marko, *Dositejevo viđenje Dalmacije i fenomen morlakizma: prilog historijskoj imagologiji*, Povijesni prilozi 46, 2014.

ŠESTÁK Miroslav - TEJCHMAN Miroslav - HAVLÍKOVÁ Lubomíra - HLADKÝ Ladislav - PELIKÁN Jan, *Dějiny jihoslovanských zemí*, Praha 1998.

TOLJA Nikola, *Dubrovački Srbi katolici. Istine i zablude*, Zagreb 2011.

TROGRLIĆ Marko - ŠETIĆ Nevio, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, Zagreb 2015.

VRANDEČIĆ Josip, *Nacionalne ideologije u Dalmaciji u 19. stoljeću*, dostupné na <http://hadrijanopolis.yolasite.com/resources/7015.pdf>. Zobrazeno 23. 11. 2016.

VRCELJ Ljubomir, *Klirikalna škola u Šibeniku i Zadru, in: Srbi i pravoslavlje u Dalmaciji i Dubrovniku*, Zagreb 1971.